

Bölcsestdoktori értekezés

CSALÁDI ÉLETRE NEVELÉS 6-10

ÉVES KORBAN

Dr.Györke Zoltánné

Témavezető: Dr.Ágoston György
tanszékvezető
egyetemi tanár

Szeged, 1982

T A R T A L O M

BEVEZETÉS	4. old.
Munkahipotézis	6. old.
A vizsgálat módszerei, eszközei	11. old.
A vizsgálat menete	13. old.
A mai magyar család legfőbb jellegzetes- ségek.	16. old.
Családi életre nevelés a családban és az iskolában.	25. old.
Pszichoszexuális fejlődés	31. old.
Különböző nevelési tényezők szerepe a családi életre nevelésben	41. old.
A család	44. old.
Az iskola	48. old.
Az uttörőszervezet	53. old.
A könyvtár	57. old.
A tömegkommunikációs eszközök szerepe a tanulókra ható tényezők rendszerében	60. old.
A család szerepe a családi életre neve- lésben	64. old.
A viszony mint személyiségvonás	73. old.
Szülők magatartása gyermekük iránt külön- böző konkrét helyzetekben	78. old.
Tapasztalatok összegzése	149. old.

Az iskola szerepe a családi életre nevelésben	152. old.
Osztályfőnöki óra szerepe a családi életre nevelésben	160. old.
Férfi-női modellek az általános iskolai olvasókönyvekben	175. old.
Az olvasmányok szereplői	179. old.
Környezetismeret szerepe a családi életre nevelésben	186. old.
Az SZMK szerepe a családi életre nevelésben	189. old.

ZÁRÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A családi életre való neveléssel kapcsolatos iskolai és családi tapasztalataink összehasonlítása	198. old.
--	-----------

Függelék

Mellékletek	203. old.
Irodalom	212. old.

BEVEZETÉS

Dolgozatomban a 6-10 éves koru gyermekek családi életre történő nevelésének néhány időszerű kérdésével szeretnék foglalkozni. Megítélésem szerint a családi életre való nevelés a nevelés azon területei közé tartozik, ahol - szocialista viszonyaink ellenére - a multbeli szokások, az életmódban tartósan rögzült beidegződések még napjainkban is hatnak. A családi nevelésben ugyanakkor számos olyan tendencia is érezteti hatását, amely a napjainkban kibontakozó tudományos-technikai forradalommal, a foglalkozási struktúra változásával, a családon belüli "hagyományos" munkamegosztási folyamat átalakulásával hozható kapcsolatba.

A régi, sok esetben negatív előjellel illethető családi-nevelési hagyományok sajátos továbbélése, azoknak az új társadalmi elvárásokkal való összeütközése véleményem szerint olyan problematikát jelent, amellyel feltétlenül foglalkozni kell.

A szakirodalom megállapítása szerint a családi nevelés, annak légköre és tartalma, a szülőknek a gyermekekhez való viszonya, a szülői példaadás alapvetően képes befolyásolni a fejlődő gyermek szocializációjának milyenségét. /Vező József, Kulcsár Kálmán /

Iskola és család kapcsolata kiemelkedő fontosságu a családi életre nevelésben. A szakirodalom tanúsága szerint a család ma - már és még - ezt a szerepet egyedül betölteni nem tudja. Többek között a családon belül is végbemenő átalakulás konfliktusai és a szülők hiányos szexuális neveltsége miatt. Az utóbbi években egyre jobban erősödik a szülőkkel szemben az a követelmény, hogy gyermekeiket a társadalmi beilleszkedésre, a munkában való helytállásra nevelés mellett a jövőendő családi életükre is tudatosan neveljék.

A család az emberi együttélés olyan alapvető közössége, amely - még hosszú ideig - az egyén és a társadalom számára nélkülözhetetlen feladatokat lát el. Az iskola csak arra építhet, csak azzal számolva nevelhet, ami az iskoláskort megelőzően, illetőleg az iskoláztatással párhuzamosan a családban történik.

/Vező József/

A gyermekben - különösen a jövőendő családi életét illetően - többnyire annak a családnak a példája, magatartása, szokásai rögződnek, amelyben nevelkedik.

/Szilágyi Vilmos - Buda Béla/

Munkahipotézis

Következőkben felsorolom azokat a főbb kérdésköröket, amelyeket dolgozatomban át kívánok tekinteni.

1. Ágoston György megfogalmazásából kiindulva, mely szerint - "A családi közösség, mint a társadalom legkisebb sejtje természetes gyakorlótere a társadalmi viselkedésnek, a társaskapcsolatok kialakításának, az aktív társadalmi alkalmazkodásnak." /Ágoston György, 1973./ - szeretném megvizsgálni, hogy a szőregi vizsgált 171 családban hogyan viszonyulnak a szülők gyermekeik iskolai teljesítményéhez, tevékenységéhez. Milyen szerepe van a gyermekek életében az iskolai teljesítménynek? Központi helyet kap-e minden egyéb családi eseménnyel szemben, vagy a család mindennapi munkájának szerves részeként, a gyermek életkori fejlődéséhez kapcsolódó fontos tevékenységként viszonyulnak-e az iskolai munkához a szülők.

2. Feladatommak tekintettem megvizsgálni, hogy a szülők elfoglaltságuk mellett milyen mértékben fordítanak gondot a közös tevékenységekre gyermekükkel.

Gál Erzsébet hangsúlyozza az Általános iskola nevelési-és oktatási tervében, hogy a gyermekek és szülők közös tevékenysége /pl. házimunkában/ és a családi ünnepek, a nyaralás, kirándulás, séta, országjárás, utazás, mozi, muzeumlátogatás során szerzett élmények és közös tapasztalataik megbeszélése, véleményük cseréje nagymértékben hozzájárulhat a gyermekek családi életre neveléséhez. Gyakran torz módon kerül a közvéleménybe a férfi-női szerep. Választ szeretnék kapni arra, hogy a vizsgált mintában hogyan tükröződik a családok értékrendjében a férfi-női szerep, valamint az iskolai tantervben, különösképpen az 1-4 osztályos olvasókönyvekben.

3. Szeretném felmérni a szülők nevelési szokásait, annak hatását a családi életre nevelésre. Hogyan segíti a családi életre nevelést a jogok és kötelességek egyensúlyára épülő demokratikus és kultu-

rális érintkezés a családtagok között, s az ilyen bánásmód a gyermekekkel. Az általános iskolai nevelési és oktatási terv kiemeli, hogy a szülőknak a "szófogadó gyermek" eszménye helyébe a tudatosan együttműködő gyermek modelljét kellene elfogadniuk, s ennek megfelelően követeléssel, meggyőzéssel, példamutatással, nem pedig veréssel, megfélemlítéssel vagy kényszerrel nevelni.

4. Vizsgálódásaim során szeretném feltárni, hogy a jutalmazás és büntetés hogyan valósul meg a családokban. Bagdy Enőke gondolatait hangsúlyozva a gyermekeknek bizonyos foku korlátozást és akadályt el kell viselniük ahhoz, hogy kifejlődjék realitásérzékük. A családi nevelésben is az a döntő, hogy az adott nevelőeszköz alkalmazásának milyenek az előfeltételei.
5. A családi életre nevelésben a legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a nevelés célja, a jövőendő családi életmód modellje ma még nem rajzolható meg egyértelműen, éppen a fejlődés, a változás, a jelenlevő

ellentmondások következtében. Annak ellenére, hogy a korszerű család egybehangzó vonásaiból több ma már megragadható. /Ortutay Zsuzsa/ E gondolatok alapvetésével kiindulva szeretnék figyelmet fordítani arra, hogy a családi életre nevelés hogyan valósul meg a vizsgált mintában, s a szőregi általános iskolában az adott korosztály esetében.

A családi életre nevelés fontos követelménye nevelésünknek. Képessé tenni a személyiséget a családi életre. A családi életre nevelés elsősorban személyiségnevelés. /Allport, 1980./ Ha nem a nevelés áll a középpontban, hanem az ismeretadáson van a hangsúly - aminek a jelentősége igen csak tagadhatatlan -, akkor nem érjük el a célt. /Általános iskola nevelési oktatási terve, 1981./

6. A közvélemény ismeretében kijelenthetjük, hogy a család a bensőséges, tartós kapcsolatok mint pl. a barátság, gyermek és szülő korszerű kapcsolata a

nevelés gyakorlatában mintha még mindig háttérbe szorulna, illetve még mindig a kezdeti lépéseknél tartana. Az önérvényesítés vágya mellett fejletlen az együttműködés, s az együttcselekvés törekvése.

/Ortutay/ Szeretném felmérni, hogy a családi életre nevelés eredményességének feltételei mennyiben biztosítottak a szőregi általános iskola 1-4 osztályaiban.

A családi életre nevelés feladatainak megvalósításához megfelelő felkészültséggel, egységes fellépéssel járulnak-e hozzá az 1-4 osztályt tanító nevelők.

A vizsgálat módszerei, eszközei

Az előzőekben megfogalmazott munkahipotézisek bizonyítására, pontosabban a megfelelő kiválasztására egyéni beszélgetést /exploráció/ alkalmaztam 171 tanulóval. A beszélgetés pontosan kidolgozott kérdéssorozat alapján történt, hogy ugyanazon problémákra kapjam a választ minden tanulónál. /3. számú melléklet/ Esetenként egyéni beszélgetést alkalmaztam az anyával, apával és az osztályfőnökkel.

A szülők nevelési szokásainak, magatartásának egy-egy adott helyzetre való megismerésére kérdőíves módszert alkalmaztam /ankét/. Segítségével, a két módszer kombinációjával a családi nevelés alaposabb megismerésére törekedtem, /1. és 2. számú melléklet/

Az egyéni beszélgetést /exploráció/ alkalmaztam az 1-4 osztályt tanító 8 nevelővel is, pontosan kidolgozott kérdéssorozat alapján, a nevelők családokkal kialakított kapcsolatainak megismerésére, valamint a családi nevelés mélyebb megismerése érdekében. /4. számú melléklet/

Megfigyelés módszerét egyéni beszélgetések során alkalmaztam az észrevételek írásos feljegyzésével.

A feldolgozás és értékelés módszereit a feltáró módszerek segítségével felszínre hozott tények elemzésére, mennyiségi és minőségi értelemben vett feldolgozására alkalmaztam. A mennyiségi és minőségi elemzés kölcsönhatásának és egységének tényére vonatkozó szabályszerűség figyelembevételével matematikai-statisztikai adatok kerültek kimutatásra táblázatos formában.

Fenti módszerek optimális kombinációját kerestem a problémák megválaszolására.

Megítélésem szerint az alkalmazott módszerek alkalmasak voltak a családi életre neveléssel összefüggő problémák komplex megközelítésére.

A vizsgálat menete

Azokat a vizsgálódásokat, amelyek alapján a munkám irtam, a Szeged-Szőregi Általános Iskola 1-4 osztályának 2-2 párhuzamos osztályában végeztem az 1981/82-es tanévben, összesen 171 tanuló és családja részvételével.

A 6-10 éves korú gyermekek sikeres családi életre nevelése érdekében alaposan kell ismerni azt a bánásmódot, ahogyan a szülők az egyes családokban gyermekeiket a megelőző években nevelték és most nevelik. Vizsgálni szeretném, hogy ebben milyen szerepe van a szülők iskolai végzettségének, foglalkozásának. Az alábbiakban ismertetem a vizsgált mintában előforduló foglalkozás és iskolai végzettség szerinti megoszlást.

A szülők foglalkozás szerinti megoszlása

f o g l a l k o z á s	apa %	anya %
értelmiségi	1,7 %	1,7 %
kisiparos	4,6 %	1,7 %
szakmunkás	32,7 %	15,1 %
alkalmazott	17,0 %	27,0 %
segédmunkás	44,0 %	38,8 %
háztartásbeli	--	15,7 %
ö s s z e s e n :	100 %	100 %

Szülők iskolai végzettség szerinti megoszlása

iskolai végzettség	apa %	anya %
főiskola, egyetem	1,7 %	2,3 %
középiskola	20,4 %	23,8 %
szakmunkásképző	26,4 %	14,6 %
általános iskola 8 osztály	42,1 %	52,0 %
8 osztálynál kevesebb	9,4 %	7,3 %
összesen :	100 %	100 %
	171 fő	171 fő

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a vizsgált mintában a családok anyagi és kulturális szempontból nem a kiemelkedően jó társadalmi rétegből valók, hanem inkább közepes és még ennél is alacsonyabb, azaz a lakosság többségét kitevő körökből. A minta tehát viszonylag kicsi volta mellett is elég általánosnak tekinthető városi peremkerületi jelleget tükröz.

Felvethető, hogy nem nagyszánu vizsgálati anyagra támaszkodom. Véleményem szerint különbséget kell tenni a széleskörű pillanatfelvétel és hosszantartó, beszélgetési terv alapján folytatott beszélgetések között. Az elbeszélgetések során mélyebben

lehet a tényeket felderíteni, hiszen a szülői kérdő-
íves módszer mintegy kiegészítője a tanulókkal foly-
tatott beszélgetéseknek, s a kettő egybevetése után
lehetséges a tapasztalatot leszűrni úgy, mint való-
ságos tényt. Az adatok valószínűsítését megkönnyi-
tette, hogy az osztályfőnökök természetes kapcsola-
tot építettek ki a szülőkkal, a tanulókkal. A csalá-
dok tipikus voltát még az is biztosította, hogy a
négy párhuzamos osztály összes családját úgy vettem,
ahogyan a beiratkozásnál véletlenszerűen összeállt
az iskola tanulóiifjusága.

A mai magyar család legfőbb jellegzetességei

Mindenütt a világon tudományos problémát jelent a család. Egyre több szociológus és demográfus foglalkozik a szocialista országokban is a család kérdésével. Miért? - Ennek magyarázatát már Engelsnél, sőt azokban az antropológiai kutatásokban is megtaláljuk, amelyekre Engels is épített. /Engels, 1975./ A válasz ugyanis ez: a család történeti jelenség. Nem változatlan, egyik formájában sem "örök", ahogyan a különböző vallások különböző formákban megmerevítették, hanem alakul, formájában, strukturájában, belső viszonyaiban, a társadalom és ezzel együtt az egyén számára teljesített funkcióiban állandóan változik. /Kulcsár Kálmán/

A legalapvetőbb változások a szocialista társadalomban mentek végbe. E társadalomban a társadalomépítés folyamatában mutatkozó jelenségek is rendkívül összetettek. A szocialista társadalom kialakítása során az iparosításnak, a mezőgazdaság modernizálásának egyszerre kellett lehetővé tenni a társadalom továbbfejlődését, a még gyakorta tradicionális jellegű kötelékektől és formáktól elindulva rövid idő alatt áthidalni azt a szakaszt, amelyet a polgári társadalom jóval hosszabb ideig tartó fejlő-

dés során hagyott maga mögött. Viszonylag gyorsan kellett megalapozni az új társadalmat és kibontakoztatni azokat a társadalmi folyamatokat, amelyek saját értékeinket, a szocialista életmódot vezérlő új mintákat stb. kialakítják. /Cseh-Szombathy, 1978./

Mindez vonatkozik a családra, mint társadalmi jelenségre, a család változásainak feltárására, a változások értékelésére, a családot érintő gazdaság- és társadalompolitikai elgondolások kialakítására is.

A magyar családok ma sem mentesek különböző problémáktól. Társadalompolitikánk a családot továbbra is a társadalom alapegységének tekinti. Ez a szemlélet határozott elutasítása azoknak a nézeteknek, amelyekkel a nyugati társadalmakban találkozhatunk és amelyek felvetik a kérdést: vajon a technikai, gazdasági fejlődés nem teremti-e meg fokozatosan azokat a feltételeket, amelyek között az ember a családon kívül szabadabban fejlődve jobban kibontakoztathatná képességeit. S vajon nem lenne-e az egész társadalom működése zavartalanabb, ha nem kellene megbirkóznia a családok tradíciókat őrző hatásával. /Kulcsár Kálmán/

E kérdés nem új keletű. Már a múlt század végén, a század elején nagy csaták zajlottak le körülötte. A 70-80 évvel ezelőtti viták érzelmek-

től fűtöttebbek voltak, mint a maiak, tudományos érvelésük ma már sok pontban nem állja meg a helyét, de a család jelenségeiről való gondolkodás szempontjából e viták korszakalkotó jelentőségűek voltak.

A család megszokott, a társadalom által magától értetődőnek vett intézményét és annak XIX. századi európai formáit a világszerte meginduló néprajzi-antropológiai kutatások tették kérdésessé.

/A. Barry-MK. Bacon-El. Child, 1957./ E kutatások számos bizonyítékot hoztak fel amellet, hogy a XIX. századi családformák mellett még sok más forma is lehetséges, a férfi és nő közötti kapcsolattípusok és a gyermekek ellátásának - nevelésének olyannyira különböző formái léteznek, hogy nem lehetnek érvényesek, amelyek szerint a monogám házastársi kapcsolat alapuló családi forma szükségszerű képződmény és az emberek változtathatatlan természetes szükségleteiből következik.

A XIX. századi antropológiai kutatások eredményeire támaszkodva írta meg Engels "A család, az állam és a magántulajdon eredete" című művét, amely a családot, mint történelmi képződményt mutat-
ta be, megállapítva, hogy a polgári társadalomra jellemző monogám család nem mindig létezett, hanem hosszú fejlődés eredménye és a polgári gazdasági-társadalmi rend függvénye. Engelsnek a polgári családról

szóló fejtegetése előterében a családon belüli hatalmi viszonyok vizsgálata áll, konkrétan a férj uralma a feleség felett. A nők "felszabadításáért" harcoló mozgalmak nagymértékben merítették "A család, a magántulajdon és az állam eredete" című mű idevágó érveiből. /Engels, 1975./ A feminista mozgalmak a nők politikai és családjogi egyenjogúságának kivívásáért folytak, és a célok elérésétől várták a család belső hatalmi szerkezetének átalakulását. A konzervatív erők a nők egyenjogúságát elnevezve a férfiuralmat védték, s úgy látták, hogy az egyenjogúság létrejötte a család intézményét fenyegeti, és érvelésük során főképpen a tradicionális érzelmeket mozgósították.

A szociológiai irodalom megkésve, csak a XX. század huszas éveiben kezdett foglalkozni az Engels által felvetett problémával, a család jövőjének kérdésével. Erre az időpontra lényeges változások következtek be a XIX. századi polgári családhoz képest. A családdal kapcsolatos új elméletek részben a család működési zavaraira voltak visszavezethetők, s így egyetlen lényeges szociológiai irányzatnak sem lehetett kitérni a család átalakulása és jövője sorsa feletti meditáció elől. Egyesek a bekövetkezett változást a család hanyatlásának tekintették /például Sorokin és Zimmermann/ és a család átalakulásá-

ból a kultúra pusztulására következtek. Mások megállapították, hogy a család a múlthoz képest kétségtelenül veszített funkcióiból, de ugyanakkor bizonyos feladatai változatlanul megmaradnak, olyanok amelyeket mind az egyén, mind a társadalom szempontjából a család intézménye tud a legjobban ellátni. E felfogás legfontosabb képviselője Ogburn volt, akinek a kérdéssel foglalkozó tanulmányai talán a legtöbbet idézett írások a családszociológiai irodalomban.

A 30-as évektől kezdve világszerte hatalmas családszociológiai irodalom bontakozott ki, amely Ogburn-t követve elsősorban azzal foglalkozott, hogy feltárja a család szerepét az egyén és a társadalom életében. Többféle irányzat alakult ki, amelyek eltérő jellegzetességeket, összefüggéseket vizsgáltak, de a család intézményének szükségességét és jövőjét egyikük sem vitatta. A családot alapvető intézménynek tekintő felfogás nemcsak az egyes kapitalista országokat jellemezte, hanem a 30-as évektől fogva a Szovjetunió társadalompolitikájának is jellemző vonása.

A második világháború utáni vizsgálatok azt mutatták, hogy a családok élő közösségek: az emberek kereső munkájuk elvégzése után általában otthon, családjuk körében töltötték el a nap további részét.

/Kulcsár Kálmán, Cseh-Szombathy László/

A 60-as évek közepén lényeges változás következett be. Ezt először a demográfiai adatok jelezték. A szocialista és kapitalista országokban egyaránt hanyatlásnak indult a születések száma, és ez a tendencia a születési arányszámot Európa számos országában eddig soha nem tapasztalt alacsony szintre süllyesztette.

A legújabb adatok több nyugati országban a házasságkötések jelentős hanyatlását mutatják, így például Svédországban az elmúlt hét év során a házasságkötések száma 37 százalékkal csökkent, bizonyítva, hogy a törvényes házasság intézménye lényegesen veszített népszerűségéből.

Skandináviában a törvényes házasságon alapuló családok mellett a házasságkötés nélküli férfi-nő együttélés terjedt el. Más kapitalista országokban a monogám családot még radikálisabban tagadó együttélési formák ütötték fel fejüket. Az Egyesült Államokban az utóbbi egy-, másfél évtizedben csoportházassági együttélési formák alakultak ki. A nagy publicitást kapó női emancipációs szervezetek egy része pedig a hagyományos családi élet egyik alapvető értékét, a gyermeket tagadja: az anyaság értékét és értelmét teszi vita tárgyává. Ugyancsak lényeges változás a multhoz képest, hogy a legtöbb nyugati országban e mozgalmak, törekvések

teljes publicitást kapnak.

Minden korban nagy számban voltak olyan egyének, akik megsértették a hagyományos családi normákat. Ha napjainkban nőtt is ezeknek az egyéneknek a száma, nem ez a változás fő forrása, hanem az, hogy a normaszegő magatartás többé-kevésbé nyílttá, nyilvánossá vált, és ezzel a nyugati világban egyre fokozódik az eddig elfogadott normáktól való eltérés valószínűsége.

A nyugati társadalmak ellentmondásaival szemben mintegy tiltakozásként jelentkező sajátos együttélési formák csak a népesség kis hányadát érintik. Az emberek többsége ma is a monogám családot választja élete keretéül az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és azokban a kapitalista országokban, ahol az állam tudatos társadalompolitikát folytatva anyagilag és erkölcsileg is támogatja a család intézményét.

Magyarországon az 1973. évi párt- és kormányhatározat a monogám intézményben jelölte meg a mai szocialista társadalom igényeinek legmegfelelőbb együttélési és gyermekellátási-nevelési formát. A párt- és kormányhatározat nyomán hozott népesedéspolitikai intézkedések nyomán a monogám család erősítését célozzák. /MSZMP. KB., 1973./

Az 1973. évi párt- és kormányhatározat azoknak a funkcióknak az ellátását várja a csakádtól, ame-

lyeket eddig is elsősorban a családok láttak el.

A családi közösségben való együttélés változtatja, módosítja e közösség tagjainak életét. A család funkciójának tag értelmében azt a változást értjük, amelyet a család létrehoz. /Lőcsei Pál, 1971./

A modern kiscsalád legjellemzőbb vonása a családi köteléken kívül végzett munka, amely egyre inkább érinti a család minden felnőtt tagját. E családformában a feleség is a családon kívül vállal munkát, és ezáltal kevésbé függ anyagilag a férjétől.

A ma tipikusnak nevezhető kiscsalád legfontosabb strukturális jellemzője egyrészt a kisebb létszám, az alacsonyabb termékenység, másrészt a nagyobb labilitás. Mindkét jelenség létrejöttében kiemelkedő jelentősége van a tömeges női munkavállalásnak. Az ebből következő szerepellentmondások és feszültségek feloldása, fokozatos enyhülése elsősorban a társadalmi termelés és munkamegosztás fejlődésétől várható.

Mozgásban, változásban vannak a család hagyományosnak tekintett funkciói mind az egyént, mind a társadalmat illetően. Ez vonatkozik a család alapvető funkciójára: a gazdasági funkcióra, a társadalom reprodukálására, az utódok létrehozására és nevelésére, valamint az egyén szocializálására is.

/Kulcsár Kálmán/

Igen jelentős a család szerepe tagja érzelmi-emócionális egyensúlyának biztosításában. E szerep nemcsak a külső eredetű feszültségek feloldására, hanem a családtagok érzelmi stabilitásának, pszichikai kiegyensúlyozottságának megőrzésére és védelmére is kiterjed. A szexuális kapcsolatok rendezettsége, az utódok számának és születésének házastársi megtervezése olyan feladat, amelynek teljesítésétől messzemenően függ a házaspár individuális boldogságérzete és a család harmonikus légkörének kialakulása.

A mai erősen mobil társadalomban valamilyest csökkent, de még mindig igen fontos maradt a család statuskijelölő funkciója. Ezt a funkciót ma is többnyire a férj testesíti meg: az ő osztály és réteg- hovatartozása jelöli ki a feleség, a család társadalmi helyét. Ugyanakkor a nők iskolázottságának, szakképzettségének fejlődése nyomán mind gyakoribbá válik, hogy a feleség a férjétől független, saját társadalmi státust tud elérni.

/Kulcsár Kálmán/

Családi életre nevelés a családban és az iskolában

A család mint nevelési tényező kiemelkedő jelentőségű. Minél fiatalabb gyermekről van szó, annál nagyobb a család irányító és meghatározó szerepe. Ma már közismert az első életévek sorsdöntő jelentősége a személyiség egész további fejlődésére, amiből az is következik, hogy a személyiség /egyéniség, egyén/ fejlődését - jól vagy rosszul a családi nevelés alapozza meg. /Piaget, 1970. /

A családon belüli nevelés eredményességének és hatékonyságának több feltétele van. Legáltalánosabb és legalapvetőbb ezek közül a családi otthon jó légköre, Nem a felvilágosítás, a nevelő célzatu beszélgetések biztosítják a legjobb eredményt a családi nevelésben, hanem a harmonikus légkörű , boldog, érzelmileg stabil otthon, a szülők kiegyensúlyozott házasságának vonzó példája. A szülők példája erősen befolyásolja a gyermek elnevelését saját nem szerepéről. A legmélyebb hatást a szülők egymás közötti vagy másokkal kapcsolatos őszinte, érzelmileg mélyen átélt vagy éppen szenvedélyes megnyilatkozásai váltják ki. /Szilágyi, 1976. /

Makarenko szavaival élve "gyermekünk szexuális nevelése állandóan folyik, akkor is, amikor legke-

vésbé gondolunk rá. /Makarenko, 1980./

Az otthoni légkörrel szorosan összefügg, abból adódik és annak fontos része a szülők nevelési stílusa vagy nevelői attitűdje. Az általános nevelési stílus mindenképpen rányomja bélyegét a családi életre nevelésre is, bár lehetnek közöttük kisebb-nagyobb eltérések.

Az utóbbi évtizedekben jó néhány érdekes vizsgálat foglalkozott a nevelési stílusok, attitűdök problémájával. K.Lewin kísérletei alapján három nevelési stílust különböztet meg: az autokrata, a demokrata és az ún. laissez faire stílust.

Az autokrata stílus a hagyományos, tekintélyelvi nevelésre jellemző. Az ilyen beállítotttságu nevelő nem tűr ellentmondást, mindent pontosan előír, és megköveteli az engedelmességet. Ilyen nevelői alapállással csak távoltartó elnyomó nevelést lehet folytatni.

A demokrata stílusu nevelő egyenrangú partnernek tekinti a gyermeket, kikéri véleményét, nem parancsolgat, hanem javaslatot tesz, érvel, meggyőz, tudásával és példájával szerez igazi tekintélyt. A szocialista nevelésnek ez a nevelési stílus felel meg, egyedül ezzel van összhangban.

A laissez faire vagyis a ráhagyó, nem törődő, szabadjára engedő nevelési stílus a semleges, passzív nevelés legfőbb jellemzője.

E.Schaefer /1959./ a nevelői alapmagatartást két síkon tartja leginkább megragadhatónak. Az egyik az engedékenység, a másik a meleg-elfogadó és a hideg-elutasító beállítottság szélső pólusai között található. Ha ezeket egymással kombináljuk, négy alapvető attitűdöt kapunk. Mind az engedékenység, mind a korlátozás társulhat a meleg-elfogadó vagy a hideg-elutasító beállítottsággal.

A meleg-engedékeny típusú nevelés stabil érzelmi bázist nyújt a gyermeknek és viszonylag nagy szabadságot enged neki. A megfigyelések szerint ez a nevelői attitűd biztosítja a gyermek legnagyobb mértékű azonosulását a szülővel, ugyanakkor önállóságának gyors kibontakozását is.

A meleg-korlátozó nevelői beállítottság a gyermek kényeztetésében, túlgondozásában nyilvánul meg: a "széltől is óvják", minden lépését gondosan előkészítik és ellenőrzik, tilalmakkal bástyázzák körül. A következmény: illedelmes, de kissé önállótlan, bátortalan gyermek.

A hideg-engedékeny attitűd a gyermekét elhanyagoló szülő jellemzője. "Csinálj amit akarsz, csak hagyj engem békén" - mondja a szülő, de azután

ha a gyermek valami "rosszat" csinál, kegyetlenül elveri.

A hideg-korlátozó típusú nevelés a legveszélyesebb a gyermekekre nézve: letöri önbizalmát és a felnőttekbe vetett bizalmát, durván bünteti a legkisebb szabálytalanságát és önállósági törekvését./Clauss-Günter-Hibsch, Hans, 1967./

A nevelési stílus bonyolult problémáját többféleképpen próbálják megközelíteni a tudományos vizsgálatok során. Beszélnek például sikerre irányuló és fejlődésre irányuló nevelésről, hatalom-orientált és kíváncsiság-orientált beállítottságról stb. Az idézett kutatók megállapították, hogy a nevelési stílus a tényezők két sorából tevődik össze: a nevelői attitűdökből /beállítottság/ és a nevelési szokásokból. A gyermekekre ható családi befolyás azonban a szülők nevelési stílusánál mellett még más módon is jelentkezik. A család szerkezete, jellege, az egyes családtagok személyisége közvetlenül is hat a gyermekekre. Eltérő hatása van például a népes, nagy családnak és a kis létszámú családnak. Az sem mindegy, hogy az apa vagy az anya kezében összpontosul a családon belüli "hatalom", vagy minden családtag egyenlő jogokkal rendelkezik. Ugyanígy személyiségformáló tényező a gyermek helyzete a családban: egyke vagy vannak

testvérei, legidősebb vagy legfiatalabb, esetleg középső stb. A családi életre nevelés szempontjából különösen fontos, hogy van-e más nemű testvére.

A család szerkezeti épsége az eredményes családi életre nevelésnek nehezen nélkülözhető előfeltétele. Mind az apa, mind az anya hiánya különleges problémákat okoz. A felbomlott család esetében - még ideális szülő-gyermek kapcsolatnál is - kétféle funkciózavart okozhat a csonka család sajátos légköre: egyrészt túl erős kötődést hozhat létre a megmaradó szülő és a gyermek között, másrészt megnehezíti a gyermek számára saját nem szerepének megfelelő kialakítását. Sokan mulik természetesen azon, hogy a megmaradó szülő - és az esetleges nevelő szülő - mennyire képes pótolni a hiányzó szülő felet. Előfordulhat, hogy a család jellege, légköre egészséges marad - vagy éppen azzal válik egészségessé, hogy az egyik szülő távozik. /Méri Ferenc-V. Binét Ágnes, 1970./

Bár minden családnak sajátos légköre, érzelmvilága és "karaktere" van, amely mint komplex egység hat a gyermekekre, az egyes családtagok személyes hatása többé-kevésbé eltérő lehet. Ha például túl nagy az eltérés a szülők személyisége és nevelési stílusa között, akkor már a családon

belül is kettős nevelésről beszélhetünk. Szerencsére a nagyobb eltérések viszonylag ritkák, hiszen többnyire azok házasodnak össze, akik a fontosabb személyiségjellemzők, az életszemlélet, életmód stb. szempontjából hasonlóak.

A kettős nevelés napjainkban inkább a család és más intézmények - a vizsgált korosztálynál elsősorban az iskola - nevelő hatásainak ellentétesége folytán jön létre. Ilyenkor többféle következmény lehetséges: vagy a családdal szolidáris a gyermek, s így szembefordul az iskolával, vagy megfordítva. De az is lehet, hogy csalódottságot érez és bizalmatlanná válik mindkettővel szemben. A nevelés - s ezen belül a családi életre nevelés - sikere érdekében arra kell törekednünk, hogy a gyermeket egységes, következetes nevelő hatások ériék mind a családon belül, mind azon kívül.

Feladatunk, hogy legalább a szülők és a gyermekkel foglalkozó pedagógusok nevelő munkájának összhangját igyekezzünk megteremteni. /Elkonyin, 1964./

A pedagógusokat ma már - a képzés és továbbképzés keretében - mindinkább fölkészítik a családi életre nevelésre. Így nemcsak arra válnak alkalmasabbá, hogy a gyermekek családi élettel összefüggő ismereteinek a fejlődését elősegítsék, hanem arra is, hogy szükség esetén a szülőknek iránymutatást,

utbaigazítást adjanak.

Pszichoszexuális fejlődés

A személyiségfejlődés egyik fő vonala az ún. pszichoszexuális struktúra kialakulása és fejlődése. A férfias és nőies magatartást, a másik nemmel való kapcsolat helyes módjait meg kell tanulnunk. Az életből, vagyis közvetlen tapasztalatokból, megfigyelésekből, s az életet ábrázoló művészi alkotásokból /szépirodalom, képzőművészet, filmek, stb./. /Szilágyi, 1976./

Az óvodáskor mozgalmas szakasza a családi életre nevelésnek. A saját nemiségének tudatára ébredt gyermekben intenzíven jelentkezik a nemi kíváncsiság. Információigénye főleg két dologra irányul: a nemek közötti különbségre és a kisbabák eredetére. A gyermek nemi vonatkozású kérdései a családi életre nevelés nagy lehetőségeit villantják fel, hiszen a válaszok - vagy a válaszok elmaradása - nyomán alakulnak ki vagy módosulnak a gyermekben bizonyos alapvető szexuális attitűdök, beállítódások.

Az óvodáskorba kerülő gyermekek egyre több tapasztalatot szereznek a nemek közötti különbségeket illetően. Ez részben otthon, a családban, rész-

ben "házon kívül" /utcán, strandon, óvodában stb/ történik. Az otthoni tapasztalatszerzés mértékét az szabja meg, hogy mennyire elfogadott a családon belül a meztelenség és általában milyen a szülők viszonya a nemiséghez. /Bálint Alice, 1961./ Vannak családok, ahol kezdettől fogva arra nevelik a gyerekeket, hogy sem más előtt, sem a szülők előtt nem mutatkozhatnak meztelenül, s a szülők is gondosan ügyelnek arra, hogy a gyermekek nehegy megláthassák őket ruha nélkül. Másutt csak az azonos nemű gyermekek láthatják egymást meztelenül, vagy a gyermekek láthatják egymást, de a szülőket nem. Végül egyre több az olyan család, ahol a családtagok egymás előtti meztelenségét tartják természetesnek és nem korlátozzák. /Szilágyi, 1976./

Többnyire ennek megfelelően szokott alakulni az is, hogy mennyire fogadják el beszédtemaként a nemiséget. A hagyományos légkörű családban, ahol a meztelenség tilos, ett rendszerint beszélni sem lehet a nemi különbségekről, vagy más szexuális kérdésekről. Az ilyen családban a gyermekek tapasztalatszerzési lehetősége csekély, szexuális kíváncsiságuk nem elégülhet ki. A kíváncsiság által természetesen csak fokozódik, s arra ösztönzi a gyermeket, hogy leskelődjün, kerülő uton szerezzen információt, vagy kitalálja a választ saját kérdéseire. Mindez kedve-

zótlen következményekkel járhat.

A szülő vagy más felnőtt rendszerint "sikeresen" adja át a gyermeknek a belénevelt "szemérmét", szégyenlősséget. Egyrészt azért, mert a büntetés, a megszégyenítés negatív megerősítés, ami a szexuális kíváncsiság titkolására ösztönzi a gyermeket. Másrészt pedig azért, mert sok szülőben ilyenkor felelevenedik saját gyermekkori büntudata, s igen hevesen, érzelmileg mélyen átélten reagál a gyermek "szemérmertlenségére", ami alkalmas arra, hogy azonosulási epizódot teremtsen. Legközelebb hasonló helyzetben felidéződik a gyermekben ez az érzelmi állapot: szégyellni fogja magát./Veckó J./

A szemérem az óvodáskorban alakul ki, s mindenképpen mindenkiben a neveléstől függően eltérő mértékben. A nevelői cél az, hogy a gyermekben gátlásokat építsen ki a szexuális kíváncsiság és magatartás korlátozása érdekében, ami társadalmi szükségyszerűség. /Buda Béla/

Ma is ésszerűnek látszik az a célkitűzés hogy a gyermeket az idegenek, különösen a másnemű idegenek előtti szemérmes tartózkodásra kell nevelni az óvodáskortól kezdve. Vagyis ki kell alakítani benne a saját meztelensége, illetve általában a nemiség iránti helyes attitűdöt. /Óvodai nevelés, 1961/

Az óvoda koedukáló /fiukat és lányokat együttesen nevelő/ intézmény, s így kitűnő alkalmat nyújt a nemi hovatartozás tudatának elmélyítésére, a nemi szerep elsajátítására /például/ amikor az óvónő külön feladatokat ad a fiuknak és a lányoknak/. A mindennapos együttlét során a gyermekek mindinkább megismerik és megszokják a másik nemet, s ez jó alapot jelent a későbbi partnerkapcsolatokhoz.

A magycsoportosoknál nem ritka jelenség, hogy egy-egy fiú és kislány már szorosabb barátságot köt egymással: szívesen játszanak együtt, nem titkolják, hogy tetszik nekik a másik, esetleg elhatározzák, hogy ha majd felnőnek összeházasodnak. Az ilyen óvodáskori gyermekszerelemek igen intenzívek lehetnek, s bennük már az erotika, a testi-lelki gyengédség is szerepet kaphat. Írók, művészek önéletrajzi írásaiból számos példát ismerünk a keleti gyermekszerelemre, bár statisztikai adataink nincsenek arra vonatkozóan, hogy az adott korosztálynál milyen mértékben fordul elő.

Abban azonban biztosak lehetünk, hogy önmagukban ezek a gyermekszerelemek ártalmatlanok, sőt fejlesztő hatásuk, feltéve, hogy a felnőttek reagálása megfelelő. A gúnyolódás negatív megerősítés, elültet a gyermekben egy olyan meggyőződést,

hogy a szerelem nevetséges, szégyellnivaló dolog, s így később is - öntudatlanul - kerülni fogja vagy magának sem vallja be, s ez partnerkapcsolati zavarhoz vezethet. /Buda Béla, Szilágyi Vilmos/

5-6 éves korban az óvodai együttlétből kialakuló, fiuk-lányek között szövődő barátság és annak érzelmileg mélyebben átélt, nemi szerepvállalással is együttjáró változata már egy későbbi fejlődési fok tanulságos elővételezése, a gyermek számára nagy és szép élmény, amely ugrásszerűen viszi előbbre egész pszichoszexuális fejlődését. Az együttérző érdeklődésen és a barátkozás lehetővé tételén kívül nincs különösebb feladata a szülőknek ezzel kapcsolatban. /Szabadi Ilona, 1966./

Az ún. szocioszexuális fejlődéshez a gyermekszerek, valamint a szexuális szerepjátékok nyújtják a legtöbb ösztönzést. Közülük legismertebb a papás-mamás és a doktorjáték.

A papás-mamás játékban a két főszereplő - egy fiú és egy lány - a szülők életének különböző mozzanatait próbálják játékosan utánozni. Például a kisbaba gondozását, de különösen a szülők egymás közti viszonyát, beszélgetéseit, kedveskedéseit. /Bársony Magda, 1961./

A doktor-játék a szexuális kíváncsiság kielégítésére alkalmas.

Az óvoda szocioszexuális fejlesztő hatása elsősorban azáltal válik lehetővé, hogy elősegíti a gyermek bizonyosfoku leválását az anyáról, elindítja őt az önállóság útján.

A kisiskoláskorban változatlanul tovább folyik a nemi szerepek tanulása és gyakorlása, bővülnek a nemiséggel kapcsolatos ismeretek és attitűdök. /Veckó József/

Az "iskolaérettség" elérésével a gyermek a személyiségfejlődés új szakaszába lép. Nemcsak testileg változik meg - ez az ún. első alakváltozás -, hanem lelkiileg is. Sokat komolyodik, megjelenik nála a feladattudat és a kötelességérzet, növekszik a becsvágya, s ezzel együtt alkalmazkodási, de versengési készsége is. Az iskolába lépés nagy esemény, nemcsak a gyermek, hanem a család életében is. A gyermek kezdi komolyabban venni a vele szemben támasztott elvárásokat, igyekszik megfelelni a követelményeknek. Ezt több tényező megkönnyíti számára. /Nagy József/ Egyrészt az értelmi fejlődése, s ezen belül különösen a szabálytudat kialakulása - amihez az ún. szabályjátékok adják a legnagyobb ösztönzést -, továbbá az átfogó fogalmak rendszerének a mind teljesebb kiépülése. Másrészt a családon belüli helyének,

szüleikhez való viszonyának tisztázódása, a vele egyező nemű szülővel való azonosulása és a szülők által elvárt gyermekies szerepmagatartás normáinak elfogadása. A gyermek elsajátítja, magáévá teszi a szülői követelményeket, s ennek eredményeként kialakul - vagy erősödik - benne a tanulási és siker-orientáció, mint a további fejlődés egyik fő jellemzője és mozgatója. A nagy igyekezet és a bizonyítási vágy sokszor görcsössé és merevvé teszi magatartásukat, de a játékokban fel tudnak oldódni. Ezért fontos, hogy a 6-10 éves gyermek eleget játszasson. /Nagy József/

A kisiskoláskor a tárgyi és a társas érdeklődés, a kifelé fordulás időszaka. A gyermek figyelmét és energiáját lekötik az új élmények, az iskolai élet izgalmai. Nincs ideje arra, hogy magával foglalkozzon, de többnyire nincs is szüksége a korábban megismert kezdetlegesebb örömökre. Az óvodába járóknál már rendszerint előbb bekövetkezik, a kisiskoláskorban pedig általánossá válik az autoerotika háttérbe szorítása, ami azonban nem jelenti annak teljes eltűnését. Átmenetileg minden kudarc, magányérzés kiválthatja például az ujjszopást, ami tehát valóban csak tünet. Annak tünete, hogy valami nincs rendben a gyermeknél. Tüneti jelentősége van ebben az életkorban a rendszeres és gyakori önkielégítésnek. Hangsúlyoznunk kell, hogy az ilyen esetekben sem maga az

önkielégítés a káros és veszélyes, hanem az, ami kiváltotta, illetve szükségessé tette, és az a mód, ahogyan mások reagálnak rá. A serdülőkor előtt maszturbáló gyermekek többsége csak átmenetileg, kíváncsiságból próbálkozik meg ezzel, s aztán hamarosan abba hagyja, mert más, érdekesebb és izgalmasabb dolgok kötik le a figyelmét, és mert még gyengék, neurohormonálisan megalapozatlanok a szexuális késztetési. /Szilágyi, Buda/

A túlságosan korlátozó, szigorú szülői magatartáson kívül most már az iskolai kudarcok is szerepet kapnak ebben a vigasztaláskeresésben vagy örömpótlásban. Esetleg túl sok vagy túl erős szexuális inger éri a gyermeket a családban vagy azon kívül. Mindenekelőtt azon kell gondolkoznunk, hogy hogyan tudnánk a gyermek érdeklődését fókuszni más dolgok iránt. Melyik az a terület, ahol sikerélményeket biztosíthatnánk számára? Természetesen csak az önként és örömmel végzett tevékenység hozza meg a kívánt eredményt. A családon belüli meztelenség kérdésében a 6-10 éves korú gyermekeknél gyakran újabb gondok jelentkeznek, különösen azokban a családokban, ahol korábban nem csináltak ügyet az egymás előtti meztelenségből. A kérdés úgy merül fel, hogy vajon hány éves korig indokolt a meztelenség eltűrése a családban?

A kérdésnek három oldala van: a gyermekeknek a szülők előtti, a különböző nemű testvéreknek egymás előtti, s végül a szülőknek a gyermekek előtti meztelensége.

Semmi sem indokolja, hogy a kisiskolás fiúk vagy lányok ne mutatkozzanak továbbra is meztelenül szüleik előtt. Éspedig nemcsak az azonos nemű, hanem a másnemű szülő előtt is, de lehetőleg csak az addig megszokott feltételek között /például fürdés, napozás/ és mindkét szülő jelenlétében. "Minél jobban megszokja a gyermek, hogy szülei előtt nem kell szégyenkeznie, s nem kell rejtegetnie egyetlen testrészét sem, annál valószínűbb, hogy nem lesz lelki rejtegetni- és szégyellniivalója sem. Az ellenkező nemű szülő előtti meztelenség megszokása később megkönnyíti a partner, illetve a házastárs előtti meztelenséget. Ugyanakkor az idegenek előtti szeméremérzés ezáltal nem károsodik." /Szilágyi, 1976./

Kutatók megfigyelése szerint hasonló a helyzet a testvérek egymás közötti meztelenségét illetően is. Azoknál a gyermekeknél, akik kisgyermekkoruktól kezdve szoros közelségben éltek egymással, általában hiányzik az egymás iránti erotikus érzület. Ahol megszokott dolog a pubertás előtt a meztelenség az ellenkező nemű testvér

előtt, ott felnőttkorban viszonylag gyenge köztük a szexuális érdeklődés. Ahol viszont az ilyen szabad és játékos kapcsolatot a korai években rosszallják és kerülik, ott intenzív szexuális érdeklődés keletkezik az ellenkező nemű testvérek között, amelyet szigorú tilalommal kell elfojtani.

/Szilágyi, Buda/

Fentiekből következik, hogy a 6-10 éves kora testvéreket nyugodtan hagyhatjuk egymás előtt fürödni, közös szobában /de külön ágyban!/ aludni stb. Az a kíváncsiság, amit egymás teste iránt mutatnak természetes, és nem veszélyezteteti pszichoszexuális fejlődésüket. Éppen a kíváncsiság kielégítése akadályozza meg, hogy a szexuális vonzalom veszélyesen megerősödjön. A prepubertás beköszönte - 10 éves kor körül - rendszerint ugyanis ugrásszerűen megnöveli a szégyenlősséget, és a testvérek egymás előtti meztelensége legtöbbször magától elmarad.

Különböző nevelési tényezők szerepe a családi élet-
re nevelésben

Az Ötödik Nevelésügyi Kongresszuson /1970. szeptember 28-30/ a II. témabizottság - dr. Ágoston György a József Attila Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanárának vezetésével - megvitatta a nevelési tényezők rendszerének kérdését. A témabizottság ülésein megállapították, hogy a nevelésben részt vevő tényezők gyakran egymástól függetlenül tevékenykednek.

Feladatunk a nevelés tényezők együttműködésének és tudatosságának fokozása mind osztály-
dalmi méretekben, mind valamennyi ifjúsági korcso-
port, réteg, különösképpen pedig az iskolás korú if-
júság vonatkozásában. /Kiss Árpád/

A nevelésben a társadalmi determinációt mindig emberek /funkcionáriusok, pedagógusok, szülők stb./, eszközök /felszerelések, foglalkozási for-
mák és lehetőségek stb./, tevékenységek /tanulás, kulturális tevékenység, sport, játék stb./, viszonyok /fölké-, alá-, mellérendeltség, barátság stb./, információk /szóbeli- és írásbeli utasítások, tömeg-
kommunikációs eszközök, szokások, hagyományok stb./, a kialakult normák /az adott korcsoport, réteg, intézmény, család mindennapi életének szabályai, a

munka, az emberi kapcsolatok, a szórakozás szabályai stb./, üzemek és intézmények /iskola, kollégium, ifjúsági szervezet/ reprezentálják, illetve közvetítik a fiatalok kisebb-nagyobb közösségei számára.
/Kiss Árpád/

A nevelési folyamat megszervezése minden esetben, minden szinten e tényezők, hatások koordinálását jelenti.

A II. témabizottság jelentése a nevelési folyamat különböző típusainak elemzéséhez a következő alapvető szempontok figyelembevételét tartja szükségesnek:

- A nevelés nehezen foglalható általános sémákba, mert mindig konkrét, adott helyzetekben, szituációkban folyik, amelyek esetről esetre mások, s amelyek elemzése vagy még inkább megtervezése, irányítása jelentős pedagógiai tapasztalatot igényel.
- A nevelés periódusainak a kezdettől a befejező szakaszig megvannak a maga tipikus helyzetei, amelyek mindig komplex jellegűek tartalmi, metodikai, szervezési tekintetben egyaránt.

- A nevelés mindig soktényezős rendszer, s az adott szituációban, nevelési helyzetben mindenkor vannak integráló, lényeges és nem lényeges tényezők, vannak tervszerűen irányítható és spontánul ható tényezők, és vannak látható, ellenőrizhető, de vannak pedagógiailag ellenőrizhetetlen tényezők is.

- A nevelésben a személyes /interperszonális/ kapcsolatok a döntőek. A személyiségtényezők sorában a legfontosabb a szülők és a pedagógusok szerepe. Valamennyi személyiségtényező hatékonysága szakmai, világnézeti, morális, emberi értékeiktől függ. A felnövekvő nemzedék - különösen az iskoláskortól fogva - szakmai ismereteket oly felnőttől is elfogad, akit emberileg nem értékeli különösen sokra. Ugyanakkor azonban motivációs, beállítódást befolyásoló, világnézeti-morális jellegű információt csak attól hajlandó elfogadni, aki előtte a szóban forgó értékek reprezentánsa.

- Valamennyi intézménytípus nevelési folyamatának van egy-egy /szakaszonként esetleg változó/ döntő tényezője és döntő tevékenységtípusa.

A nevelési tényezők együttműködése - a nevelés minden szintjén, minden periódusában - elsősorban gyakorlati kérdés, s csak a gyakorlat szolgálatában igazgatási, jogi vagy neveléselméleti probléma. A nevelésben vannak alapvető tényezők, mint például a család, vannak vezető szerepű tényezők, mint például a pedagógiai intézmények, és vannak centrális jellegű tényezők, mint iskoláskorban a pedagógusok. A vezető szerep az iskolás koru fiatalság vonatkozásában - felsőbb koordinációt feltételezve - elvileg a pedagógiai jellegű intézményeké /iskoláé, félbentlakásos és bentlakásos intézeteké/. /kiss Árpád/

A család

A társadalmunkban végbement forradalmi változás nem hagyta érintetlenül a családot sem, sőt mélyen érintette: megváltoztatta a családtagok életét, kölcsönös kapcsolatát, a társadalom és a család

viszonyát. Ez a változás sok anyagi, erkölcsi, pedagógiai problémát felvető ellentmondás közepette ment és megy végbe. Jelentős nehézséget okoznak egyrészt a régi család erkölcsi nézetek, szokások, másrészt pedig az ellentmondások nyomán erősödő kispolgári avantgardista nézetek a család társadalmi funkciójának csökkenéséről, megszűnéséről. Joggal kérdezhető, hogy milyen jelentőségű a családi nevelés ilyen körülmények között ? /Ágoston/

A családi nevelés társadalmi jelentősége semmivel sem csökkent a multhoz képest, az azonban kétségtelen, hogy szerepe az előbb említett változások következtében módosult. Minden komoly vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy boldog, kiegyensúlyozott, önmagukkal és a társadalommal harmóniában élő embereket tömegméretekben felnevelni a család nélkül lehetetlen. Az egészséges családi nevelés semmivel sem pótolható érték a gyermeknevelésben. A bensőséges családi légkör teremt meg azt a biztonságérzetet és az "én" jelentőségének azt a tudatát, amely az egészséges személyiségfejlődés elengedhetetlen pszichológiai előfeltétele. Tények sokasága bizonyítja, hogy a családtalan, s így csecsemő-
ettkorban - esetleg a családnál jobb fizikai-anyagi körülmények között - nevelkedő kisgyermekeket érzelmi és szellemi fejlődésükben olyan károsodások érhe-

tik, amelyek később is nehezen hozhatók helyre. A hiánytalan családi kötelékek nemcsak kisgyermekkorban, hanem serdülő- és ifjúkorban is a biztonságérzet, az érzelmi kiegyensúlyozottság, a zavartalan társas kapcsolódás elengedhetetlen feltételének bizonyulnak. A kisebb és nagyobb gyermekek valóságai szinte kivétel nélkül a zavartalan, teljes családi élet utáni vágyról tanuskodnak, a jó családi körülmények között élő gyermekek többsége apját vagy anyját tartja példaképnek. Az ifjak túlnyomó többségének életcélja között első helyen szerepel a boldog, tartós házasság. /Ágoston./

A családi közösség, mint a társadalom legkisebb sejtje természetes gyakorlótere a társadalmi közösségi viselkedésnek, a társas kapcsolatok kialakulásának, az aktív társadalmi alkalmazkodásnak. Az a teljes család, ahol dolgozó apa és anya van, ahol több gyermek él, amelyben a családtagok szeretik és megbecsülik egymást, amelyben a családi élet jól szervezett, ahol a családi munkában mindenki részt vesz, amelyet sokrétű kapcsolat fűz rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz, dolgozó tagjain keresztül üzemekhez, vállalatokhoz, hivatalokhoz, társadalmi és politikai szervezetekhez, sehol máshol nem szerezhető élettapasztalatok pozitív szokások birtokosává teszi a felnövő nemzedéket. /Ágoston/

Az iskola és más oktatási-nevelési intézmények tehát nem vehetik át a család nevelő szerepét /más kérdés, hogy ezt bizonyos esetekben meg kell tenniük/. Az iskola csak a családdal együtt, a családi neveléssel együttműködve képes jól nevelni. Az iskolának - mint a nevelés hivatott szakemberei által irányított intézménynek - természetesen kötelessége minden segítséget megadni a szülőknek nevelő tevékenységükhöz, de semmiképpen nem állja meg a helyét az a felfogás, amely az iskolára hárítja a felelősséget a családi nevelésért. A családi nevelésért a szülők a felelősek, és teljes mértékben felelősek a társadalom színe előtt gyermekeik felneveléséért. Különösen az apák felelősségét fontos hangsúlyozni. El kell vetni az olyan nézeteket, amelyek szerint a társadalom átvállalja a gyermekek nevelésének gondját és felelősségét. /Ágoston/

A szülők a megváltozott körülmények között számíthatnak a társadalom fokozottabb segítségére, olyan feltételek megteremtésére, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy maradéktalanul eleget tessenek családi nevelési kötelességeiknek. A társadalomtól elsősorban a gyermeknevelés anyagi feltételeinek biztosítását, a pedagógiai intézményektől gyermekeik oktatását, nevelését és a családi neveléshez nélkülözhetetlen pedagógiai tanácsadást várják el. A családi

nevelés pedagógiai segítése érdekében sokkal többet kellene tennünk /szülők akadémiaja, a különböző korcsoportok nevelési kérdéseivel foglalkozó kiadványok, lapok, könyvek stb./ /Ágoston/

Az a tény, hogy a családanyák többsége a családon kívül is dolgozó, a gazdasági és társadalmi életbe aktívan bekapcsolódó nő lett, végső soron pozitív jelentőségű a gyermekek szellemi, erkölcsi, társadalmi, politikai nevelésében, mert a családi kapcsolatok humanizálódását segíti elő. Kétségtelen azonban, hogy a család időben kevesebbet tud foglalkozni gyermekeivel és ezt a hiányt az iskolának kell pótolnia más nevelési intézményekkel együtt /félíg- és teljesen bentlakásos nevelési intézmények, állami és társadalmi szervek gyermeklétesítményei/. /Ágoston/

Az iskola

Iskoláink belső szervezeti kereteit sokan túlságosan zártnak, merevnek tartják, olyannak, amely kevésbé tud alkalmazkodni a korszerű igényekhez, a különböző fejlettségű tanulókhöz, az ifjúság öntevékenységéhez, társadalmunknak az iskolából kilépő fiatalok iránt támasztott növekvő elvárásaihoz. /Ágoston/

Régi iskolaépületeink közül sok nem tudja kielégíteni a korszerű igényeket. Még sajnálatosabb, hogy az új épületeinkben is alig akad laboratórium, könyvtár, olvasószoba, napköziotthonnak való terem, a szükséges kiegészítő helyiségek /például úttörő- és KISZ-szoba, klubhelyiség stb./ kevés helyen vannak biztosítva. Iskoláink felszereltsége már a jelenlegi tantervi követelményeknek is nehezen tud megfelelni, noha ezen a téren az elmúlt évtizedekben jelentős fejlesztés volt. Korunk gyorsiramu technikai fejlődése folytán egyre jobban nő az ellentmondás a jogos és korszerű társadalmi igények és az iskolák felszereltségében rejlő kedvezőtlen feltételek között. Kevés a korszerűen felszerelt iskolai szertár, még kevesebb a tanulókiérletekre is alkalmas modern technikai felszereltségű iskolai laboratórium. Kevés a nyelvi laboratórium és a komplex politechnikai nevelés megvalósítására alkalmas iskolai műhely. Általános iskoláinkban igen kevés a tornaterem. Sportolásra alkalmas udvara, telke is alig néhány iskolának van. A nem kielégítő tárgyi feltételek között működő iskolák semmiképpen sem tudják megoldani, hogy a fiatalok értékesebb szórakozásának, művelődésének, játékanak, testedzésének, alkotó kedvtelésének szervező centrumává váljanak. Ebben a vonatkozásban csak lassu az előrehaladás,

ezért szükséges, hogy a lakóhelyi, körzeti művelődési intézmények /művelődési házak/, valamint az iskolák között szorosabb kapcsolat alakuljon ki, és tevékenységüket módszeresen hangolják össze saját funkcióik károsodása nélkül.

Iskoláink oktatómunkájának tartalma, a tantervi anyag - különösen a közelmúltban megvalósult reform nyomán - korszerűnek mondható. Kétségtelen viszont, hogy a jelenleg tanított anyag igénybe veszi a tanításra-tanulásra szánt idő egészét. Napjaink általános iskoláinak pedagógiai gyakorlatában azonban - sajnos ritkán találkozunk a tudomány és az élet megoldatlan, nyitott kérdéseinek a felfelé fordulásával. E helyzet előnytelenül hat a felnövekvő nemzedék gondolkodásmódjára, dialektikus beállítódására. A problémát elmélyíti, hogy - kevés kivételtől eltekintve - egyidejűleg egyetlen variációt képviselő tankönyveink vannak csupán forgalomban, s így a tanár nem is válogathat a különböző elképzelések között. A tankönyv az ismeretszerzésben fontos szerepet tölt be, de nem lehet annak egyedüli forrása, hanem alapot, kiindulópontot, olyan orientáló funkciót kell hogy betöltsön, amely a tanulót további olvasásra, öntevékeny munkára ösztönzi. /Ágoston, 1970./

A tananyag ma elsősorban a tanulók intellektusát formálja. A korszerűen felépített célokat, model-

leket, nevelési helyzeteket tartalmazó, a nevelési eredmények méréséhez módszereket is ajánló nevelési program hiján azonban az iskolák zömének nevelő, közösséget és személyiséget tervszerűen formáló munkája messze elmarad az oktatómunka színvonala mögött. Iskoláink nevelőmunkájában kevésbé domborodik ki a világnézeti és a tevékenységre történő nevelés integráló szerepe, az egész személyiség formálásában betöltött jelentősége.

Ezért válik egyre általánosabbá az a helyzet, hogy a tanuló fiatalokat kizárólag tanulmányi eredményeik alapján értékelik egész személyiségük mérlegretétele helyett.

Korszerű tartalmat csak korszerű eszközökkel és korszerű eljárásokkal, módszerekkel lehet feldolgozni. E tekintetben iskoláink pedagógusainak a technikai eszközökön túl is nagyobb segítségre lenne szükségük.

Nevelőink ma még igen sok időt fordítanak a kísérletek beállítására, az eszközök rendbetételére, a technikai eszközök kezelésére. Az iskolai munka hatékonyságát igen nagy mértékben emelné, ha oktatástechnikusokat és perspektivikusan iskolapszichológusokat is tudnánk biztosítani a tantestületekben. /Ágoston/

A szocialista pedagógia értelmében ma még kevés iskolánk tekinthető közösségnek. Tervszerűen

kimunkált közösségi és személyiségprogram, célratorően irányított nevelési folyamat hiján iskoláink többségében nem tudják kibontakoztatni korszerű nevelési tevékenységüket.

Az iskolában az osztályfőnökök azok, akik re a nevelőmunkában, az osztályközösségek kialakításában a legösszetettebb feladatok hárulnak. Munkájukhoz azonban igen kevés segítséget kapnak. Az osztályfőnököknek centrális szerepe van az osztályközösséget formáló nevelési folyamat szervezésében, az önkormányzó képesség kibontakoztatásában, az uttörő- és KISZ munka segítségével. E tevékenység sokkal több elvi, pedagógiai segítséget érdemelne. Az osztályfőnök munkájával szemben magasabb igényszintet kellene megállapítani, s ugyanakkor jelentősen javítani kellene munkafeltételeiket, és nagyobb anyagi megbecsülést kellene biztosítani számukra. Az osztályfőnök-tanár és a nem osztályfőnök-tanár munkája között igen jelentős különbség van, amit a munka elbírálásakor nem vesznek megfelelően figyelembe. /Komlósi Sándor, 1957./

Annak megvalósítására kell törekednünk, hogy az iskola ne csupán munkahely legyen, hanem az öntevékeny szórakozás, a sportolás, a klubélet, az önképzés helye is minden délután, minden munkaszüneti napon, sőt a tanítási szünetekben is. Ehhez

meg kell teremteni a tárgyi és személyi feltételeket is. Több helyen megoldották már, hogy a könyvtár, a folyóirattár szabad időben mindig a tanulók rendelkezésére áll. Másutt az előadók, a szertárak állanak a fiatalok rendelkezésére a hét bizonyos napjain. Akad hely, ahol a klubélet bontakozott ki olyan mértékben, hogy egyre inkább kitölti a tanulók szabad idejét. Nem megnyugtató azonban, hogy fiataljaink egy része idegenkedik az iskolától, s igyekszik a tanórákon túl magát távol tartani. Bizonyos, hogy ennek megvannak a nyilvánvaló objektív és szubjektív okai, de tény, s mégis alapos vizsgálatra vár. E feladatok megoldásában, - a feltételek fejlesztésével párhuzamosan - merészebben kellene támaszkodnunk az ifjúsági mozgalomra. /Kiss Árpád/

Az uttörő szervezet

A gyermek és ifjúsági tömegszervezet a párt ifjúsági szervezete, az ifjúság nevelésének fontos tényezője. Önállóságban, öntevékenyé váló mindennapi munkájában az osztársadalmi nevelés - nem utolsósorban a pedagógiai tevékenység - hatékonysága is megmutatkozik. Az ifjúsági szervezetnek

a mainál sokkal jobban át kellene fognia a fiatalok életének egészét, mindenekelőtt politikai aktivitásuk, közéleti tevékenységük kialakítását kellene jobban szolgálnia. A pedagógiai intézmények oldaláról megközelítve ez nem csupán ifjúságmozgalmi és pártfeladat, hanem egyben pedagógiai feladat is.
/Ágoston, 1970./

Az uttörő szervezetek legfontosabb feladata az, hogy tagjaikat szocialista világnézetre, közösségi szellemre neveljék, akik számára természetes életforma a szocializmus megvalósításáért folytatott tevékenység, a közösségért, a társadalmi haladásért folytatott munkálkodás. Az uttörő szervezetek nevelése a családi és az iskolai nevelésre támaszkodik, s erre építve alakítják ki a tanulók magasabb szintű önállóságát, ifjukommunista közösségeit, hogy így egyre tevékenyebben kapcsolódjanak be a "társadalmi áramkörbe", egyre több politikai élményük, tapasztalatuk legyen. Így válhat meggyőződésükké, hogy a társadalmi haladás aktuális szakaszának tevékeny részesei, s a társadalom építésében olyan jelentős feladatok várnak rájuk, amelyeket helyettük senki más el nem végezhet. Az iskolás korú ifjúság önállóságának, felelősségének, önkormányzó képességének ki-munkálását - a nevelésben részt vevő összes tényező tervszerű segítségét feltételezve - az ifjúsági

szervezetnek is a maga sajátos eszközeivel elő kell segítenie. /Ágoston, 1971./

Az uttörő szervezet adjon lehetőséget a tanulók öntevékenységre, teremtsen fórumot a tanulók megfelelő informálódására, véleményük kifejtésére, tolmácsolására. Azt a gyakorlatot kell helyesnek tartanunk, amikor az iskola vezetősége az uttörő mozgalom tevékenységét - alapvető politikai célkitűzései érdekében - a tanulók ömállóságának, önkormányzó képessége kibontakozásának, közéleti tevékenysége megvalósításának eszközeként tekinti. A társadalmi elvárásokat az uttörő mozgalommal kapcsolatban sem lehet egyszer s mindenkorra meghatározni. A feladatok körvonalazása az uttörő mozgalomban is permanens feladat. Ebben nagy segítséget jelent a Központi Bizottság 1970. februárjában kialakított állásfoglalása az ifjúságpolitika néhány kérdésében.

A fentiekem túl a tanulók minden korcsoportja, rétege joggal elvárja, hogy az uttörő szervezet teremtsen a tanulók tömegei számára kollektív és öntevékeny kulturálódási, szórakozási, sportolási alkalmat. Az uttörő szervezet azonban nem vállalhatja azt, hogy a tanulók egész életét átfogóan megszervezi. De biztosítania kell, hogy valamennyi tanórán kívüli iskolai szervezeti forma életében - az iskolai párt-szervezetek, a pedagógusok segítségével - irányító

szeretpet töltsön be. /Ágoston, 1973./

Az uttörő szervezetnek érdekvédelmi feladatai is vannak. Igen fontos politikai és pedagógiai feladat, hogy a tanulók világosan lássák igazi érdekeiket. A tanulók alapvető érdekei társadalmilag meghatározottak, azaz ösztársadalmi eredetűek. A játékosságnak, a szórakozásnak az ifjúság életében nagy szerepe van, de alapvető érdekeit a munkára való felkészülés, a munka integrálja, s e köré csoportosulnak a többi feladatok, tevékenységek. Az ifjúsági mozgalom valamennyi alapszervezete, funkcionáriusa akkor szolgálja helyesen az ifjúság érdekeit, ha a fiatalokat a társadalmi érettség elérése irányába, a minél felelősebb társadalmi feladatok megvalósítása érdekében mozgósítja, s ugyanakkor természetesen nem téveszti szemelől az életkorukkal sajátos igényeket sem.

A jól működő uttörő szervezetek a pedagógiai munka legjobb segítői. A politikailag, szakmailag fejlett pedagógusok ezért nagyra értékelik az uttörő mozgalom tevékenységét. /Ágoston, 1971./

A könyvtár

A tudományok rohamos fejlődése egyre inkább lehetetlenné teszi, hogy a felnövekvő nemzedéket az iskolában, a hagyományos iskolai keretek között tökéletesen felkészítsük az életre. Sürgető munkamegosztásra van szükség a képzés és az önképzés, a nevelés és az önnevelés között. A modern kor embere - még kellő integráltságon alapuló szelekciós készség birtokában is - permanens önképzésre szorul, s erre nyilván már az iskolai évek alatt meg kell tanítanunk. /Ágoston, 1973./

A jelenlegi tankönyveinkkel képviselt tanulói "egykönyvűség" mielőbb tul kellene jutnunk. Ez a szemlélet legyőzné azt a tévhitet, hogy a tankönyv tudása elég, s hogy az iskolai végbizonyítvány befejezett tudást adhat. Eloszlatásra vár az a tévhit is, hogy az önálló ismeretszerzés eleve tulterheléshez és maximalizmushoz vezet. A pedagógusnak az önálló tanulói ismeretszerzés eredményét - a kötelező anyag elsajátításán tul - az értékeléskor már ma, de a jövőben még inkább tekintetbe kellene venniök. Meg kellene szűnnie annak a szemléletnek, hogy az iskolai olvasás, olvastatás kizárólag az irodalmi órák feladata, és csupán a szépirodalmi művekre, illetve olvasmányokra szorítkozik. /Ágoston, 1971/

A könyvek, folyóiratok olyan jellegű felhasználását sok objektív tényező is akadályozza. Iskoláinkban már az épület megtervezésekor - még napjainkban is - szinte figyelmen kívül marad a könyvtár. Fehér holló az olyan iskolai könyvtár, amely olvasóteremmel is rendelkezik, s ahol a tanulók - tanárakkal együtt vagy önállóan - elmélyölten olvashatnak, s a kiszemelt könyvet, folyóiratot kulturált körülmények között, esetleg baráti körben, csoportosan meg is beszélhetik. Márpedig korszerűen felszerelt és fejlesztett könyvtár híján nehéz elképzelni korszerű oktatást. A közművelődési könyvtárak munkáját kiegészítik, de semmiképpen sem helyettesíthetik.

Könyvtáraink könyvállományának minősége sem megnyugtató. Nevelői könyvtárainkban kevés az ideológiai és szakmai mű. Az egyes szaktárgyak tanítását segítő szakanyag minimális, korszerűtlen, elavult. Mindez különösen a vidéki iskolák nevelőtevékenysége szempontjából hátrányos, mivel a pedagógusok a falusi könyvtárakból sem tudják a hiányzó szakmai könyveket kikölcsönözni. Iskolai ifjusági könyvtáraink zöme az irodalomoktatás olvasmányanyagának raktára. Az irodalmi állomány a leggazdagabb, de korántsem elegendő, s gyakran tulnyomó része a múlt tanterveinek kötelező olvasmányaiból áll. Ismeretterjesztő mű,

sorozat igen ritka. Hiányoznak az egyes tantárgyak anyagát kiegészítő színes munkák. Könyvtáraink az alsó tagozat olvasmányanyagát szinte teljesen figyelmen kívül hagyják. Minden tekintetben igen alacsony a példányszám. Nem megnyugtató a kézikönyvekkel való ellátottság sem. A középiskolákban még csak akad néhány kézikönyv, általános iskoláink azonban e tekintetben is szegények.

Sürgető követelmény iskoláinknak folyóiratokkal való jobb ellátása is. Egyetlen iskola sem töltheti be feladatát politikai, pedagógiai, művészi és szaktudományos folyóiratok nélkül. A politikai és társadalmi élet, a szaktudományok legfrissebb eredményeit ezek közvetítik leggyorsabban s egyéni elmélyülésre alkalmasan az olvasóhoz: tanárokhoz és diákokhoz egyaránt. /Ágoston, 1971./

Számolnunk kell azzal, hogy a tanulók teljes könyv- és folyóirat igényét iskoláink - különösen ha az egyéni tanulói érdeklődés kiteljesedését is figyelembe vesszük - perspektivikusan nem tudják kielégíteni. Szükség van tehát arra, hogy a közművelődési könyvtárak is fokozottabban foglalkozzanak a tanulókkal, s hogy szolgáltatásaikat ennek megfelelően építsék ki.

A könyvek korszerű felhasználása feltételezi a könyvkiadás korszerűsítését is. Fontos lenne,

hogy ennek érdekében a kiadók rendszeresen tájékozódjanak a pedagógusok és a tanulók igényei felől. Javítani kellene az ifjúsági művek illusztrációinak színvonalát is, biztosítva, hogy azok a pedagógiai és pszichológiai elvek kellő figyelembevételével készüljenek. /Ágoston, 1970./

A tömegkommunikációs eszközök /televízió, rádió, mozi, sajtó/ szerepe a tanulókra ható tényezők rendszerében

A fejlődés gyorsuló ütemével való lépéstartás a mindennapi tevékenységnek is nélkülözhetetlen feltétele. A tudományos-technikai forradalom átalakítja az életvitel hagyományos strukturáját, átrendezi és ujraintegrálja a világról szerzett ismereteinket, fejleszti ítéletalkotó, gondolkodó képességünket, s mindebben a tömegkommunikációs eszközök nagy segítségünkre vannak. Az írás, a könyvnyomtatás, a rádió feltalálása után a tömeges hírközlésben a legforradalmibb változást a televízió hozta. A tömegkommunikációs eszközöknek az informálás, a tömegszórakoztatás mellett igen nagy a jelentőségük a tömegek nevelésében is. Különösen nagy hatást gyakorolnak a felnövekvő és még kellő tapasztalattal nem

rendelkező fiatal nemzedékekre, éppen ezért fontos, hogy felhasználásukról tervszerűen gondoskodjunk.

/Ágoston, 1973./

A tömegkommunikációs eszközök ismereteket nyújtanak, érdeklődést keltenek, motivumokat, orientációkat, beállítottságokat alakíthatnak ki, régi szokásokat szüntethetnek meg, és újakat formálhatnak, alakíthatják a világnézetet, amoralitást, az izlést, a meggyőződést - az egész emberi magatartást. /Ágoston, 1971./ Ezért különösen fontos, hogy nagy körültekintéssel kezeljük az ifjúság különböző ker- csoportjainak, rétegeinek számt információkat.

A tömegkommunikációs eszközök tartalmi irányítói - bár nem pedagógiai szakemberek - soha nem feledkezhetnek meg arról, hogy nevelési feladatokat is meg kell oldaniuk, s e tekintetben tevékenységük nem lehet ötletszerű. Információkkal nem szolgálhatják kizárólag egy réteg érdeklődését, nem terjeszthetnek divatós hóbortokat, az ifjúságot dezorientáló irányzatokat, véleményeket, hir- és képanyagot.

Iskoláink ma még nem eléggé használják fel a tömegkommunikációs eszközöket, az iskolatelevízió, az iskolarádió műsorain túl alig építenek be valamit nevelőink az oktatás és nevelés folyamatába. Annak ellenére így van ez, hogy televíziót szinte minden tanuló nézhet, rádió ma már minden családban van, a

mozi is rendelkezésre áll. Joggal állithatjuk tehát, hogy a mindennapi pedagógiai munka még nem fedezte fel a tömegkommunikációs eszközökben rejlő lehetőségeket. A jelenlegi helyzet azért is szomorú, mert az információs műsorok szerkesztői egyre nagyobb figyelmet fordítanak a pedagógusok előzetes tájékoztatására, felvilágosítással szolgálnak arról, hogy az egyes műsorok az ifjúság mely korcsoportjainak, rétegeinek, intézményeinek oktató-nevelő munkájához tudnak segítséget adni.

Nagy probléma, hogy a szülők jelentős része nem neveli gyermekét a műsorok közötti válogatásra, s a látottakat nem beszéli meg gyermekével. Nem fogadhatjuk el azt a mentegetőzést sem, hogy a pedagógusok és szülők többsége nem ér rá naponta több órán keresztül televíziót nézni, hiszen a műsorok előzetes ismerete nélkül felelőtlenség a gyermekeket a televízió készülék mellé leültetni.

A tömegkommunikációs eszközök állásfoglalásának nagy a jelentősége. A helytelen, vagy félreérthető állásfoglalás azonban könnyen dezorientálja a fiatalokat, még akkor is, ha az információnyújtás jó szándéku volt. /Ágoston, 1971./

A rádió a televíziónál is jobban elterjedt hírközlő eszköz, bár jelentőségét a televízió erősen korlátozza. A tapasztalat szerint a rádió

műsorszerkesztése elvileg, pedagógiaailag átgondolt, iskoláink még sem használják ki eléggé.

A filmvetítés az új, korszerű, hatásosabb oktató-nevelő munka jelentős eszközévé válhatna. E szempontból jelentősek az iskolai oktatófilmek, az ismeretterjesztő valamint a játékfilmek. Az iskolai oktatófilmek többsége elavult, a választék is bővítésre szorulna. A nagyközönségnek játszó filmszínházaink műsorán kevés az ismeretterjesztést szolgáló kisfilm. A szülők számára is hasznos lenne az iskolai oktatófilmek vetítése, de még nagyobb szükség lenne a szülők pedagógiai képzését elősegítő oktatófilmeknek a készítésére és forgalmazására.

/Ágoston, 1971./ Ma még kevés iskola él azzal a lehetőséggel, hogy programszerű filmszínházlátogatást, filmsorozatot szervezzen, vagy hogy intézményen belül vetítsen le filmeket, s azt követően különböző szintű ankétokon vitassa meg a tanulókkal a látottakat. Az ilyen programok összeállításához információs közlőnyre lenne szükségük az iskoláknak, s a programok kialakításához számításba kellene venniük a filmmuzeumi anyagot is. A mozilátogatás érdekében sokkal nagyobb propagandát kellene szervezni, s az arra érdemes filmeket olcsó bérletakciókkal is népszerűsíteni lehetne. A filmek felhasználásának szorgalmazása valamennyi szaktanárnak, s nem utolsó

serban az osztályfőnökök feladata.

A napilapok és általában a sajtótermékek fontos szerepet töltenek be a politikai, gazdasági, közéleti és kulturális információk továbbításában. Bizonyos jelek azonban arra utalnak, hogy a fiatalok jelentős része illetve rétege nem megfelelően használja ki a sajtótermékek által biztosított információszerzési lehetőséget, aggasztóan magas azoknak a fiataloknak az aránya, akik még rendszertelenül sem olvasnak ujságokat. A napilapok olvasását némileg nehezíti, hogy - természetesen - nem kizárólag a serdülőifjúság számára készülnek. Időszakos ifjúsági lapjaink - köztük képeslapjaink - tartalmi és technikai fejlődése jelentős. /Ágoston, 1971./

A család szerepe a családi életre nevelésben

A legintimebb emberi kapcsolatok és érzelmek, a munka, a szokások és életelvek, a magatartások hagyományozása, utódteremtése és nevelés, - egyén és társadalom közötti híd, - a mindennapok kerete, az önfenntartásra és társadalmi részvételre önállóan még vagy már nem alkalmas "gyengék" - védelemre szoruló eltartása; ez az öröknek látszó és

folyton változó intézmény a család. /H.Sas Judit/
A család tartalma és szerepe folyton változik. Az emberek a családban élik át legnyíltabban, legdrámaibban a változás konfliktusait. H.Sas Judit a következőkben foglalja össze a család legfontosabb feladatait:

- az emberi lét fenntartása és ujratermelése biológiai és társadalmi értelemben,
- az emberi erő fenntartásához és reprodukciójához szükséges termelés létrehozása, ujratermelése, fejlesztése és elosztása,
- az emberi társadalmi lét kulturájának létrehozása, átvétele, ujratermelése, fejlődése, változtatása és elosztása. A családnak, mint emberi társulásnak valamennyi funkciója besorolható a legáltalánosabb feladatok valamelyikébe.

A létfenntartást, az emberi lét reprodukcióját biztosítják: /H.Sas Judit/

1. családon belüli szexuális kapcsolatok
2. generációk közötti biológiai kapcsolatok
3. a létfenntartáshoz és ujratermeléshez szükséges, a társadalmi munkamegosztásból a családra háruló munkák elvégzése, szervezése és elosztása.
4. a létfenntartáshoz és ujratermeléshez szükséges a társadalmi munkamegosztásból eredő anyagi és szolgáltatások fogyasztá-

sának szervezése és elosztása.

Az emberi kultúra termelése és ujratermelése, fejlesztése és benne az emberi társadalomba való beilleszkedése feladata során:

1. A családtagok számára a társadalmi statusz feltételeinek előkészítése, benne a társadalmi munkamegosztásban való részvételhez történő felkészítés funkciója.
2. A hagyományok és szokások, hitek és szimbólumok ismerete és értékrendszerek átadása és fejlesztése.
3. A társadalomba való beilleszkedést lehetővé tevő szolidaritás funkciója.
4. A mindenféle emberi kapcsolatot lehetővé tevő érzelmi kultúra kialakításának és átadásának funkciója. Mindezzel: a szocializáció funkciója.

E feladatok teljesítése közben egyrészt a családon belül, valamint a családtagok között, - az adott történelmi időszaktól, a társadalmi fejlettségtől és az osztályhelyzettől függően - eltérő típusú kapcsolatok jönnek létre.

E feladatok során létrejövő és változó kapcsolatokat, a családon belüli kapcsolatok szerke-

zetét az mutathatja meg számunkra leginkább, hogy az adott családban hogyan osztják meg:

- a munkát, a fizikai és szellemi feladatokat,
- a morális terheket,
- az anyagi javakat,
- milyen juttatásokban és kiméletben részesítik az egyes családtagokat, illetve kiket fosztanak meg ezektől,
- a család mint egység mire törekszik, milyenek az anyagi lehetőségei, a szellemi színvonala, milyen szintű a családnak a társadalmi presztizse, az egyes családtagok egyéni törekvéseiből, annak megvalósításából a család mit és hogyan tárogat.
- a család hogyan biztosítja a környező világgal /elsősorban a társadalom politikai és kulturális területeivel/ való kapcsolattartást, az egyes családtagok számára megalapozza és tárogatja, vagy leszűkíti a részvétel lehetőségét. /H.Sas Judit/

H.Sas Judit a családon belüli emberi viszonyok felépülését az alábbiak szerint sorolja:

- alá- illetve fölérendeltségekre,
- családtagok egyenlő, vagy közel egyenlő lehetőségeire

Mindez megnyilvánul: a munkamegosztásban, a döntésekben, a családi funkciók megválasztásában, elvégzésében, a világgal való kapcsolattartás lehetőségeiben és - egymás szabad, tudatos és egyenlő megválasztásában. E kapcsolatok jellege aszerint módosul, hogy e feladatok közül melyek kapnak kisebb vagy nagyobb hangsúlyt, melyeket osztanak meg, vagy vesznek át más társadalmi intézmények,

- hogy a fent jelzett funkciókból mit kell teljesíteni,
- melyek a külső feltételek, milyenek a kényszerítő körülmények,
- milyenek az elfogadott, bevett és átélt értékek ?

Az dönti el a kapcsolatok jellegét, hogy a család megítélése szerint mi jelenti a családi élet eredményességét, milyen típusu csoportrendszer biztosítja a családtagok boldogulását ?

A társadalmi strukturában, a tulajdonviszonyokban, a munkastrukturában, a civilizációs környezetben, az életszínvonalban a társadalmi irányítás preferálta norma és értékrendszerben, - mint a családi intézmény feltételrendszerében beállott változások szükségképpen módosítják a család lehetőségeit, belső életét, de egyben társadalmi feladatait és hatását is.

/H.Ssas Judit, Kulcsár Kálmán/

A külső feltételrendszer változásai következtében a beleszületett tradicionális értékek már a párválasztásnál, a jövődöbeli feleségtől és férjtol megkivánt "ideális" tulajdonságokkal kapcsolatban is megváltoznak. Nem különben az együtt élés, a család intézményesített feladatai ls lehetőségei, és e feladatokból függően a család belső szerkezete, - az egyes családtagok szerepei, a családtagok egymáshoz való viszonyai, az együttélés tartalma, - a függőségi viszonyok a családon belül éppugy megváltoznak, mint ahogy ennek függvényében a függetlenedés, - az elválás a kiválás lehetőségei is.

Módosulnak a szexuális szokások éppenuget, mint a szükséges vagy tervezett gyerekszám, nemkülönben a nevelési szisztémák. A családnak, mint egésznek életvitele és aspirációi éppenuget változnak, mint ezen keresztül az egyes családtagok számára a család nyújtotta életlehetőségek, illetve a családban körvo-malazódó követelményrendszer. /H.Sas Judit/

Lényeges szerepe van a családon belüli viszonyok alakításában a tulajdonnal kapcsolatos társadalmi változásoknak. Az örökölheto tulajdon vitathatatlanul hozzájárul a család összetartásához, az egymásrautaltság, az autoritás, a függőség fenntartásához. A tulajdon és státusz örökitése fenntartja az objektiv gazdasági alapokon nyugvó függőségi viszonyokat,

szülők és gyerekek, illetve házastársak között. Megszabja a gyerekekkel kapcsolatos követelményeket, a viselkedés és magatartás normatíváit. A tulajdon családon belül is hatalmat biztosít, és kiszolgáltatottságokat tart fenn.

A gyerek-szülő viszonyban a szülői szerep és funkció módosulását eredményezte ugyan a gyerekek családtól való gyorsabb függetlenedése és ezzel együtt a családon belül átadott és átadható ismeretek köre jelentősen csökkent. A gyerekek gondozása és nevelése sem sajátítható el többé pusztán tradicionális uton a családon belül. Mindez csökkenti a szülők ismeretátadási feladatait, és csökkenti a gyerekek szinte kizárólag a szülőktől függő társadalmi beilleszkedését. /Ez egyben lazítja a gyerekek szülőkre utaltságát is./
/H.Sas Judit, 1976./

Annak ellenére, hogy csökken a gyerek-szám, és hogy a társadalom intézményei egyre nagyobb részt vállalnak a gyerekek nevelésében, - a gondozás zerheinek mérséklődése, vagy a mesterség átadás feladatának családon belüli csökkenése nem csökkenti a gyerekek szoktatásával, orientálásával, érzelmi kulturájának, értékrendszerének alakításával, magatartása formálásával beilleszkedésének segítségével, a nélkülözhetetlen érzelmi

biztonság megteremtésével kapcsolatban a család szocializációs feladatait. /H.Sas Judit, 1973./

Berelson és Steiner arra a megállapításra jutottak, - hogy minél kevesebb gyengédségben, gondoskodásban és melegségben van része a gyerekeknek, annál lassabban érik mint személyiség, annál hajlamosabb passzivitásra és apátiára, jellemgyengedésre.

A szülői szeretet felébreszti a gyerekekben Énje értékét - mondják - a gondoskodás hiánya viszont csökkenti érzelmi önértékelését. Csak a közvetlen szülői gyengédség és gondoskodás biztosítja azt az érzelmi hőfokot, amelyre a gyerekek növekedéséhez különösen az első életéveiben olyan nagy szüksége van. A vizsgálatok szerint a legjobb nevelő otthonok növendékei is elmaradnak fejlődésük bizonyos vonatkozásaiban a családban nevelkedett társaiktól. /H.Sas Judit, Allport/

A legújabb vizsgálatok kimutatják, hogy ha csökkent is a városiasodással a kiterjedt család, az ún. extended-family közvetlen szerepe a családok mindennapi életében, mégis a rokonság elsősorban a szülőknek, testvéreknek, illetve gyerekeknek az egymás segítésében, a gondokban való részvétvállalásban még egymástól távol élve is minden más személyi kapcsolatánál jelentősebb szerepe van. A kiterjedt család, akár az anyagi prob-

lémákban, akár betegség esetén, akár a kisgyerekek gondozásában jelentős szerepet vállal a családok életében.

Az elmúlt 30 évben lezajlott mobilitási folyamat erősen megváltoztatta a családot, de kérdés, hogy a társadalmi struktúra változása milyen módosulásokat hozott a családi intézményben, a családon belüli viszonyokban, a család életmódjában.
/Kulcsár Kálmán, 1971./

Felmerül, hogy vajon a társadalmi változások között a változatlannak hitt funkciók csökkenése, illetve módosulása a tulajdon összetartó erejének csökkenése és megszűnése, a tekintélyelv családi kereteket szigorúan összetartó erejének csökkenése után, milyen erők egyéni, pszichológiai és társadalmi szükségletek tartják össze a családot ?

Az emberek számára a család az az életkeret, ahol mindennapjai egyrészét, ünnepnapjai nagyrészét leéli, ahol munkán kívüli idejének jórészét tölti. Ahonnan életelveinek, normáinak, vágyainak, aspirációinak egyrészét magába szívja, illetve ahová változó értékeit, normáit, aspirációit vissza viszi, miközben vagy hajszálrepedések, vagy mély törések keletkeznek a mindennapok megszokott életvitelében, az életmódban, az emberek egymás kö-

zötti viszonyaiban. /H.Sas Judit, Kulcsár Kálmán/

A viszony mint személyiségvonás

Amikor a 6-10 éves koru gyermekek családi életre nevelését vizsgáljuk, akkor tulajdonképpen azt kutatjuk, hogy a tanuló személyiségének alakulásában, még szűkebben személyisége igen fontos erkölcsi jellemzőinek: a családi életre nevelésében milyen szerepe van a családnak.

Szem előtt kell tartani a pszichológiának azt a megállapítását, hogy a személyiség vizsgálata csak tevékenységen keresztül lehetséges. /Allport, 1980./ Az ember tevékenységének folyamata mindig az állapot /általános funkciószint/ meghatározott funkcionális-dinamikus bázisán megy végbe, és aktivitásának színvonala szerint dokumentálja a viszonyulást /szubjektum-objektum kapcsolatot/ a tárgyhoz, mint a tevékenység feladatához vagy céljához. A személyiség tulajdonságai az ember tevékenységében, azaz a pszichikus folyamatokban, állapotokban és viszonyulásokban mutatkoznak meg, tehát a tevékenység, az állapot és a viszonyulás minőségei úgy jelentkezik, mint a személyiség tu-

lajdonságai. A személyiség tulajdonságai közül aránylag későn kezdték vizsgálni a viszonyulásokat. A viszony pszichológiai jellemzésénél Mjasziscsev, Clauss és Levandovszkij felfogását vettem alapul.

Az ember viszonyában testet öltő személyi tulajdonság ott jelentkezik, ahol szubjektum és objektum kapcsolat van. A viszony tehát a szubjektív és objektív egysége, a személyiségnek a dolgokkal, a személyekkel, a körülményekkel stb. létesült objektív kapcsolatában fellépő szubjektív állásfoglalása. Még pontosabban: a viszony a személyiségnek az objektív valóság különböző oldalaival való individuális választó, tudatos, relative állandósult, szerzett, reguláló jellegű kapcsolatrendszere.

Ez a rendszer az emberiség fejlődésének történetéből alakul ki, amennyiben tükröződnek benne azok a társadalmi-történeti körülmények, amelyekben az egyén él /a nép élete, társadalmi fejlettségi foka/, másrészt az egyén individuális életének tapasztalatai alapján formálódik.

"Teljes, egész" rendszerről beszélünk, mert az ember a maga teljességében, egész mivoltában viszonyul a valósághoz, így a viszony a személyiségnek nemcsak valami részlete, eleme, oldala, hanem az egész személyiségének integrális állásfoglalása. To-

vábbá a viszony a dolgokat, személyeket, körülményeket mint egészeket kapcsolja össze az emberrel, s ezeknek a külső oldalaival, részeivel teremt összefüggést. /Bár a viszony fel tudja tárni a különböző oldalaknak, részeknek a különböző oldalakkal, részekkel való kapcsolatát is./

Lényeges a viszony individuális jellege is: bár a tárgyak tulajdonságai, a személyek, a körülmények mindenki számára egyformán léteznek, mégis a különböző embereknél ugyanaz az objektív valóság más és más hatást, élményt vált ki. A kiváltott hatás, következésképpen a viszony azért különböző, mert a személyiség bármely viszonyulásában tükröződik valamennyi megelőző élettapasztalata, amely egyéni élete során halmozódott fel.

Jellemző a választó jelleg is, mert a viszony függ attól, hogy milyen jelentőséget képvisel az adott dolog, személy, körülmény a személyiség számára. Az egyén ettől függően érdeklődik, passzívan működik közre, passzívan ellenáll, vagy aktívan ellenszegül.

Fontos az is, hogy a viszony relative állandósult, tehát bizonyos irányultságot, beállítottságot mutat. Az egyéni élettapasztalat felhalmozódása során az egyén bizonyos következetességgel többször ugyanugy választ, kialakul benne bizonyos

állandóság, aminek alapján előre ki lehet számítani viselkedését, magatartását.

Szerzett tulajdonság a viszony: az objektív viszonyok között alakul ki, a családi és társadalmi környezet céljai, normái, motivumai, érdeklődése stb. tükröződik benne így vagy úgy. A szubjektív jellegű viszony elválaszthatatlan az objektív viszonyoktól, amelyek az emberek között és a környező valóságban léteznek. De ezt a viszonyt az egyén aktívan formálja ki élete során. A viszony formálásában nagy szerepe van a nevelőhatásoknak.

Tudatos a viszony, legalábbis a 6-10 éves korban, amikor nem öntudatlan utánzásról, hanem bizonyos mértékben már önálló tevékenységről beszélhetünk. A kezdetben utánzás, majd a külső tekintélyek stb. hatására kialakult viselkedési formákat a gyermek a prepubertás, de különösen a pubertás korában kritikának veti alá, és viszonyulásait mérlegelés, belső vita után most már tudatosan alakítja. Amikor személyiségről beszélhetünk, akkor már a viszony tudatos foka is kialakul.

Különösen figyelmet érdemel a viszony reguláló szerepe a személyiség életében: belsőleg határozza meg tevékenységét, élményeit, viselkedését a környező emberekhez. A szubjektumnak az előtte álló viszonya megszabja a teljesítés színvonalát is.

Ugyanakkor azonban a személyiség viszonya maga is feltételezi mind a belső objektív okokat is. Itt is dialektikus kölcsönhatás van. A személyiség viszonyának belső determinánsai, szubjektív okai a motívumok, azok az ösztönzések, amelyek tükrözik az adott dologhoz való viszonyt, és ösztönzik serkentik az embert a konkrét szituációban a meghatározott cselekvésre. Külső, objektív okok is megszabhatják a személyiség viszonyulását: ezek az akarattól függetlenül ható körülmények formájában jelentkeznek.

A viszony tulajdonképpen a teljes személyiségen, annak mindenféle lelki megnyilvánulásán érezteti hatását. Az egyes ember viszonyáról tudósít az adott valósággal kapcsolatos mindenféle kapcsolata, perszer elsősorban érdeklődése, érzelmi kötődése, célja, törekvése, viselkedése, tevékenységének motivuami stb.

Szülők magatartása gyermekük iránt különböző konkrét helyzetekben

A fenti alapvetés szerint dolgoztam ki azokat a vizsgálódási szempontokat, amelyek alapján a szülők nevelési szokásait, továbbá azokat a kritériumokat, amelyek szerint a családi életre nevelés jelenlegi helyzetét adott környezetben elbíráltam. A következőkben a családi életre nevelést elemzem. 171 családot illetve szülőt kérdeztem meg kérdőíven arról, hogy milyen magatartást tanusít gyermeke iránt különböző konkrét helyzetekben. Ezeket a konkrét szituációkat úgy választottam ki, hogy azokból alapvető szülői viselkedésmintákat vonhassak össze és megállapíthassam ezek minőségét.

Ez a tizenöt szülői magatartásforma és a hozzájuk tartozó eredeti élethelyzetek a következők:
/Füle Sándor, 1977./

- gondozás - mindenféle dologról tud szüleivel beszélgetni, bajlódni és vesződni a gyermekkel
- testi fenyegetés - veréssel fenyegetik, elverik, pofonokat adnak neki
- teljesítmény megkövetelése - azt követelik hogy különösen erőltesse meg magát, hogy többet teljesítsen mint más gyermek, hogy

különösen jó jegyeket szerezzen az iskolában

- segítőtársi kapcsolat - olyan dolgokat mondanak a gyermeknek, amiket az szívesen tanul meg, segítenek otthoni barkácsolásában, segítenek a házi feladatokban, ha valamit a gyermek nem ért.
- kifejezett elutasítás - szemrehányást tesznek, ha más gyermek jobban viseli magát, mint a saját gyermekük, lehordják, rákiabálnak, korholják, zsörtölődnek vele.
- elvi fegyelem - igazságosan büntetik meg, ha valamit meg kell tennie a szülők számára megmagyarázzák miért kell elvégeznie, ha megbüntetik megmagyarázzák miért büntették meg.
- kedvezmények megvonása - azzal büntetik, hogy külön munkát kell végeznie, büntetésből megtiltanak neki különösen kedvelt tevékenységeket.
- szociális elkülönítés - büntetésből küldik a szobából, megtiltják, hogy barátaival játszon, büntetésből korábban küldik este aludni.

felelősség elvárása - elvárják tőle, hogy odahaza segítsen, hogy saját dolga it rendben tartsa, holmijait helyre rakja, hogy bevásároljon.

- elnézés - mindenre rá tudja a gyermek szüleit beszélni, megtorlás nélkül elnézik, hogy rosszkodik, nevetlen, nehezükre esik, ha meg kell büntetniük gyermeküket.
- védelmezés - ha először megy valahova a gyermek, vele megy valamelyik szülője, hogy minden rendben történjen, gondterheltek, ha nem tud a gyermek magán segíteni, ellenzik, hogy gyermekük túl nagy gondot csináljon magának abból, ha valami történt vele.
- érzelmi büntetés - csalódottnak és szomorúnak látszanak, ha gyermekük nevetlen, rossz, rávezetik gyermeküket, hogy érezze hibásnak magát, hogy szégyelli magát, ha rossz volt, ha nevetlen volt a gyermek, kijelentik, hogy nem akarnak többé tudni róla.
- hatalom-tekintély - pontosan tudni akarják, mire adja ki a gyermek a pénzét, megmondják pontosan mikor kell haza jönnie, megkövetelik, hogy előre kérjen en-

gedélyt, ha moziba vagy más szórakozásra el akar menni.

- baráti kapcsolat - örülnek a szülők, ha együtt vannak gyermekükkel, kirándulásokat és sétákat tesznek gyermekükkel, szívesen beszélgetnek vele.
- érzelmi jutalom - másoknak jókat mondanak gyermekükről, nagyon kedvesek hozzá, megdicsérik, ha valamit jól csinál.

A szülők nevelési szokásainak felmérése következőképpen történt. A kérdésekkel kapcsolatos véleményüket az egyes kijelentések után a megfelelő szám beírásával kellett jelezni.

Válasz lehetőségek:

1. ha a kijelentéssel teljesen egyetért
1-es számot írjon be,
2. ha a kijelentéssel nagyrészt egyetért
2-es számot írjon be,
3. ha esetenként ért egyet 3-as számot írjon be,
4. ha egyáltalán nem ért egyet 4-es számot írjon be !

A következő táblázaton bemutatom azt, hogy a szülők milyen arányban és milyen gyakorisággal alkalmazzák az egyes viselkedési formákat.

kijelentések	válaszok %-ban			
	1	2	3	4
1. Mindenféle dologról tud gyermekével beszélgetni.	53,2	31,6	14,0	1,2
2. Vigasztalják, segítik gyermeküket, ha bánata van.	90,6	7,6	1,8	--
3. Veréssel fenyegetik, ha rossz jegyet hoz haza.	7,6	12,3	35,1	45,0
4. Elverik, pofonokat ad- nak, ha későn jön haza.	6,4	8,2	24,6	60,8
5. Követelik, hogy gyerme- kük többet teljesítsen, mint más gyermek.	7,6	17,6	18,7	56,1
6. Ha megbüntetik megmagya- rázzák miért büntették meg.	92,9	6,5	--	0,6
7. Büntetésből megtiltják, hogy barátaival játsszon	21,1	13,4	35,1	30,4

kijelentések	válaszok %-ban			
	1	2	3	4
8. Elvárják gyermeküktől, hogy odahaza segítsen.	63,9	16,4	16,2	3,5
9. Az édesanya végez minden házimunkát.	28,1	39,2	15,2	17,5
10. Az édesapa segít a házimunkában	39,2	20,5	32,1	8,2
11. Minden este megbeszélik, hogy másnap kinet mit kell csinálnia.	48,0	35,0	15,9	1,1
12. A szülők közösen végeznek házimunkát gyermekükkel.	33,0	26,9	37,2	2,9
13. Gondterheltek, ha nem tud a gyermek magán segíteni.	61,4	22,2	12,3	4,1
14. Elvárják, hogy gyermekük a dolgait rendben tartsa	98,8	0,6	0,6	--

kijelentések	válaszok %-ban			
	1	2	3	4
15. Megtorlás nélkül elnézik, hogyan gyermekük rosszkor- dik.	4,7	7,6	26,5	61,2

A fentiekből kitűnik, hogy a szülők többsége tud bármiről minden esetben beszélgetni gyermekével, ha bánata van vigasztalják, segítik gyermeküket, törődnek velük. Nem megnyugtató az a 14 % viszont, amely csak esetenként jut el addig, hogy valamiről beszélget gyermekével. Aggasztó az a másfél százalék is, amely egyáltalán nem tud kontaktust teremteni gyermekével. Nem ismeri a gyermek gondolatait, az őt foglalkoztató problémákat. Látószólag ők is törődnek gyermekükkel, fizikai értelemben megvalósul a gondozás, de érzelmileg magára marad a gyermek. A hideg-engedékeny típusú nevelés érvényesül, amikor "Csinálj amit akarsz, csak hegyj engem békén!" jelszóval örül a szülő, ha nem "lábatlankodik" körülötte a gyermek.

Szomorú példát kell felhoznom a nevelői magatartás eredményére. A vizsgált mintából a tanév során kettő kilenc éves, fizikailag fejlett fiú, s egy

tíz éves gyengébben fejlett fiú az utcán játszott. Miután nézeteltérésük támadt, a két kilenc éves fiú kővel dobálta a tíz évest. Az a gyomrát ért találat után rosszul lett, a másik kettő oda szaladt hozzá - "üssük agyon !" - megjegyzéssel már odáig jutottak, hogy a fejét ütögették kődarabbal. Járókelők vetettek véget a furcsa játéknak, de a tíz éves kisfiút már mentő szállította a klinikára, ahol agyműtétet kellett az orvosoknak végezniük, hogy megmentse a kisfiút. A felelősségre vonást így háritotta el az édesanya: "Nem felelhetem azért, amit a gyerek az utcán csinál." Ennek az anyukának a kilenc éves kislánya másnap az iskolában egyik osztálytársát ütötte fejbe tornazsákkal, s az is orvosi ellátásra szorult. Mint kiderült, a tornazsákban a felszerelés mellett sok volt a viszonylag nagy méretű kavics. Nem okult az előző napi eseményből, érzéketlenül vette tudomásul az elmarasztalást. A hideg-engedékeny típusú nevelés mellett negatív hatással vannak a gyermekekre az iskolai teljesítmény- és magatartáskudarcok, amelyeknek megoldásában a gyermek nem kap érzelmi támogatást, védelmet és segítséget a nevelőktől. Évet ismételve másodikos a gyermek, a nagy osztály létszám mellett a tantervi követelmények teljesítésére törekedve másodlagossá válik a mélyebb odafigyelés a problémás gyermekekre.

A családi nevelésben fejlődést mutat a szülői kérdőív kérdéseire adott válasz a testi fenytéssel kapcsolatban. Rossz jegyekért a szülők 45 %-a nem fenyegeti veréssel gyermekét.

Hét és fél százalékuk viszont egyértelműen megveri minden rossz jegy miatt gyermekét, és azt követeli, hogy többet teljesítsen, mint más gyermek.

12 % nem minden esetben, de gyakran él ezzel a lehetőséggel illetve módszerrel, s szintén nagyobb, jobb teljesítményt követel gyermekétől. Viszonyítási alap az, hogy a másik milyen eredményt ért el, mindenképpen teljesítse túl a saját gyermek a másik teljesítményét. Megindul a jegyekért a harc. Ezek a gyerekek idegesekké, szorongókká válnak, a jegyek értékét előtérbe helyezik, reszketnek egy-egy fekete pont miatt, olykor gátlásossá válnak, elbizonytalanodnak. "Tudom olyan szinten nyujtani, ahogyan elvárják tőlem, vagy nem a kívántakat." Előfordul, hogy bezárkózik a gyermek, mert érzi nem képes a legkiválóbb teljesítményre, s meg sem kísérli a feladat teljesítését.

A vizsgált időszakban előfordult, hogy a tanév lezárása után gyomorfekély gyanuja merült fel az első osztály elvégzése után az egyik kisfiunál, akitől szigoruan, a maximumot igyekeztek a szülők

"kicsikarni", nem kis eredménnyel.

Örömmel lehet megállapítani, hogy a szülők 93 %-a megmagyarázza gyermekének, hogy miért büntették meg. Mindössze 6 % veti el határozottan a megmagyarázás szükségességét. Ezek a szülők nagyon alacsony műveltségi szinten vannak, nem érzik miért fontos, hogy tudatában legyen a gyermek a büntetés okának. Előfordul, hogy nem igazságosan büntetik meg a gyermeket, csak a tekintélyt érvényesítik.

Megoszlik a vélemény a szociális elkülönítés kérdésében. Büntetésből megtiltják, hogy barátaival játsszon a gyermek - teljesen egyetért 21 %, nagyrészt egyetért 13,4 %, esetenként ért egyet 35 %, s egyáltalán nem ért egyet 30,4 %.

Ez utóbbi 30,4 % ha azért veti el a büntetésnek a szociális elkülönítés módját, mert a gyermek nem követ el olyan súlyos vétket, amit így kellene büntetni, akkor meg lehetünk nyugodva. Meggyőződésem viszont az, hogy azért nem alkalmazzák a büntetésnek ezt a módját, mert nem bíznak a lelki áttétel hatékonyságában, hanem inkább közvetlenebbül ható büntetéshez folyamodnak, ami azt jelenti, hogy pedagógiai kulturájuk színvonala nem megfelelő.

A szülők 64 %-a teljesen egyetért a felelősség elvárásával a gyermek iránt - vagyis, hogy otthon segítsen, holmijait rendben tartsa, segítsen a bevásárlásban.

3,5 % egyáltalán nem ért egyet ennek alkalmazásával. Ezek a szülők pici korától kiszolgálják a gyermeket, még kisiskoláskorban sem tartják szükségesnek bevonni a gyermeket az otthoni munkába, ők az érzelmileg is magukra maradt gyermekek, alig van közös élményük szüleikkel. A szülők nem ismerik fel a család szerepét a munkára nevelésben. A családon kívüli nevelési tényezőknek óriási szerepe van a gyermekek pozitív fejlődésében, hiszen ennek a 3,5 %-nak kevésbé van alkalma tapasztalni, hogy az élet alapja a munka, hogy minden a munkából fakad, hogy aki nem dolgozik, annak a javakból sem jár semmi.

A gyermek értelmi szintjének megfelelően fel lehet és fel kell tárni a munkában meglevő nehézségeket, problémákat, negatívumokat és a munka alapvető megszerettetésén kívül a hiányosságok javítására kell ösztönözni.

A hagyományos családi munkamegosztás megváltoztatása indokolt lenne. A szülők 17,5 %-a egyáltalán nem ért egyet azzal, hogy az édesanya végezzen minden házimunkát.

28 % teljesen egyetért, elfogadja, hogy a "második műszak" egyedül az anyát terhelje.

Az apák 39,2 %-a azonban besegít a háztartási munkákba, ami pozitív fejlődést mutat. A családi munkamegosztás tervszerűen érvényesül 48 % esetében, mivel előre - minden este - megbeszélik, hogy másnap kinek mit kell csinálnia.

A szülők 37,4 %-a közösen végez házimunkát gyermekével, 67,2 % esetenként, 2,9 % egyáltalán.

A közös munkák során megtanulják a gyermekek egy-egy házimunka elvégzésének módját. A közös munkát igénylik a gyerekek, mert emberi kapcsolatot tudnak teremteni szüleikkel, akik nem nagyon érnek rá külön foglalkozni velük. A közös takarítás, konyhai munka, esetleg kertészkedés értékes időt jelentenek arra, hogy a gyermekkel szót váltsanak, az érzelmi szálakat még szorosabbra fogják. A gyermekeknek nemcsak anyagi gondoskodásra van szükségük, hanem társra, tapasztalt felnőtt barátokra is, szellemi partnerre. Ezt a szerepet a szülő nagyszerűen betölti a 37 % esetében, azonban a többség csak elvétve, a közel 3 % pedig sohasem él ennek lehetőségével.

A szülők 64,4 %-a gondterhelt, ha nem tud a gyermek problémáján önmaga segíteni. Érvényesül a gyermekkel való érzelmi törődés, de 4,1 % nem törődik vele, hogy megoldja vagy nem a problémáit a gyermek.

A szülők 98,8 %-a elvárja, hogy gyermeke
rendben tartsa dolgait, holmijait helyére tegye.
0,6 % csak esetenként tartja szükségesnek. Ezek-
ben a családokban későn kezdték a szoktatást, a kö-
vetelés, a gyakoroltatás hiányzott, vagy nem volt
elégképpen következetes, például az édesanya csinált
rendet a gyermek helyett.

Előfordult olyan is, ahol nem sikerült a
gyermek szépérzékét kifejleszteni, s ezekben a csa-
ládokban nem lehetett még a holmijainak rendben tar-
tására sem nevelni a gyermeket. Ezeknek a tanulóknak
személyiségvonásai közül általában is hiányzik a
rendszeret.

A szülők 61,2 %-a nem nézi el büntetés
nélkül, hogy gyermekük rosszkodik. 26,5 % eseten-
ként elnézi, 4,7 % közömbös az iránt, hogy gyermeke
rosszkodik-e vagy sem. 7,6 % pedig nagyrészt elné-
ző magatartást tanúsít gyermeke fegyelmezetlensége
esetén.

A mindent megengedő nevelést elhibázott-
nak kell tekintenünk. A gyermeknek bizonyos foku
korlátozást és akadályt el kell viselnie ahhoz, hogy
kifejlődjék realitásérzéke. Meg kell tanulnia az
azonnali élvezetről való lemondást egy későbbi öröm
kedvéért, a lemondás elviselését és a másik ember
igényeinek tekintetbevételét.

A várni tudást maga a természet kényszeríti ránk. A gyermektől e tekintetben fokról fokra annyit kell követelnünk, amennyinek már szervezeti-
leg képes, alkalmas, érett. /Nemes Livia, 1975./

A szülői kérdőív másik része a kijelentések után három válaszlehetőséget jelöl meg. A helyesnek tartott választ a megfelelő rovatba "X" bejegyzéssel kellett jelölni.

kijelentés	válaszok %-ban		
	rendszeresen	néha	soha
1. Együtt kirándulunk gyermekünkkel.	28,6	64,3	7,0
2. Segítünk a gyermek tanulásában.	74,8	25,2	--
3. Eleget játszunk gyermekünkkel.	21,6	74,9	3,5
4. Együtt sétálunk gyermekünkkel.	18,7	69,1	12,2
5. Együtt megyünk színházba gyermekünkkel.	4,7	68,8	26,5
6. Együtt megyünk moziba gyermekünkkel.	9,9	68,5	21,6

kijelentés	válaszok %-ban		
	rendszeresen	néha	soha
7. Mincs időnk együtt játszásra.	9,4	80,7	9,9
8. Gyermeünk teljesen őszinte velünk.	97,4	2,6	--
9. Kevés időt töltünk gyermekünkkel.	33,3	59,7	7,0
10. Együtt vacsorázik terített asztalnál a család mindennap.	77,2	22,2	0,6
11. Hétvégén együtt reggelizik a család.	83,6	15,8	0,6
12. Vasárnap együtt ebédel a család.	96,5	3,5	--
13. Vasárnap együtt vacsorázik a család.	87,1	12,3	0,6
14. Gyermeünk teríti meg az asztalt étkezéshez.	11,1	80,7	8,2
15. Gyermeünk segít megteríteni az asztalt étkezéshez.	29,7	65,0	5,3

kijelentés	válaszok %-ban		
	rendszeresen	néha	soha
16. Hangversenyre megyünk gyerme- künkkel.	--	8,2	91,8
17. Édesanyával mindig mindent meg tud beszélni a gyermek.	85,9	13,4	0,7
18. Édesapával mindent megbeszél a gyermek.	49,9	42,6	7,5
19. Csak a tanulásban tartom szük- ségesnek a közös tevékenységet gyermekemmel.	38,7	25,1	36,2
20. Minden szülői értekezleten részteszünk.	77,2	22,2	0,6
21. Tanulással kapcsolatos gondok- kal felkeresem a gyermeket ta- nitó tanárt.	46,2	43,8	10,0
22. Évente egyszer családukhöz ellátogat az osztályfőnök.	47,9	31,0	21,1
23. Osztály rendezvényein gyerme- künk sikerélményéhez segítsé- get nyújtunk.	32,2	29,2	38,6

kijelentések	válaszok %-ban		
	rendszeresen	méha	soha
24. Figyelemmel kísérjük az ellenőrzőben a bejegyzéseket.	98,8	1,2	--
25. Magatartási és tanulmányi elmarasztalásokat megbeszéljük gyermekünkkel.	96,5	3,5	--
26. A rossz jegyekért a tanárt hibáztatjuk.	0,6	10,5	88,9
27. Gyermeink előtt mondunk kritikát az őt tanító tanárról.	1,2	4,7	94,1
28. Gyermekek születéséről mindig őszinte választ adtunk gyermekünknek.	52,0	39,8	8,2
29. Örömmel fogadjuk a családban gyermekünk barátait.	64,3	35,7	--
30. Örülünk, ha gyermekünk más nemű pajtásához őszintén ragaszkodik.	43,8	47,9	8,3

kijelentések	válaszok %-ban		
	rendszeresen	néha	soha
31. Tanuláson kívül nem enged- jük gyermekünket egyedül barátaival.	33,9	58,7	7,6

A felmérések tapasztalata szerint a szülők 28,6 %-a rendszeresen kirándulni megy gyermekével, 7 % viszont soha sem fordít időt hasonló közös tevékenységre. A szülők a pénzt tartják elsődlegesnek, munkaidő után is munkával - otthoni ker-
ti munkával, vagy egyéb plusz jövedelmet jelentő munkával - töltik késő estig idejüket, s ez a hétfé-
gére is jellemző.

Minden szülő valamilyen módon segítséget nyújt gyermekének a tanulásban: 74,8 % rendszeresen, 25,1 % pedig néha. Ez utóbbiak között előfordul, hogy a gyermek nem igényli a segítséget, de előfordul olyan is, hogy csak akkor fordul a szülő gyermekéhez, amikor már baj van, nem kíséri rendszeresen figyelemmel gyermeke tanulmányi előrehaladását.

A szülők 21,6 %-a úgy érzi eleget játszik gyermekével, 74,9 % csak néha érzi kielégítőnek a játékra fordított időt gyermekével. Nem ítélték

meg egyértelműen, hogy valóban melyik százalékos aránynak kell jobban örülnünk. Befolyásoló tényező a szülők műveltsége, egyesek nem tartják fontosnak a gyermekkel való "komoly" játékot, mások lelkiismeretesek, s az együtt tölthető időt is kevésnek tartják. Elgondolkodtatóbb a 3,5 %, amelynek soha sem jut ideje közös játékra. Ez az a százalékos arány, amely egyáltalán nem várja el gyermekétől azt sem, hogy otthon segítsen bármiben is, s egyáltalán nem csinálnak gondot abból, hogy a gyermek megoldja problémáit vagy sem, ugyanakkor megtorlás nélkül elnézik, hogy gyermekük rosszkodik. A pedagógusokra nagy feladat hárul/-na/ ezen szülők pedagógiai kulturájának az emelésében.

Rendszeresen együtt sétál a gyermekkel a szülők 18,7 %-a, de 12,2 %-nak soha nem jut erre ideje. A szülők többsége csak alkalmanként szán időt a közös sétára. A séta a családi együttlét egyik vonzó lehetősége, hiszen a beszélgetésekre, a gyermekeket foglalkoztató gondolatok felderítésére a séták alkalmával spontán módon is alkalom nyílik.

A szülők 4,7 %-a viszi rendszeresen színházba gyermekét, 26,5 % soha. Hasonló az arány a filmszínházba járásnál, 9,9 % rendszeresen, 21,6 % soha nem megy gyermekével moziba. A közös szórakozás

többszöre a közös televízió nézésre korlátozódik, bár az sem ritka, hogy ott is magára marad a gyermek.

Ellentmondás tapasztalható a szülők válaszában a közös játékot illetően. A szülők 3,5 %-a vallotta, hogy soha nem játszik eleget gyermekével, ezzel szemben 9,4 %-nak rendszeresen nem jut ideje, 9,9 %-nak pedig soha nincs ideje együtt játszásra. A szülők 80,7 %-nak esetenként nincs ideje közös játékokra, ami reálisnak tekinthető a szülők elfoglaltságát mérlegelve. Az ellentmondó válasz alapján el kell fogadnunk azt, hogy a szülők 19,3 %-a tényleges közös játékokra sohasem fordít időt, gondot, ami szomorú, hiszen a gyermek életteleme a játék még kisiskolás korban is, mert a játékban tud igazán feloldódni, s a játéknak óriási személyiségformáló hatása közismert.

A fent említettek ellenére a szülők 97,4 %-a úgy véli, hogy gyermeke teljesen őszinte, mindössze 2,6 % érzi úgy, hogy csak néha őszinte vele a gyermek. Természetesnek tartja a szülő, hogy gyermeke csakis őszintén beszélhet vele, azonban közös tevékenységek, a közös játéklehetőségek kihasználatlansága, a gyermekek gondolatvilágának megfelelő ismerete nélkül a szülők nem kis százaléka esetében megkérdőjelezhetőnek tartjuk a gyermeki őszinteség mértékének megítélését. Véleményem szerint a jelzett arány elsősorban

azt tükrözi, hogy ez a természetes vágya a szülőnek, s ebben a korban el sem tudja képzelni, hogy esetleg olyan kérdések is foglalkoztathatják gyermekét, amelyekről nem tud - megfelelő kontaktus hiányában - őszintén beszélni szüleivel.

Reálisnak látom a szülők válaszát arra, hogy kevés időt töltenek gyermekükkel. 33,3 % rendszeresen, 59,6 % néha, 7 % pedig soha nem érzi kevésnek az együtt töltött időt. Az utóbbi adat azzal magyarázható, hogy az édesanya háztartásbeli, gyermeke nem szorul napközis ellátásra, s így a szülő többet tud együtt lenni gyermekével.

Megközelítően azonos az étkezési szokások alakulása is. A család legtöbb esetben rendszeresen együtt reggelizik, ebédel, vacsorázik, hétvégén emelkedik azoknak az aránya, akik csak néha reggeliznek együtt. A vasárnapi ebéd az, amely a megkérdezettek 96,5 %-ánál az egész család együttlétét biztosítja. A családok 3,5 %-ánál a vasárnapi közös ebéd csak néha fordul elő. A családok 3,5 %-ánál a szülők vasárnap is munkával töltik idejüket, s nincs idejük egyszerre leülni ebédelni. Olyan egyáltalán nem fordul elő, hogy rendszeresen ne legyen együtt a család az ebédnél. A vizsgálatba bevontak körében 0,6 %-nál tapasztaltuk, hogy a családi élet keretei széthullottak, sem hétköznapiakon, sem pedig hétvé-

geken nem étkezik együtt a család.

A szülők érdeklődésével, műveltségével magyarázható az, hogy egyetlen gyermeket sem visznek rendszeresen hangversenyre, 8,2 %-ot néha, s 91,8 %-ot soha.

A gyermekek elsősorban az édesanyával beszélnek meg problémáikat. /85,9 %-uk rendszeresen 13,4 %-uk néha, 0,7 %-uk azonban soha nem tudja megbeszélni problémáit./

Az édesapa csak 49,9 %-nál tud megfelelő partner lenni, 42,6 %-nál néha, s 7,5 %-nál sohasem fordul elő, hogy megfelelő érzelmi közelséggel feloldódjon a gyermek, s meg merje beszélni gondjait az édesapával.

A százalékos arányok nagyszerűen tükrözik a szülőknek a gyermekeikkel közösen végzett tevékenységről kialakított torz nézeteit: 38,7 %-uk csak a tanulásban tartja szükségesnek a közös tevékenységet gyermekével. Sajnos ez az adat is igazolja feltevésem, hogy a szülők műveltségén múlik az, hogy egyáltalán felismerik-e a közös játék fontosságát, a számtalan közös tevékenység szükségességét, emberformáló erejét. A szülők jelentős részénél a tanulás a minden, s nem létezik más. Érje el a gyermek a maximális teljesítményt, s akkor minden rendben van. Azon túl, hogy van-e más iránt is érdeklődése, vagy

foglalkoztatja-e más is gondolatban - mindez a szülő számára mellékes. Szerencsájuk van abban az esetben ezeknek a gyerekeknek, ha a családi nevelésen kívüli nevelési tényezők kedvező hatást biztosítanak, barátokra találhatnak a nevelőkben, kortársaikban.

Minden szülői értekezleten részt vesz a szülők 77,2 %-a, 0,6 % soha nem látogatja. Ez az utóbbi arány a cigány gyermekek szülei köréből adódik: gyermekük jár az iskolába, de teher az iskola. A szülő nem törődik a gyermek iskolai tevékenységével. Náluk már az is fejlődés, ha egyáltalán iskolát látogat a gyermek, hiszen saját gyermekkori tapasztalatuk hiányában nem tudják érdemben megítélni az iskola, az iskolában folyó pedagógiai munka jelentőségét gyermekük fejlődésében.

Tanulással kapcsolatos gondokkal a gyermeket tanító tanárt a szülők 46,2 %-a keresi fel rendszeresen, 43,8 %-a néha, de 10 %-a soha. Szorosan kapcsolódik ehhez az, hogy a szülők véleménye szerint a családok 21,1 %-ához sosem megy családlátogatásra az osztályfőnök. Elgondolkodtató, hogyan hat az osztályfőnök a családi nevelés tényezőire, ha esetleg nem ismeri a gyermek családi körülményeit ? Nem elég az iskolában, esetleg utcán beszélgetni a szülővel, családi környezetben kell meggyőződnie a gyermek körülményeiről, helyzetéről a családban.

A szülők 32,2 %-a megfelelően együttműködik az iskolával, segíti gyermekét sikerélményhez jutni az osztály rendezvényein, 38,6 % azonban sohasem jut el eddig. Magas ez az arány, de pregnánsan jelzi, hogy soha nem törődnek megfelelően gyermekükkel az iskolában, a családon belüli gondoskodásban pedig a gyermek gondozására, fizikai értelemben vett ellátásra szorítkoznak a gyermek csecsemőkora óta. A gyermekeknek kevés az igazi értelemben vett közös élményük szüleikkel.

A családok döntő többségében a gyermek megítélésében, az iskolai tevékenységek és teljesítmények tudomásulvételében az ellenőrző könyvbe történő bejegyzések játszhak domináns szerepet. A szülők 98,8 %-a rendszeresen figyelemmel kíséri a bejegyzéseket, 1,2 % csak néha. Egyetlen szülő sem akadt a vizsgált mintában, aki soha nem figyelne a gyermek ellenőrző könyvét. Az ellenőrző könyv helyenként az egyetlen kapocs az iskolával, abból követi nyomon a szülő gyermeke teljesítményét, s mint a fentiekből is látható, a szülők nem kis hányada ezzel megelégszik.

A szülők 88,9 %-a a rossz jegyért soha nem hibáztatja a gyermeket tanító tanárt, 10,5 %-nál ez előfordul, de 0,6 %-uk rendszeresen a tanárt hibáztatja.

A szülők 1,2 %-a rendszeresen a gyermek előtt mond kritikát az őt illetve gyermeket tanító

tanárról, 4,7 % néha. Ezek a szülők nem tiszteltek megfelelően a pedagógust, s gyakran e tiszteletlen magatartás mögött a kritizáló szülő jobb anyagi körülményei állnak. Előfordult, hogy 3-4 gyermek tanítási óra alatt szándékosan megrongálta a használt szemléltető eszközt, ami nem volt nagy értékű, de fontos volt a munkához. A tanár az ellenőrző könyvön keresztül kérte be elbeszélgetésre a gyerekek szüleit, a tanulókat szóban marasztalta el.

Végül is a gyermeket pártolva, a szülő a tanárt marasztalta el, hogy "mit képzelsz filléres értékű eszköz megrongálása miatt kérdőre vonni a gyereket !" Számára a pénz nem érték. Nem fogta fel erkölcsi súlyát fellépésének, amit "példamutatásával" továbbított gyermeke számára is. Vajon 5-6 év múlva mit fog megbecsülni gyermeke ? Mi fogja igényeit kielégíteni ? Hogyan állja meg helyét az életben ?

A gyermek születéséről mindig őszinte választ adott gyermekének a szülők 52 %-a, 39,8 %-a néha, 8,2 %-a pedig soha. Egy tíz éves kislány szülei a bejegyzés helyett beírják, hogy "Nem tartjuk még szükségesnek!" Egy másik: "Jó kérdés kilenc éves korban!"

A családi életre nevelés kérdésében a vizsgált mintában a szülők csaknem fele a hagyományos, konzervatív nevelést vallja magáénak. Vélemé-

nyük szerint addig nincs baj, amíg a gyermek nem tud semmit a nemek kapcsolatáról, túl kicsinek érzik gyermeküket. Saját gyermekkorukat idézik fel, hiszen ők már az általános iskolát is kijárták, mire fejlődésük indokolta a "felvilágosítást". El sem tudják képzelni, hogy a gyermek spontán kérdéseire, érettségének megfelelő válasszal elkerülhető a "felvilágosítás". Amit 15 évvel ezelőtt a tanárok 13 éves lányoknak-fiuknak tartottak szükségesnek elmondani a családi életre nevelés feladatköréből, azt ma már a 9-10 éves korosztály igényli. Egyre több 13-14 éves kislány kényszerül abortoszra, vagy éppen 15 évesen kénytelen gyermeket szülni. Mindez elsősorban a konzervatív, hagyományos családi életre nevelést valló szülők gyermekeinél fordul elő nagyobb arányban.

A szülők 64,3 % - a mindenkor örömmel fogadja a családban gyermekük barátait, 35,7 % csak néha. A családi életre nevelés pozitív vonásait tapasztalhatjuk a szülők 43,8 %-ánál, hiszen örülnek, ha gyermekük más nemű pajtásához őszintén ragaszkodik. A szülők 8,3 %-a előítéllettel fogadja az eltérő nemű gyermekek barátkozását, egymáshoz való ragaszkodásukat. Pedig ez az alapja a későbbi boldog családi életnek.

A szülői szemlélet torzulását tükrözi az is, hogy a szülők a tanuláson kívül nem engedik gyermeküket barátaihoz játszani. Egy a fontos ismét, a tanulás, ami valóban kitölti a 6-10 éves koru gyermekek idejének nagy részét, legfontosabb tevékenységük, azonban észre kell vetetni a szülőkkel, hogy a személyiségfejlődéséhez sok más tényezőt is figyelembe kell venni, a gyermekkel való törődés nem merülhet ki a tanulmányi munka előtérbe helyezésével.

A családi életre nevelés további elemzéséhez ismertetem azt a beszélgetési tervet, amelynek alapján 171 6-10 éves koru gyermekkel beszélgetést folytattam.

1. Sorold fel az otthoni tanuláson kívüli feladataid !
2. Ki kezeli a pénzt a te családban ?
3. Sorold fel azokat a munkákat, amelyeket csak édesanyád végez otthon !
4. Melyek azok a munkák, amelyeket csak édesapád végez otthon ?
5. Családod tagjai mit csinálnak szabad időben ?

6. Kinek a névnapját /születésnapját/
nem szokták megünnepelni ?
7. Kinek a névnapja /születésnapja/ a
legnagyobb málatok ?
8. Ismertesd utolsó órád követő /iskolai-
otthoni/ időbeosztásod hétköznapi !
9. Ismertesd vasárnapi időbeosztásod !
10. Mit csinál otthon édesanyád hétköznapi !
11. Mit csinál otthon édesapád hétköznapi !
12. Mit csinál édesapád vasárnap !
13. Milyen munkát végzel édesanyáddal kö-
zösén ?
14. Milyen munkát végzel közösén édesapád-
dal ?
15. Melyek a legkedvesebb programok szüle-
iddel ?
16. Mivel tudsz legnagyobb örömet szerezni
szüleidnek ?
17. Miért büntetnek leggyakrabban szüleid?
18. Hogyan büntetnek szüleid ?
19. Kitől és mit hallottál a gyermek szüle-
téséről ?
20. Őszintén tudsz-e beszélgetni szüleiddel?
21. Mi az, amit nem mersz elmondani ?
22. Miért nem mered elmondani ?
23. Hogyan segítenek a tanulásban szüleid ?

24. Sétálsz-e együtt szüleiddel ?
25. Hová kirándulsz szívesen szüleiddel?
26. Mit szeretsz legjobban játszani édesapáddal ?
27. Mit szeretsz legjobban játszani édesanyáddal ?
28. Örülnek-e szüleid, ha barátaid családjához ellátogatnak ?
29. Elengednek-e a barátaidhoz játszani egyedül ?
30. Elég időt tudsz-e tölteni szüleiddel együtt ?
31. Osztály farsangi rendezvényeire segítenek-e jelmezt készíteni ?
32. Miben vársz tőlük még több segítséget?
33. Mi a kedves neked ebben a versben ?
1-2. osztály: Petőfi Sándor: Anyám tyukja
3-4. osztály: József Attila: Altató

Mielőtt megvizsgáltam volna, hogy milyen házi munkákat végeznek a tanulók, tisztázni kellett, hogy milyen fajtái vannak egyáltalán a házimunkának. Az irodalomban ugyanis különbözőképpen osztályozták a házimunkát. Pál[✓]ócok jugoszláv szerző a gyerme-

kekre bízható feladatokat ekképpen sorolja fel: könyvespolc rendberakása, könyvek leporolása, újságok, folyóiratok összerakása, állat etetése, kalitka tisztántartása, tisztálkodási szerek használata utáni elrakása, gombfelvarrás, a szekrényrész rendben tartása, könnyebb kerti munkák végzése, vázába friss virágok helyezése, vizcserélés, mozijegy vásárlása, fabehordás fűtéshez, zsebkendő kimosás stb.

Szlávina a legkönnyebb házimunkáknak a takarítást, a mosogatást, a virágok, az állatok gondozását tartja, nehéz házimunkának a favágást, a fafűrészelést, a padlófelmosást, a padlófényesítést, a főzést tekinti. Megemlíti még az önkiszolgáló munkákat, továbbá a családtagok szükségletei kielégítését célzó munkákat.

Bäumel német kutató tizenegy tevékenységcsoportba sorolja a házimunkákat: lakástakarítás-gondozás, ruházattisztítás-gondozás-javítás, lakásjavítás, kinti javítás, konyhai munka, bevásárlás, beszerzés, kerti, mezei, udvari munka, állatgondozás, gyermek-, testvérgondozás, szülők segítése foglalkozásukban, érdeklődési foglalatosság, játék, tanulás, egyéb.

Stöpel szerint a házimunkákhoz tartozik az önkiszolgálás és a háztartásban való segítség, a

házon kívüli munkák /bevásárlás, megbízatások, udvari, kerti munkák/ a testvér és a betegek gondozása, az állatgondozás.

Pecsernyikova a családbeli gyermekmunka alapvető fajtái közt a következőket sorolja fel: a családi háztartással vagy az élelmezéssel kapcsolatos munkák, a tanulási munkákat, a termelőmunkát a családban és a művészi munkát.

Dubov szerint a háztartási munka a következő négy alapvető részre osztható: a lakás rendben tartása, a ruházat gondozása, szabásvarrás és főzés.

Graskova vizsgálatában 24 házimunkafajtát sorol fel. Megyeri Ferenc a tanuláson kívüli otthoni munkák közül a következőket említi: a házimunka, barkácsolás, kézimunka, szüret.

A Statisztikai Közlemények 75. kötete a házimunkákat 7 nagyobb csoportba sorolja /főzés, takarítás, mosás-vasalás-varrás, vásárlás, fűtés-tüzelőelőkészítés, vízfordás, lakóház-udvar- karbantartás/, és külön, a házimunkával egyenrangú kategóriának veszi a gyermekek ellátását. A házimunkák között 66 konkrét munkafajtát sorol fel, a gyermekellátásnál 19-et, összesen 85 fajtát.

A beszélgetések tapasztalatait összesítve, a házimunka következő konkrét fajtáival talál-

koztunk a gyermekek válaszaiban:

vasal	padlózatot felmossa
terit	porszívózik
darál	növényeket öntözi
cipőt tisztít	reggelit készít
vizet hord	mosogat
ruhát tereget	törölget
reggel-este ágyaz	az edényt elrakja
segít begyujtani	főzni segít
fát vág	burgonyát hámoz
tüzelőt hord be	állatot etet
asztalt leszedi	kukoricát morzsol
portörlésben segít	testvérébe vigyáz
kádat kisurolja	bevásárol
ruhát rendben helyre	
teszi	szerelni segít
rendet tesz a lakásban	játékait rendben tartja
fóliát segít felrakni	iskolai felszerelését el-
kertben segít ásni	rendezi
öntözni	seper
kapálni	

A 6-10 éves korban a házimunkában való részvétel szempontjából nemcsak mennyiségi különbségek vannak, hanem minőségiek is. Az első osztály- a tanulók még csak egyes, egyszerű munkával segite-

nek, például felmosnak, porszívóznak, játékaikat
rendben tartják, stb.

A negyedikes tanulók már önállóan rend-
be teszik a szobát, nétvégén nagytakarítást végez-
nek a lakásban, vacsorát, reggelit készítenek stb.
azaz már összetettebb, komplikáltabb munkákat vé-
geznek. Ez egyuttal a felelősség magasabb fokát, a
tevékenység időtartamának lényeges meghosszabbodá-
sát, továbbá a követelmény huzamosabb, tartósabb
voltát is jelenti.

A következő táblázaton bemutatom azt,
hogyan a lányok és fiúk milyen arányban kapnak házi
munkával kapcsolatos feladatokat.

1. Sorold fel otthoni tanuláson kívüli feladataid !

munka megnevezése	lány %	fiú %
porszívóz	22	11
felmos	9	6
seper	15	8
főzésben segít	30	2
asztalt terít	8	2
mosogat	30	15
törölget	11	1
mosni segít	22	-

munka megnevezése	lány %	fiu %
vasal	6	-
kádat surol	2	-
testvérrre vigyáz	4	-
vásárlás	6	9
vizhordás	4	-
ágyazás	8	5
állat etetés	-	9
ablaktisztítás	-	1
tüzelő bekészítés	-	11
cipőtisztítás	-	1
kukorica morzsolás	-	2
burgonya hámozás	7	1
fólia felrakás	-	2
nagytakarításban segít	22	11
iskolai felszerelés		
elrendezése	8	8
sütemény sütésben segítség	4	2

A táblázat tartalmazza azt az összesítést, amelyről leolvasható egyrészt az otthon végzett munka tartalma, másrészt az, hogy a lányok illetve fiuk milyen arányban vesznek részt a családban végzett munkában. A takarítással kapcsolatos munkába a lányok

nagyobb arányban kapcsolódnak be, mint a fiuk. E tevékenységekben való részvételük 6-10 éves korban fokozatosan növekvő arányt mutat.

A takarítás egyes mozzanatait, mint a porszívózás fiuknál és lányoknál egyaránt kedvelt. A gép vonzza a fiukat, maga a tevékenység, a géppel való bánás befolyásolja a munkához való viszonyt. A felmosás elsősorban a konyha kövezetének felmosására szorítkozik, ahol csökken a fiuk aránya, s elsősorban azokban a családokban mosnak fel, ahol lány gyermek nincs, s a szülő igénybe veszi fiu gyermekét e munka végzésére.

Lakásban seprés nagyobb arányban fordul elő a lányoknál, a fiuknál a téli hóseprésben való részvételt is magába foglalja a 8 % . Még e munka végzésében is elkülönül a hagyományos férfi és női munka.

A főzésben való segítség magasan a lányok részéről fordul elő nagyobb arányban, a fiuknak csak 2 %-a segít alkalmanként a főzésben.

Az asztal terítésénél, leszedésénél is a fiuk 2 %-a vesz részt, mosogatásnál már emelkedő az arányuk. Egyáltalán nem vesz részt fiu a mosás, vasalás, kádsurolás, testvérre vigyázás megbízatásokban. E tevékenységek nagyrészt a 8-10 éves lányok feladatai felsorolásánál fordultak elő. Az

iskolai felszerelés rendben tartását a fiuk és lányok azonos arányban jelölték meg feladatként, a vásárlásban azonban a fiuk részvételi aránya a magasabb.

A lányok 4 %-a számolt be a vízfordás megbízatásról, ami a komfort nélküli lakás velejárójaként merült fel, így természetesen csak egyes gyerekek válaszaiban fordult elő.

A reggeli és esti ágyazás a fiuknak is feladata, de itt is nagyobb arányban a lányoké a munka.

Burgonya hámozásában, sütemény, kalács sütésében is segédkeznek a tanulók, a fiuk közül 1-2 % kapcsolódik be a munkába. A fiuk részvételében elsősorban az édesanyához való érzelmi kötődés a befolyásoló tényező, a többségre nem jellemző e tevékenység.

A következő munkák végzésébe csak fiuk kapcsolódnak be: állat etetése, ablaktisztítás/1%/ tüzelő bekészítés, cipőtisztítás, kukorica morzsolás, fólia felrakása.

A fentiekből látható, hogy 6-10 éves korban bizonyos fokig elkülönül a férfi és női munka a családon belül, amit a szülők hagyományként adnak tovább gyermekeiknek.

2. Ki kezeli a pénzt a te családjában ?

apa	18 %
anya	27 %
közösen	55 %

A hagyományos polgári nevelésre vezethető vissza a pénz kezelésének kérdése. Az osztálytársadalmak korára jellemző a férfiak gazdasági hatalma, előjoga, a nők elnyomása, kiszolgáltatott helyzete. A nevelés a férfiak kiváltságos helyzetét és az alá fölérendeltség, a hierarchia fenntartását szolgálta. Ezzel magyarázható, hogy a családok egy részében még ma is egyedül az apa kezelheti a pénzt. Az anyák 27 %-a a másik végletet képviseli, a család gazdasági életének irányítását kezükbe veszik, személyiségükből adódóan többnyire a háztartásban dolgozók jogos anyagi igényeire odafigyelve, gondosan tervezik meg a jövedelem ésszerű felhasználását.

Örvendek, hogy a családi pénz kezelése a megkérdezettek többségénél a korszerű nevelés jellemzőit hordta magában. Azt tapasztaltam, hogy a gyerekek gondolkodására is meghatározó módon hatnak a családban élő normák, szabályok és szokások.

3. Sorold fel azokat a munkákat, amelyeket csak édesanyád végez otthon !

főzés	6 %	mosás	72 %
porszívózás	6 %	portörletés	4 %
seprés	2 %	takarítás	33%
varrás	4 %	gázcsere	3 %
felmosás	5 %	ablaktisztítás	2%
favágás	1 %	testvér gondos-	
mosogatás	15 %	zása	2 %
lecke ellenőrzés	3 %	ágyazás	3 %
nincs olyan munka	1 %	állat etetés	4 %

Fenti százalékos arányok a családi munka végzésének heterogén összetételét tükrözik. Kiemelkedően magas, 72 % azoknak a családoknak az aránya, ahol csakis az édesanya feladata a mosás. A lakás takarítása is elsődleges feladata, valamint a mosogatás, amit a férfiak többsége nem szívesen vállal magára még alkalmanként sem. Mindössze a családok 1 %-ánál fordul elő, hogy apa és anya - idejétől függően - kölcsönösen bekapcsolódik az otthoni munkavégzésbe, válogatás nélkül végzik a legfontosabb teendőket a család, a gyermekek ellátása érdekében. Ez az arány az értelmiségi családok köréből tevődik össze. Az édesanyák kisebb százaléka /a férj elfoglaltsága miatt/ olyan nehezebb házimunkát is

maga kényszerül végezni, mint a favágás.

4. Melyek azok a munkák, amelyeket csak
édesapád végez otthon ?

favágás	27 %	kapálás	18 %
ásás	12 %	metszés	3 %
disznóölés	3 %	autó, motor	
házépítés	5 %	szerelése	25 %
fűrészelés	5 %	javítási munkák	11 %
fűtés	11 %	kaszálás	2 %
növénytermesztés	6 %	állat etetés	18 %
egyéb kerti munka	5 %	nincs olyan	1 %

A férfiak által végzett munkák közül kiemelkednek azok a nehéz fizikai munkák, mint a favágás, kapálás, ásás, amelyeket csak férfiak végeznek. Az autó, motor szerelés a családok többségénél létező munka. Tapasztalataink szerint a családoknál jól elkülönül a gyakorlatban a férfi munka a női munkától.

5. Családod tagjai mit csinálnak szabadidőben ?

televízió nézés	57 %	kártyázás	4 %
közös játék	22 %	társasjáték	6 %
pihenés	27 %	varrás	4 %
kézimunka	8 %	kert ásása	6 %

futball	2 %	vasalás	7 %
rajzolás	2 %	autó, motor	
rokonlátogatás	19 %	szerlés	3 %
favágás	2 %	beszélgetés	4 %
séta	6 %	uszás	3 %
vetítés	3 %	olvasás	11 %
autózás	3 %	mozilátogatás	6 %
magnó, lemezhall-		színházlátoga-	
gatás	6 %	tás	2 %
futball	2 %		

Jellemző a családokra, hogy nagy többségük televízió nézéssek tölti szabdidéjét, amelyhez szorosán kapcsolódik a pihenés is. A pihenés elnevezéssel kiemelt 27 % az alvásigény kielégítésére vonatkozik. A szülők egy része él a lehetőséggel és valamilyen módon játszik gyermekével. Sokan utaznak rokonlátogatásra, ami a hagyományok ápolását jelenti. A vártnál nagyobb arányban keresik fel a családi hétvégeken a nagyszülőket, egyéb közeli rokonokat.

Az olvasás elsősorban az apák ujságot olvasó időtöltését jelenti, amíg az anyák a vasárnapi ebédet készítik.

A moziba menők 6-~~8~~-ának kb. fele a szülők mozilátogatását jelenti, míg a gyerekek otthon maradnak, elsősorban a 6-8 éves korosztálynál, ahol megold-

ható a gyerekek felügyelete. Kedveltek a vasárnap délutáni szabadidős beszélgetések. Sajnos alacsony arányban utaltak a gyerekek arra, hogy a családtagok beszélgetnek az őket foglalkoztató gondokról, és a beszélgetésekbe őket is bevonják. Magnó és lemezhallgatás elsősorban ott fordul elő, ahol idősebb testvér is van, s elsősorban tőle ered a motíválás.

Alacsony a színházlátogatások száma, s ez is a bábszínházat jelenti. Örömmel tapasztaltam a társasjátékok tényét, amikor a család együtt, vagy az egyik szülő a gyerekekkel társasjátékot játszik. Akadt család olyan is, ahol a szabadidőt kertészásra, favágásra, varrásra fordítják a szülők.

Ezeknél a családoknál nem beszéltek a gyerekek közös játékról, közös örömteli szabadidős pihenő tevékenységről. A gyerekek ezekben a családokban többnyire teljesen magukra maradtak, sajátos módon töltik el idejüket, s amit hangsúlyozni szeretnék, hogy egyáltalán nincs lehetőségük a szülőkkel való együttes játéokra.

6. Kinek a névnapját /születésnapját/ nem szokták megünnepelni ?

anyáét	8 %	apáét	8 %
testvérét	4 %	saját névnapot	4%
egyáltalán senkiét	4 %		

egyforma a család minden tagjáé 32 %

A testvérek 17 %-ánál az ünneplés egyforma nagy, azonban 10 %-nál a beszélgetésben részt vevő gyermek névnapja a legnagyobb ünnep.

8. Ismertesd, hogy hétköznapiokon az utolsó óra után hogyan alakul /az iskolában és otthon/ időbeosztásod !

Az időbeosztásról nem tartom szükségesnek a százalékos arányok kimutatását, mivel hasonlóan nyilatkozott minden tanuló. Válaszaikból néhány jellemző példát idézek:

- "Ha hazamentem először begyujtok, azután megmelegitem az ebédet és eszem. Megcsinálom a leckét, játszom, segítek anyunak, fürdöm és lefekszem."

- "Átöltözöm, ebédelek, leckét írom, játszom, vacsorázom, fürdök, mesét megnézem lefekszem."

- "Elmegyek az ebédért, azután a boltba, tanulok, azután kimegyek csuszkálni. Bepakolok a táskába, vacsorázom és lefekszem."

- "Ha hazaérek otthon leülök tanulni, mikor megtanultam a leckét leülök az ágyra és olvasok, bevásárolni segítek anyunak, va-

csorázom és lefekszem.

- "Tanulok, az ének leckét megcsináljuk, játszunk apukámmal, focizunk, vacsorázom és lefekszem."
- "Tanulok, összepakolok másnapra, játszom, elrakom a játékokat, megágyazok és lefekszem. "
- "Átöltözöm, megágyazok, ruhám helyére teszem, játszom, tanulok, játékokat a helyére teszem, vacsorázom, ágyazok és lefekszem."
- "Megebédelek, elkészítem a leckém, televíziót nézem, játszom, magnót és rádiót hallgatok, olvasok, vacsorázom és lefekszem."

A beszélgetések téli és tavaszi időszakban történtek többnyire, amikor a gyerekek kevesebbet mozognak friss levegőn, gyakran hazaérkezésük után már sötétedett, különösen a napköziseknél.

9. Ismertesd vasárnapi időbeosztásod !

Idézetek a tanulók válaszaiból:

- "Felkelek, megtisztálkodok, reggelizem, televíziót nézek, ebédelek, játszom, televíziót nézem, megtisztálkodok, vacsorázom és

lefekszem.

- "Reggel mikor felkelek kávét főzök szüleimnek, majd segítek rendbe tenni a lakást, főzni. Megebédélek, délután olvasok, majd este mikor együtt van a család televíziót nézünk."
- "Felkelek, templomba megyek, reggelizek, televíziót nézek, ebédelek, kimegyek az udvarra testvéremmel játszani, televíziót nézem, vacsorázom és lefekszem."
- "Mikor felkeltem segítek anyunak, nézem a televíziót. Ebéd után elmegyek a barátnőmhöz játszani, mikor hazajöttem a testvéremmel Edivel játszom. Megfürdünk és lefekszünk."
- "Megnézem a televíziót, azután tanulok, olvasok és azután megint nézzük a televíziót."
- "Reggelizek, kint fogócskázunk testvéremmel, biciklizünk, ebédelünk, játszom, televíziót nézem, tanulok, vacsorázom és lefekszem."
- "Felkelek, beágyazom az ágyat, reggelizem, felöltözöm, templomba megyek, ebédelek, játszom, tanulok, segítek a szüleimnek, televíziót nézem, fürdöm, vacsorázom, megágyazom az ágyat és lefekszem."

10. Mit csinál édesanyád hétköznap ?

televízió nézés	11 %	reggeli készítés	4 %
kézimunkázás	6 %	virágöntözés	2 %
olvasás	5 %	fürdetés	3 %
bevásárlás	8 %	főzés	60 %
vacsora készítés	15 %	takarítás	48 %
tanulás	3 %	pihenés	11 %
tanulni segítés	6 %	ágyazás	6 %
vasalás	16 %	varrás	4 %
mosás	12 %	mosogatás	17 %
állat etetés	6 %	begyujtás	6 %
kapálás	4 %	felmosás	3 %

Az édesanyák több mint fele hétköznap is főz a családnak, amit Sziláviná is - mint említettem - nehéz házimunkának tart. A munkahely után az otthont a családot ellátni - segítség nélkül - nagyon nehéz. Az adatokból látható, hogy az édesanyák 3 %-ának tanulásra is jut ideje, amit csakis a család besegítése tesz lehetővé. Tul alacsony azonban azoknak a száma, akik olvasnak, a televízió nézés is csak 11 %-uknak lehetséges. A munkahelyi igénybevétel, a háztartási munkák ellátása után sok édesanyának már fizikailag sem marad ereje megnézni egy filmet, vagy egyéb szellemi tevékenységet folytatni. Az édesanyák egy ré-

sze az állatok etetését is maga végzi, sőt kapál, ami fizikailag szintén megterhelő. Ezzel is magyarázható, hogy a szülők pedagógiai műveltsége alacsony szinten marad, hiszen a fizikai munka a nap nagy részében lefoglalja, nincs ereje önképzése nem válik igénnyé, a család és a munka tölti ki életét.

11. Hétköznapi mit csinál otthon édesapád ?

pihen	18 %	televíziót néz	14 %
begyújt, fűt	20 %	állatot etet	23 %
bevásárol	7 %	vacsorát készít	3 %
kertészkedik	6 %	szerel	12 %
olvas	11 %	fát vág	3 %
leckét ellenőriz	3 %	kapál, ás	7 %
tanul	0,5%	heggeszt	6 %
kályhát javít	4 %	segít anyának	6 %
ágyaz	2 %	gyermekével fog-	
egyéb házkörűli		lalkozik	5 %
munkát végez	19 %		

Az édesapák nagyobb százaléka pihen munkahelyéről hazatérve, néz televíziót, mint az édesanyák. A háziállatok etetése, a begyújtás, a fűtés, az autó és motor szerelés alkotja azokat a jellegzetes tevé-

kenységeket, amelyeket a családokban zömmel a férfiak végeznek. Az olvasás mint időtöltés gyakoribb időtöltési forma a férfiaknál, mint a nőknél. Rendkívül alacsony számban /3 %/ utaltak a gyerekek arra, hogy édesanyjuk ellenőrzi a felkészülést. A gyerekek közül csak egy fő jelezte, hogy édesanyja szabad idejében tanul. Ez sajnálatos tény, hiszen aki valamilyen formában tanul, az már másképpen viszonyul gyermeke tanulásához is. A gyermekek számára döntőek azok a hatások, amelyek családjukban érik őket. A gyerekek között az iskolai teljesítményekben megmutatkozó különbségek nagyrészt a család kulturális miliője és nevelése határozza meg. A hátrányos környezet, az alacsony iskolai végzettség képes tartósan gátolni a gyermek fejlődését. A szülők anyagi helyzetén nem tudunk változtatni, de ha a szülők pedagógiai kultúrájának emelését sikerülne elérnünk, akkor jobban fejlődnének a gyermekek is.

12. Mit csinál édesapád vasárnap ?

begyújt	14 %	televíziót néz	40 %
rokonokat látogat	10 %	olvas	17 %
fát vág	10 %	pihen	35 %
szerel	12 %	maszokol	2 %
meccsre megy	2 %	vadászik	2 %

lemezt hallgat	2 %	állatot etet	6 %
futballozik	2 %	beszélget	2 %
horgászik	2 %	anyának segít	2 %
házkörüli munkát		havat seper	5 %
végez	4 %		
gyermekével fog-			
lalkozik	5 %		

Az édesapák többsége /40 %/ vasárnapi idejének jelentős részét televízió nézésre fordítja, ujságot olvas vagy kerti munka fáradalmait alvással piheni ki. A gyerekek között alacsony azoknak az aránya, akikkel édesapjuk foglalkozik vasárnap. Sok édesapa a hétköznapi tüzeléshez szükséges favágást vasárnap végzi el, hogy hétköznapi zavartalanabb legyen a fűtés a család számára, s egyéb házkörüli foglalatosságra is jusson idő.

Feltűnően kevés arányban segítenek az édesapák az édesanyáknak a házimunkában. Az édesapák közül sokan még az egyébként rendelkezésükre álló időkeretben sincsenek együtt családjukkal.

13. Milyen munkát végzel közösen édesanyáddal ?

mosás	22 %	főzés	32 %
seprés	15 %	mosogatás	40 %
felmosás	15 %	takarítás	45 %

bevásárlás	15 %	ruha hajtógatás	2 %
vasalás	6 %	ruha terítése	2 %
testvér gondozás	4 %	törölgetés	12 %
porszívózás	24 %	asztalterítés	10 %
kádsurolás	2 %	portörlés	42 %
vacsora készítés	4 %	burgonyahámozás	4 %
ágyazás	13 %	sütemény készi-	
nincs közös		tés	15 %
munka	15 %		

A tevékenységek listájából látható, hogy a főzés, mosogatás, mosás, takarítás, porszívózás azok a munkák, amelyekben leggyakrabban együtt tevékenykedik anya és gyermeke. Feltűnően kevés az asztalterítésben résztvevők aránya, ennél is magasabb azoknak az aránya, akiknek egyáltalán nincs semmi közös tevékenységük az édesanyjával.

A szülők nagy része - már 6-10 éves korban is -, látván gyermeke iskolai terhelését, s visszaemlékezve saját gyermekkorára, meg akarja kímélni felnövekvő gyermekét a házimunkában való részvételtől. Pedig ez nem vezet jóra! A gyerekek életkoruknak, fejlettségüknek megfelelően végezzék el önmaguk kiszolgálását, s ezen túlmenően is vegyék ki részüket a család közös munkájából. Ez számukra kikapcsolódás, ismeretszerzési lehetőség, munkaszervezési és időbeosztási gyakorlat, s nem utolsósorban

erkölcsi kotelesség. Külföldi vizsgálatok bizonyítják, hogy a megfelelő mennyiségű és minőségű házimunka-elfoglaltság pozitívan hat a gyermekek tanulmányi teljesítményére is.

14. Milyen munkát végzel közösen édesapáddal ?

favágás	12 %	seprés	8 %
ásás	6 %	barkácsolás	11 %
szerelés	12 %	fa-,rózsa ül-	
begyújtás,fűtés	6 %	tetés	5 %
állat etetés	9 %	kapálás	4 %
fahordás	11 %	takarítás	3 %
autómosás	4 %	kukorica dará-	
locsolás	2 %	lás	1 %
vásárlás	2 %	főzés	4 %
nincs közös			
munka	15 %		

Legnagyobb arányban a favágás, a szerelési munkálatok, a barkácsolás vonzza a gyerekeket a közös tevékenységre az édesapával. A gyerekek szeretik a szüleikkel együtt végzett közös munkát. Az egyik kislány elmondása szerint azért szeret együtt dolgozni édesapjával, mert apja türelmes, mindent megmutat neki, s örül, ha kislánya ügyesen csinál meg valamit és

megdicséri.

A gyerekek többsége azért szereti a közös munkát, mert jól el tudnak beszélgetni szüleikkel. Az együttlét alatt arra is sor kerül, hogy a szülő beszél saját munkahelyéről és munkájáról is, amire egyébként ritkán kerül sor. Munka közben a gyermek az élményeiről is beszél, az iskoláról, a barátairól. A szülők ritkán érnek rá külön foglalkozni gyermekükkel, de a közös munka során alkalom nyílik a bensőséges szülő-gyermek kapcsolat ápolására is. Így kevesebb lesz a családon belüli megnemértés is. 6-10 éves korban a gyerekek a házimunkában csak kisegítő tevékenységet végeznek, de 10 éves kor körül már önállóan is elvégeznek bizonyos munkákat. Tapasztalat szerint a gyerekek igyekeznek munkájukat érdekes, emocionális és intellektuális tartalommal megtölteni, szeretik fantáziájukat is kielégíteni, igénylik hogy ügyességük, találékonyságuk megmutatkozhasson munkájukban. Sajnos csak 1-2 alkalommal fordul elő, hogy a gyermek irányíthatja a munkát - például saját szobájának takarításánál -, s a szülő csak segéderőként dolgozik mellette, pedig játszva sokkal nagyobb kedvvel vennének részt a gyerekek a házimunkában.

15. Melyek a legkedvesebb programok szüleiddel ?

kirándulás	44 %	pihenés	3 %
közös játék	18 %	televízió nézés	25 %

társasjáték	5 %	evés, ivás	3 %
mozilátogatás	14 %	séta	2 %
színházlátogatás	2 %	beszélgetés	2 %
uszás	4 %	lemezhallgatás	1 %
kártyázás	4 %	olvasás	2 %
muzeum látogatás	1 %		
nincs kedvelt közös			
program	3 %		

A gyerekek többsége legjobban kirándulni szeret szüleivel, /ezekben a családokban autó is van/. Elsősorban a rokonokhoz utaznak hétvégén, de a nyári szabadság alatti kirándulásokra is szívesen emlékeznek a gyerekek. Ez arra enged következtetni, hogy a kirándulás nem rendszeres időtöltést jelent, hiszen többségük kedves emlékként, élményként vall róla. A szülők elfoglaltságával a környezet ingerszegénységével függ össze, hogy a gyerekek kedves programként tartják számon - az egyébként ritka - közös /játékot/. A gyerekek többségét hétköznapi és ünnepi egyaránt ugyanaz az egyhangúság veszi körül, amelyben legfeljebb a televízió nézés jelent műsorával változatosságot. A gyerekek 25 %-a nem megy sehova sem, kevés a közös élménye szüleivel. Többnyire nem is játszanak a gyerekekkel, de a családi melegséget érzik a gyerekek, a családdal együtt lenni jó, örömforrást jelent számukra. Szomorú képet tükröz az a 3 %,

amelynek csupán a közös evés, ivás "élménye" adatott meg a közös programokból.

A gyerekek másik 3 %-a egyáltalán nem tud közös programokról nyilatkozni. Ezeknek a gyerekeknek a szülei nem törődnek azzal, hogy a gyermek a gondozáson kívül is igényli azüleit. Jó, hogy van gyerekük, de ez minden. Élnek, dolgoznak, esznek, isznak és nincs tovább.

16. Mivel tudsz legnagyobb örömet szerezni szüleidnek ?

piros pont,piros		cipőtisztítás	1 %
csillag, jó jegy	63 %	szép rajz	2 %
virág, ajándék	19 %	jó magatartás	15 %
munkában segítség	17 %	felmosás	1 %
mosogatás	2 %	jósággal	1 %
reggeli készítés	1 %	ágyazás	1 %
takarítás	2 %	holmi elrendezés	4%

A szülők többsége a gyermek teljesítményét helyezi előtérbe, annak örül legjobban, ha jó jegyet visz haza a gyermek az iskolából. Bizonyos mértékig ez jó, mert megkívánják gyermeküktől az iskolai jó teljesítményt. Értékes az a 4 % is, amely a legnagyobb örömet a holmi rendben tartásával tudja elérni, vagy a 6 évesekből tevődő 1 %, amely a cipőtisztítással

is örömet tud szerezni szüleinek. Többnyire a jó tanuló gyermekek szülei örülnek az egyéb tevékenységeknek, a gyengébb tanulóknál a jegy szerzi ott-hon a legnagyobb elismerést, örömet, de az elmarasztalást is. Ha másra nem, de arra oda figyel a szülő, hogy milyen bejegyzés került az ellenőrző könyvbe,

17. Miért büntetnek leggyakrabban szüleid ?

felekedés, rossz jegy	52 %	csavargás	5 %
játszót nem rakja el	4 %	hazudás	1 %
testvérral veszekedés	10 %	rosszaság	22%
nem segít otthon	1 %	tányártörés	6%
nem fogad szót	5 %	hangos be-	
csunya leckeírás	2 %	széd	1 %
későn jön haza	1 %	nem tanul	1 %
vizes, sáros nadrág	2 %	visszabe-	
nem vigyáz testvére	1 %	szélés	1 %

A szülők - az adatok szerint - végletesen reagálnak az érdemjegyekre. Határozott büntetéssel lépnek fel egy-egy rosszul sikerült felelet miatt, s ez gyakran negatívan befolyásolja a gyermek teljesítményét. Ha a gyermek nem a legjobb tanulók közé tartozik, akkor előre izgul, hogy nem az elvártat produkálja, fél, ami még gyengébb teljesítményre ösztönzi, illetve gyengébb teljesítményt eredményez. Az ilyen gyermek előre tudja "teljesítménye" otthoni

következményeit. Előfordul, hogy megfelelő hangnemmél, megértéssel, segítséggel jobb iskolai eredményeket érne el a gyermek. Az iskolai és otthoni kudarcok sorozata mellett azonban nehézkesebbé válik, fejlődése lelassul. Egyre több energiát fordít a felkészülésre, de végül lemarad, nem tud lépést tartani társaival, holott a képessége meg lenne rá. A szülő csak az eredményt mérlegeli, nem veszi észre, hogy rajta is múlik mit nyújt az órákon gyermeke. Sok szülő már az első osztályban elveszi gyermeke kedvét a tanulástól. Az első fekete pontok veréssel történő megtorlása mély nyomot hagy a gyermekben, ami egész életén át kíséri, esetleg megváltoztatja iskolához, tanuláshoz való már kialakult pozitív viszonyát is. A szülők ritkán ülnek le segíteni gyermeküknek, kevés ösztönzést adnak ahhoz, hogy sikerüljön bátrabban fellépnie, a csak követelés módszer alkalmazása nem hoz megfelelő eredményt a teljesítmény növekedésére. Jellemző, hogy 10 éves korukra teljesen magukra maradnak a gyerekek az iskolai gondjaikkal.

A jelzett egyéb büntetések arányai elfogadhatók, hiszen valóban indokolt valamilyen formában elmarasztalni a gyermekeket a felsorolt esetekben, azonban nem mindegy milyen módszert alkalmazunk.

18. Hogyan büntetnek szüleid ?

pofon	4 %	szidás	19 %
verés	48 %	térdelés	11 %
nem nézhet tv-t	23 %	nem játszhat	
haj-,fülhuzás	2 %	barátaival	14 %
guggoltatás	1 %	olvasnia kell	1 %
nem szólnak hozzá	1%	írnia kell	2 %

A számadatok is mutatják, hogy a gyermekkk több mint felét veréssel büntetik. Megdöbbentő az, hogy a verés mindennapos fegyelmezési eszköz, s az erős, durva formája kerül alkalmazásra a legkisebb hibáért is. Kézzel csak 4 % üti meg gyermekét, 48 % esetében esetében a testi fenytítéshez különböző eszközöket alkalmaznak a szülők. A madrágszijjal, vesszővel, fakanállal történő ütlegelés a legtöbb esetben egyéb büntetési formával is társul.

Idézetek a gyerekek válaszaiból:

- "Nem nézhetem a televíziót, letérdeltetnek, szijjal megvernek."
- "Megvernek fakanállal, kézzel, meghuzzák fülem, hajam."
- "Kézzel megvernek, meghuzzák hajam."
- "Sarokba állítanak, guggoltatnak."
- "Fakanállal megvernek, meg kézzel, sarok-

- "Megvernek kézzel, nadrágszíjjal, le-
térdeltetnek."

Idézetek a büntetések enyhébb formáiból:

- "Nem nézhetem egy hétig a televíziót,
vagy egy hétig nem mehetek barátaimhoz
játszani."
- "Hamar le kell feküdni és nem játszha-
tom."
- Azzal büntetnek, hogy össze kell pakol-
nom a játékokat és olvasnom kell."
- "Kukoricán térdepeltetnek, nem nézhe-
tem a televíziót."

A büntetés formái igen eltérőek az egyes családokban. Ezeket a szülők személyisége, érettsége, türelmének mértéke, ingerlékenysége, aktuális közérzete határozzák meg. Az alapvető nevelési eszközök megválasztásában nagy szerepet játszik a szülő saját gyermekkorában átélt családmintája is. Így maradhatott fenn a testi fenytetés szokása.

A gyermek hosszú ideig tehetetlen a szülő haragjával szemben. Ha azt tapasztalja, hogy a szülő kiszámíthatatlan, hogy miért veri meg, akkor titkolózni kezd, kibuvókat keres és zárkózottá válik.

őszintétlenné válik. Bagdy Emőkére hivatkozva a szülői feladatokra éretlen, túl fiatal emberek, akedveztőtlen családminták, a szülők meggyötört gyermekkorra, a bizalom, a szeretet és türelem teljes hiánya, a különböző foku és jellegű személyiségzavarok, az alkoholizmus mind lehetetlenné teszik a megfelelő családi légkör kialakítását, egyben esélyeket teremtenek az agresszív szülői magatartásra.

19. Kitől és mit hallottál a gyermek születéséről ?

anyától	40 %	apától	5 %
televízióból	6 %	barátoktól	4 %
könyvből	8 %	orvostól	1 %
tanártól	2 %	senkitől	
		semmit	2 %

Egy első osztályos kisfiu a következőket mondta: "Anyukák hasukban hordják a kisbabát. Ha elég nagy a baba megszületik. A gyermek petesejt-ből fejlődik, kilenc hónapig édesanyja hasában van, azután megszületik.

Ezzel szemben idézem az egyik negyedikes kislány válaszát:

"Nem a gólya hozza a babát, anyukámtól hallottam. Nem a férfi szüli a kisbabát, hanem a nő."

Ismét egy negyedikes kislány válasza:

- "Nem tudok semmit."

Másodikos kislány:

- "Anyuka hasában fejlődik ki kilenc hónap alatt. Mikor ott az idő anyuka bemegy a kórházba és fáj a hasa. A csontok ezalatt szétnyílnak és megszületik a gyerek."

A válaszok is azt jelzik, hogy nem szabható meg konkrét életkorral, hogy mikor és mennyit mondjunk el a gyerekeknek. Igényeiknek megfelelően, a gyermek fejlettségét figyelembe véve úgy kell válaszolnunk kérdéseire, hogy megnyugtató választ kapjon, de nem túl komplikálva, egyszerűen, tömören, a gyerek nyelvén. Elkeserítő az a tény, hogy a vizsgált mintából 34 %-nak valóban felvilágosításra lesz szüksége, semmit nem hallott a gyermek születéséről. Nagy százalékuk harmadikos és negyedikes.

20. Őszintén tudsz-e beszélni szüleiddel ?

igen 64 %   nem 30 %   néha 6 %

Az előző kérdésnél szereplő 34 %
válaszai szerepelnek többségében e kérdéskornél

is a nemmel válaszolók között. Ők azok, akikkel nem képes a szülő érzelmi kontaktust teremteni. A gyermek fejlődik, növekedik, nem "kisbaba" már, vannak testi fejlődéséből eredő problémái, gondjai, amit jó lenne otthon megbeszélni, de a szülőktől távol áll a gyermek világa. Ezek a gyerekek bizonyos értelemben retardáltakká válnak a kiegyensúlyozott érzelmi légkörben nevelkedő gyermekekkel szemben.

21. Mi az amit nem mersz elmondani ?

fekete pont, rossz

jegy	36 %	verekedés	2 %
csunya beszéd	4 %	vizes nadrág	3 %
iskolába rosszat		rossz volt	5 %
teszt	8 %	eltör valamit	7%
ellenőrző könyvbe			
bejegyzés	1 %		

Az adatokból leolvasható, hogy a büntetéstől való félelem miatt sok gyerek sem a fekete pontot, sem a gyenge érdemjegyet nem meri otthon nyíltan bejelenteni. A gyermekben feszültség nő, mert előbb-utóbb az elhallgatás ténye kiderül. Az ilyen gyerek felsóhajt, ha a szülő éppen elfelejti megnézni az ellenőrző könyvet. Az ilyen szülő csak

követel, de nem ereszkedik le gyermekéhez, elfelejti, hogy kisdíákként voltak nehéz pillanatai az iskolában. Talán neki sem segített senki, s belülről hiába kiált segítségért a gyermek, tudja, hogy ezért büntetés jár. Ezzel együtt szülő és gyermeke között fokozatosan nő a távolság, mert a szülő nem érez egyet gyermekével, csak számonkér, ami önmagában nem elég, büntetés helyett együtt kellene tanulniuk.

22. Miért nem mered elmondani a rosszat ?

megszidnak	8 %	haragszanak rám	5 %
megvernek	48 %	szégyellem	6 %

Kiemelten kell értékelni azt a 6 %-ot, amely azért nem meri elmondani például a csunya beszédet, mert szégyelli, s ezzel rossz hangulatot vált ki a családban. Ugyanigy ez a 6 % szégyelli a rossz jegyet, önmagával szemben is állít már fel követelményeket, s igyekszik alkalmazkodni, hozzájárulni a családi légkör zavartalanságához. Szeretettel veszi körül, s ő is ugyanolyan féltéssel, szeretettel viszonyul családjá minden tagjához.

Hasonlóan kell értékelnünk azt az 5 %-ot, amely azért nem meri elmondani csinytevéseit, mert

fél, hogy haragudni fog a család.

A korábbi kérdésekre adott válaszokhoz hasonlóan itt is a rossz jegyek szerepelnek legfőbb büntetési okként, ez tükröződik annál a 48 %-nál akiknek nagyrésze a jegyek miatt kapja a verést. Az érdemjegy javítás "érdekében" fordul a szülő legdurvábban fegyelmezési eszközhöz, így igyekszik elérni, hogy olyan teljesítménye legyen gyerekének, amit mások előtt sem kell szégyellnie. Ezek a szülők felfigyelnek a rossz teljesítményre, de rendszeresen nem érdeklődnek gyermekeik iskolai munkájáról.

23. Hogyan segítenek a tanulásban szüleid ?

együtt számolunk	9 %	kikérdeznék	9 %
megmagyarázzák	40 %	gyakorolunk	19 %
anya kijavítja		ellenőriznek	6 %
munkám	2 %	nem segítenek	7 %
megmondják hogyan			
csináljam	15 %		

Elsősorban első és második osztályban jellemző a közös számolás, az édesanya javít a munkában, amikor az alapszámítások, az írás és tanulás még sok nehézséget okoz. A szülők ekkor még jobban odafigyel-

nek gyermekükre. Harmadik-negyedik osztályban, a gyermek önállóságának növekedésével párhuzamosan már csak szükség esetén gyakorolnak együtt, vagy magyarázzák meg a kevésbé érthető feladatokat, főleg a matematika példák megoldását. Előfordul, hogy a szülő igyekezete ellenére sem tud segíteni, mert ismeri az új eljárási módokat, amit iskoláskoárban még másképpen tanult.

A leckét a gyermekek 9 %-ától, illetve 6 %-ától rendszeresen kikérdezik. Az ellenőrzés főleg szóban történik és arra terjed ki, hogy minden meg van-e a másnapi iskolai munkához, nehogy valamit otthon felejtessen a gyermek.

A gyerekek 7 %-át sosem ellenőrzik, sosem kérdezik ki, nem magyaráznak meg neki semmit, nem törődnek a gyermek iskolai feladat végzésének hogyanjával. A teljesítményre figyelnek csak fel, s ennek megfelelően elhangzik egy-egy elismerő szó, vagy éppen a veréssel járó büntetés a rossz jegy miatt.

24. Sétálsz-e együtt szüleiddel ?

igen	60 %	méha	10 %	nem	30 %
------	------	------	------	-----	------

az adatokból kiderül, hogy a szülők többsége rendszeresen sétál gyermekével, de 30 % sohasem szakít arra időt. Az utóbbi szülők is, - mint minden szülő - elfoglaltak. E mellett azonban döntő az, hogy nem is igénylik a közös sétát. Munkahelyi, majd otthoni kerti illetve házkörüli munkával foglalkoznak, s abba igyekeznek gyermeküket is bevonni. Ennél a rétegnél tipikus magatartásnak tekinthető a gyermekek felügyelet nélkül hagyása. Jelentős részük arra hivatkozva, hogy gyermekük már nem pici, megengedi, hogy azt csináljon amihez kedve van, így legalább a szülő nyugodtan dolgozhat.

25. Hová kirándulsz szívesen szüleiddel ?

erdős, hegyes vidék	36 %	Balaton	19 %
tengerpartra	4 %	muzeumba	1 %
rokonokhoz	6 %	uszodába	1 %
sosem kirándul	8 %	városokba	25 %

Hétvégi kirándulásokat jelent a rokonok, muzeumok, uszodák közös meglátogatása. Sajnos mindez a felsorolt alkalmaknak csak 8 %-át jelenti, ami arra enged következtetni, hogy elsősorban nyáron kirándul együtt a család, évközben ritkán kerül rá sor. A szüleikkel kirándulók a Balatonra, tengerpart

ra esetleg évente egyszer jutnak el. Erdős, hegyes vidékre a nyár folyamán 3-szor is elutaznak, bár nem kis százalékban azokat a tanulókat is ide soroltam, akik kirándulási helyként a vidámparkot a helyi ligetet jelölték meg. A gyerekek 8 %-a nem volt még sehol sem szüleivel. Ezek a gyerekek azokból a családokból valók, ahol a szülők nem fordítanak gondot a közös programokra, s általában a közös tevékenységekre.

26. Mit szeretsz legjobban játszani édesapáddal ?

birkózás	24 %	futball	8 %
társasjáték	23 %	sakk	8 %
fogócska	2 %	kártya	12 %
dominó	2 %	bujócska	2 %
tollaslabda	1 %	labdázás	2 %
malmozás	1 %	uszás	1 %
sosem játszanak	12 %	beszélgetés	2 %

Legkedveltebbek a közös társasjátékok, amikor komolyan veszi az apa is a játék szabályait, kicsit beleéli magát a játékba.

Az első osztályosok jellemző közös játékaik az édesapával a fogócska, bujócska, labdázás, amikor

közös mozgásos játékkal tölti a szabadidőt a gyermek és édesapja. Az együttjátszás örömét a gyerekek 12 %-a nem éli át. Ezekben a családokban az édesapa nem tartja szükségesnek, fontosnak, hogy bármit is közösen játsszon gyermekével. Elszomorító ez a tény, mert az édesapák többsége a túlhaszolt munka, a munkaidőn kívüli pénzszerzés miatt mond le a gyermekével való foglalkozás öröméről.

27. Mit játszol leggyakrabban édesanyáddal ?

kártya	15 %	társasjáték	36 %
sakk	3 %	dominó	2 %
vetítés	2 %	babaruha varrás	4 %
labdázás	1 %	bujócska	1 %
gombfoci	1 %	tanárnémis	2 %
tollaslabda	1 %	sosem játszanak	32%

A társasjátékot és a kártyát a gyermekek fele említi olyan játékként, amelyet leggyakrabban édesanyjával játszik. Adataink szerint az édesanyák 10 %-a időt tud szakítani gyermekének valamilyen módon a közös játékra, a napi munka mellett rövid időre leül, s együtt örül gyermekével a játékban. Cserébe a gyermek is szívesen segít a házimunkában, sőt igyekszik, hogy minél hamarabb elkészüljön, hogy

több idejük legyen egymással játszani. Az ilyen édesanya-gyermek kapcsolatnál a kölcsönös szeretet, bizalom, a munka jó megszervezése jellemzi a mindennapokat.

A gyerekek 32 %-ának mindezt nincs alkalma átélni. Az édesanya mindig fáradt, ideges, de hogy jut neki ideje gyermekére, kinőtte ő már a játékot. Szereti, félti ő a gyermekét, de a játék az nem fontos számára. Társaihoz irányítja a gyermeket, legalább addig sem zavarja őt a munkában.

28. Örülnek-e szüleid, ha barátaid családdodhoz látogatnak ?

igen	68 %	nem	32 %
------	------	-----	------

A családok 68 %-a nyitott a külső kapcsolatok iránt, 32 % kevésbé, illetve erősen megvágatja, hogy kik azok, akikkel érdemes gyermekének a szabad időt együtt eltöltenie, Nem egy hasonló választ adtak a gyerekek. "Ha jó gyerek örülnek, ha nem jó gyerek nem örülnek." A szülők egy része nem fogadja szívesen a barátokat azért, mert akkor a lakásban rendetlenség lesz, pedig ott mindennek a helyén kell maradnia. Ezeknek a családoknak az a véleménye, hogy menjen inkább az ő gyerekük a másik

másik családdhoz játszani. Hétköznapiakon különösen így van ez, zavarónak tartják családtagokon kívüliek jelenlétét.

29. Elengednek-e barátaidhoz játszani egyedül ?

igen	83 %	nem	17 %
------	------	-----	------

A családok 17 %-a zárkózott, munkahelyi kapcsolatain kívül csak a szülők is otthon tudnak feloldódni, gyermeküket sem engedik hasonló koru barátaikhoz. Véleményük szerint a gyerek segítsen a házimunkában, foglalja el magát egyedül, vagy a testvérével.

Adataink szerint a kortárskapcsolatokat csak a családok egy része teszi a kívánatos mértékben lehetővé, pedig a kortárscsoportok azok, ahol a gyerekeknek alkalmuk nyílik hasonló koru társaikkal együttműködve a szociális viselkedés társadalmi normáit elsajátítani.

30. Elég időt tudsz-e szüleiddel tölteni együtt ?

igen	65 %	nem	35 %
------	------	-----	------

A gyerekek nagy része elégedett, úgy érzi minden törődést, segítségnyújtást megkap szüleitől, kiegyensúlyozottnak mondja a családi légkört is. Magas azonban azoknak az aránya, akik még több időt szeretnének szüleikkel együtt lenni. Szüleik elfoglaltak, túlhajszoltak, fáradta, s ha tehetik hétköznapiakon is igyekeznek pihenni, alvással tölteni az időt, ami a gyerekek magukra maradását jelenti, hiszen nem marad idő az ellenőrzésre, beszélgetésre, közös szórakozásra.

31. Osztály farsangi rendezvényére segítenek-e jelmezt készíteni szüleid ?

igen	84 %	nem	16 %
------	------	-----	------

A szülők többsége szeretné szebbnek látni társainál gyermekét ezeken a rendezvényeken, így tehát a külsőségekre sokat adnak. A vizsgált mintából 86 %-nak még ez a kevés öröm sem jut, hiszen egyedül még nem tudnak jelmezt készíteni, a szülők pedig nem törődnek ilyen "apróságokkal", közömbösen fogadnak mindent, ami nem közvetlenül a jegyekért történik. Tapasztalatom szerint idővel a gyerekek is átveszik ezt a közömbösséget, s az első években még sóvárogva nézik társaikat, majd beletörődnek helyze-

tükbe és nem érdeklik társaik fellépése sem.

32. Miben vársz szüleidtől még több segítséget ?

matematika	8 %	olvasás	4 %
írás gyakorlás	2 %	takarítás	1 %
ellenőrzés	1 %	vizhordás	1 %
semmiben	29 %	tanulás	48 %
játsszanak velem	6 %		

Egyes kiemelt tantárgyak állandó nehézséget jelentenek a gyerekeknek, s ezekben a tantárgyakban még több segítségre lenne szükségük. Vannak gyerekek, akik egyáltalán magát az ellenőrzést várnák el szüleiktől. Ezek a gyerekek részben jó tanulók, akik lényegében nem is a segítséget igénylik, hanem azt, hogy szüleik foglalkozzanak velük, időnként kapjanak egy-egy elismerő szót, dicséretet. Sajnos ez elmarad.

A gyerekeknek csaknem fele általában a tanulásban vár több segítséget, igénylik a szülők nagyobb odafigyelését munkájukra, kicsit több törődést a mindennapokban.

A gyerekek 1 %-a megterhelőnek érzi a takarítással járó megbízatásokat. Elvárják tőle, hogy teljesen egyedül takarítsa hétvégén a lakást, míg a szülők kerti munkával foglalatoskodnak. Jogos a szülők segítség iránti elvárása, hiszen 6-10 éves korban már sokat tud segíteni a gyermek, de maga a magára hagyás terhelő. A 6-10 évesek még úgy dolgoznak szívesen a házimunkában, ha szüleik körül lehetnek, ha egy kis irányítást, egy-egy elismerő szót kapnak.

Hasonló a vízfordás kérdése is a gyerekek 1 %-ánál. Állatok itatásához hordanak vizet, fizikailag is nehéz, és segítségre lenne szükségük.

A gyerekek 6 %-a sóvárogva veszi tudomásul, hogy társaihoz leül játszani az édesanya vagy édesapa. A közös játékot örömforrásnak érzik, amittől megfosztják őt, pedig igénylik, vágyódnak rá. Ez a kifejezés, hogy "játsszanak velem !" - tulajdonképpen egy segélykiáltás a szülő felé, hogy akkor könnyebb lesz, akkor az eleven gyerekekkel sem lesz annyi baj.

Tapasztalatok összegzése

A család, - amelyben a családtagok szeretik egymást, és felelősséget éreznek egymás iránt, amelyben a családi élet jól szervezett, a családi munkában mindenki részt vesz, amelyet sokrétű kapcsolat fűz rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz, dolgozó tagjain keresztül üzemekhez, vállalatokhoz, hivatalokhoz, társadalmi és politikai szervezetekhez - senhol máshol nem megszerezhető élettapasztalatok, pozitív szokások birtokosává teszi a felnövő gyermekeket. A család a valóságos élet iskolája, a sokoldalú élettapasztalatok gazdag forrása.

/Ágoston György, 1973./

Ágoston György gondolatai magában foglalják a helyes családi életre nevelés valamennyi fontos mozzanatait, amelyek a vizsgált mintában esetenként, a családok egy részénél többé-kevésbé, vagy csak egy-egy részmozzanatában valósulnak meg.

A családi munkában az édesanyák 44 %-a nem kap segítséget az édesapától. A gyerekek a családok 30 %-ában segítenek rendszeresen, szervezetten a házimunkában, a többi családnál alkalmanként hizzák meg a gyerekeket egy-egy munka végzésével.

Erdemes néhány adatot kiemelni a szülői kérdőívek válaszaiból és a gyermekek elmondásai-
ból. A szülők 97 %-a úgy véli, hogy gyermeke min-
dig, mindenben őszintén tud problémáiról beszél-
ni, semmi sem merül fel, amit esetleg nem tud
őszintén elmondani a gyermek szüleinek. Ezzel szem-
ben a gyerekek 30 %-a határozottan kijelentette,
hogy nem tud őszintén beszélgetni szüleivel. Nagy
mértékben igazolódtott az az előzetes feltevés,
hogy a szülők bizonyos része megelégszik a gyermek
gondozásával, fizikai ellátásával, a gyermek értel-
mi fejlődésével, érzelmi életével nem tart lépést.
A gyerekek kortárskapcsolataikban igyekeznek pó-
tolni ezt a hiányt, ami 6-10 éves korban még nem
jelent ugyan nagy érzelmi válságot anya és gyerme-
ke illetve apa és gyermeke között, de a későbbi
konfliktusok alapjaiul szolgálhat.

A családi életre nevelés fontos mozzana-
ta, hogy a szülő hogyan viszonyul a gyermek spon-
tán kérdéseire, minden esetben megadja-e a gyer-
mek fejlettségének megfelelő választ a nemek kap-
csolatáról, a gyermek születéséről.

A szülők 52 %-a vallja azt, hogy mindig,
mindent rendszeresen őszintén elmondott a gyermek-
nek kérdés feltevésakor e kérdéskörben. Ezzel szem-
ben a gyerekek 45 %-a elmondta, hogy nem sokat, de

valamit már hallott szüleitől a kisgyermek születéséről. A szülők 8 %-a elismeri, hogy a nemiséggel összefüggő kérdésekre soha nem adott őszinte választ gyermekének, elveti ennek szükségességét, korainak tartja. A gyerekek 34 %-a azonban úgy nyilatkozott, hogy soha senkitől semmit nem hallott a kisgyermek születéséről. A gyerekekkel folytatott beszélgetések megerősítették azt a véleményem, hogy a tanulók - különösen harmadik-negyedik osztályban - már igénylik, hogy fejlődésükkel kapcsolatos kérdéseikre őszintén választ kapjanak, ha otthon nem, akkor legalább az iskolában. Igénylik a közvetlen kapcsolatot a nevelővel, aki nem sajnál néhány percet fordítani tananyagon kívül is a fiuk-lányok kapcsolatára, s egyéb őket foglalkoztató kérdések megbeszélésére. A tanulók több törődést igényelnek, mint amit otthon, vagy az iskolában megkapnak. Az akcelerációval magyarázható, hogy amit korábban 13-14 éves korban tartottak megbeszélni a gyerekekkel a nevelők, azt már 8-10 éves korban indokolt.

Az iskola szerepe a családi életre nevelésben

Szükségszerű volt, hogy a gyermekek családi életre nevelését intézményessé tegyük, és ebben az iskola fontos szerepet vállaljon. A szakirodalom tanúsága szerint a család ma ezt a szerepet egyedül betölteni nem tudja. Többek között a családon belül is végbemenő átalakulás konfliktusai és a szülők szexuális neveltsége miatt. /Ágoston, 1971./

Az iskola vállalása - bármennyire jelentős és pozitív lépés - mégis sok ellentmondást rejt magában. A családi életre nevelés - lényegét tekintve - elsősorban a család funkciója lenne. Az iskola csak arra építhet, csak azzal számolva nevelhet, ami az iskolás kort megelőzően, illetőleg az iskoláztatással párhuzamosan a családban történik. Ezt meg kell erősítenünk, illetőleg a rossz hatások korrekciójára törekszünk. A gyermekekben - különösen a jövőbeli családi életét illetően - többnyire annak a családnak a példája, magatartása, szokásai rögződnek, amelyben nevelkedik.

Az általános iskola nevelési oktatási tervéből négy vonást kiemelve reprezentáljuk a

családdal való együttműködés azon új ekemeit, amelyek a 1978-79-es tanévtől fokozatosan kerülnek bevezetésre.

1. Az általános iskolai nevelés - mindenekelőtt a 6-10 éves korban - a korábbinál nagyobb mértékben figyelembe kívánja venni a családok eltérő műveltségi, anyagi színvonalát, pedagógiai kulturájuk különbségeit, mert csak így tud jelentősen hozzájárulni a tanulók fejlődési esélyegyenlőségének biztosításához. Azoknak a kedvezőtlen ségeknek a felszámolása, sőt enyhítése is, melyek ma a lakosság egyes rétegeinek gyermekeit sújtják, szükségképp sokkal lassabban végbemenő folyamat, mint köznevelési rendszer kiegyenlítő, felzárkóztató, kompenzáló mechanizmusainak érvényesítése.

2. Az iskola már nem tekinti járulékos elemnek a szoros értelemben vett tanítási-tanulási folyamaton kívül eső nevelést. Pozitív megfogalmazásban: az iskola tervszerűen szervezni és befolyásolni kívánja a gyerme-

kek egész életmódját, közvetlenül is igyekszik hatni tevékenységüknek arra a körére, amelyet többé-kevésbé szabadon választanak, s amely korábban csaknem kizárólagosan a szülők felügyelete alatt állt. Ide tartozik a higiénés kultúra megalapozása, a fiatalok egészséges életmódjának, napirendjének, életrendjének szervezése, fizikai és pszichikai edzettségük fokozása, testi és szellemi teherbíró képességük fejlesztése, az öntevékeny egészségvédelem szokásrendszerének kialakítása is. Mindebben különösen nagy szerepet juttat a program az osztálytanításnak, illetve az osztályfőnököknek, valamint a napköziotthon nevelőinek.

3. Az iskola közvetlenül nevel a családi életre is, nemcsak az aktuálisan adott gyermeki szerephez való alkalmazkodást segíti elő, hanem - ismeretnyújtással, szemlélet- és érzelemformálással, erkölcsi neveléssel - felkészít a házastársi és szülői szerepre is. Ebben a keretben nyújt előreható szexuális nevelést is. Az új tantervekben és egyéb irányító dokumentumokban mindez megfe-

lelő teret kap, de ezen a ponton úgy tűnik ki az iskolai nevelés egyik nagy nehézsége is, mint a nevelők többségének az új feladatokra való hiányos felkészültsége. Az a tevékenység, melyet néhány éve éppen a családi életre nevelés terén fejtenek ki közösen pedagógusok, pszichológusok, orvosok, nemcsak egy átmeneti időszak kényszerével magyarázható, hanem mintegy előképe egy újfajta munkának. A megnövekedett szerepkörű iskola ugyanis csak akkor lesz képes feladatait színvonalasan teljesíteni, ha falain belül is újszerűen osztja meg a koncentrált szaktudást, ha egyebek között fontosságának megfelelő helyhez juttatja az iskolapszichológiát, a medicinát és a szociológiát.

4. Minőségi javulást irányos elő az iskola a tanulók szüleivel való közvetlen kapcsolatok terén is. Az az álláspont, melyet az általános iskola nevelő- és oktatómunkájához kiadott un. "Alapelvek" rögzítenek, a következő: az iskolát felelőssége és szakértelme feljogosítja arra, hogy orientálja a szülők nevelő-

munkáját, de a köztük levő viszony a "felelős nevelőtársak egyenrangú viszonya". "A család sajátos feladatait és felelősségét az iskola nem veszi át." - szögezi le ez az okmány, amihez hozzátehetjük, hogy ez egyáltalán nem zárja ki a sajátos feladatok korábban említett történelmi változásainak tekintetbevételét.

Az viszont kétségtelen, hogy bizonyos funkciók ma is és a jövőben is egyértelműen a családra tartoznak. Ezeket Gál Erzsébet: Az általános iskolai tanórán és iskolán kívüli nevelés tervében a következőképpen foglalta össze: "... a szülők szeretettel és gondoskodással vegyék körül gyermekeiket. Biztosítsák gyermekük harmonikus testi-érzelmi-erkolcsi fejlődését, nyújtsanak védeltséget, biztonságérzetet neki... Vállaljanak részt gyermekük világnézeti és erkolcsi neveléséből, segítsék felkészülését a továbbtanulásra, pályaválasztásra. Példájukkal és a család életmódjával formálják gyermekük helyes viszonyát a munkához, a közügyekhez, a művelődéshez. Neveljék őket a nemüknek megfelelő, felelős magatartásra, harmonikus családi életre.

A családot az iskola segíti abban, hogy a követelményeknek eleget tudjon tenni, s egyszersmind

várja a szülő segítségét, részvételét az iskolai nevelés céljának megvalósításában.

Az iskola és a család közös feladata, hogy a felnövekvő gyerekek megtanulják mindazt, amire a társadalomba való sikeres beilleszkedésük érdekében szükségük van. A szociológia kérdése: kinek, mért, mit is jelenthet ez a "mindaz" ? Ahhoz a kérdéshez, hogy vajon egyesek mit sajátíthatnak el, vagy mi az, amihez mások nem juthatnak hozzá, nagyon sokat adtak azok a kutatások, amelyek a társadalom strukturáját, a családok életmódját, kulturáját, az iskolarendszert, a pedagógusok életkörülményeit stb. vizsgálták. A társadalomstruktúra vizsgálatok, a kultúra- vagy családkutatások az iskola felé mint statust adó, kulturát befolyásoló intézmény felé mutattak. Az iskola vizsgálatok a társadalmi struktúra, a munkamegosztási rendszer felé mutattak, mint ami az iskolarendszert szabályozza, a tudás lehetőségét kizárja vagy nyitja. Az iskolával kapcsolatban kiderült, hogy az egységes iskolarendszer, amely formálisan - a jog szintjén - egyenlő esélyeket kínál minden fiatalnak, a valóságban egyenlőtlenségek sorozatához vezet. Kiderült, hogy az egyes családok életmódja az anyagi helyzetet, a lakáskörülményeket, a családon belüli személyes /mind a házastársak egymás közötti, mind a szülők és a

gyerekek közötti/ viszonyokat, a kulturális szintet, az uralkodó értékrendet tekintve lényegesen különböznek egymástól. A gyerekek mobilitási esélyeire vonatkozóan az iskolával és a családdal kapcsolatos kutatások kiegészítették egymást: a gyerekek körében például a továbbtanulásnál tapasztalható praktikus és nem formális esélyegyenlőtlenségek - részben - a különböző családi háttér létezésében lelték a magyarázatukat. /Nagy József/

Az időmérleg-vizsgálatok, a kultura- és életmódkutatások a családi tevékenységeket, munkamegosztást számba vevő elemzések a munka, a tudás, az idő, a kultura, rétegek, életkorok, nemek szerinti elosztásából a "mindarra", azaz a tartalomra is következtethetnek és következtethettek. Ferge Zsuzsa a tudás "tájainak" felosztásával tesz kísérletet arra, hogy bemutassa, hogy a jelenlegi iskola a tudás milyen típusait /szakmai - mindennapi - "ünnepnapit"/ nyitja vagy zárja el a társadalom már strukturájuknál fogva különböző rétegeitől.

A tananyag tartalmi kutatásánál értelem-szerűen találkozunk az iskola szociológiai és a család szociológiai megközelítése, hiszen fontos tudni, hogy az érvényben lévő iskolarendszer milyen tartalommal telített, mit tart fontosnak és továbbbitónak a felnövekvő társadalom számára, illetve hogy a va-

valóságban a családok mindennapi életében kifejezésre jutó hagyományos értékrend - legalább részben - honnan ered, hogy az iskola erősíti vagy gyengíti ezt az értékrendet ?

Közhelyeket ismételnék csak, amikor hangsúlyozzuk: a gyermek felnövekedésében, szocializációjában szerepet játszó intézmények között kiemelkedő helye van az iskolának. Fontosságát növeli, hogy az óvoda nem általánosan kötelező, tehát az általános iskola az egyetlen olyan intézmény, amely a családon kívül - minden egyes gyermek intézményes nevelésével foglalkozik. Itt szerzi meg a gyermek a minden további tanulás számára alapvető tudást, az írást-olvasást, sokak számára az első olyan hely, ahol az ismeretszerzést tervszerűen irányítják, amely a környező világ megismerésének és elsajátításának eszközeit adja. Az iskolai, oktatási folyamat nem csupán az átadott ismereteken keresztül gyakorolhatást, hanem kialakítja a tudáshoz, a kultúrához való viszonyt is, törekvéseket, motivációkat teremthet. Az, hogy az iskola kultúraátadó zévékenysége során milyen ismeretek és milyen értékek közvetítését tűzi ki célul és ebből mit tud megvalósítani, az legtisztább formában az iskolai tankönyvekben manifestálódik.

Eppen ezért az iskolai tananyag alkalmas a szociológiai elemzésre, tehát annak vizsgálatára, hogy milyen értékeket és hogyan közvetít az iskola. Az általános iskola alsó tagozatán használatos tankönyvekben az ismeretek elemi szintje következtében könnyebben átláthatóvá válnak az általuk kifejeződő és a mögöttük meghúzódó értékek.

Elemzésem során arra teszek kísérletet, hogy az alsó tagozatos tankönyvekben található ismeretekből és értékekből felépülő családi életre nevelést bemutassam.

Az osztályfőnöki óra szerepe a családi életre nevelésben

Az általános iskola 1-4 osztályaiban is sok osztályvezetői feladata van a nevelőknek. Az osztályfőnöki óra harmadik osztályban kerül bevezetésre. Az általános iskola nevelés és oktatás terve az óratervben 32 osztályfőnöki órát ír elő harmadik és negyedik osztályban egyaránt. /Szebenyi Péter/

A harmadik osztály számára "Népünk a családjáért" címszó alatt a következő témák feldolgozását jelöli feladatul:

"Népünk sokat tesz a családok, a felnőttek és a gyermekek egészséges, kulturált életéért. Intézkedések a nagy családok, a gyermekek, az idős emberek érdekében. Társadalmi munka a családokért /játsszótér létesítése, gyermekintézmények segítése, közhasznú munkával, öregek napközi otthonának létrehozása stb./. A lakóház, a lakótelepek nyugalma az egész közösség együtt biztosítja. A nyugodt otthoni légkör tiszteletben tartása és a tapintat a gyermekekre is kötelező.

Mit tehetnek a gyerekek az együttélés zavartalanlásáért a családban, a lakóházakban, az utcán és a lakótömbben ?"

/Szebenyi Péter, 1981./

Negyedik osztály számára "Lányok-fiúk az osztályban" címmel a következő témamegközelítést olvashatjuk:

"A lányok és a fiúk aránya az osztályban. Barátkoznak-e a fiúk a lányokkal és a lányok a fiukkal ? Példák a lányok és a fiúk jó, illetőleg nem megfelelő pajtási kapcsolatára. A jó kapcsolatok létrejöttének, a nemek szerinti elkülönülésének okai. Mi az, amit a fiúk jogosan vehetnek a lányok szemére és amit a lányok méltán vet-

hetnek rossz néven a fiuktól ? Néhány kirivó esettől eltekintve /vad, verekedős fiuk; tulságosan is érzékenykedő lányok/ a jó pajtási kapcsolatokat zavaró tulajdonságok és magatartási formák nem a nemhez, hanem az egyénhez kötöttek. Ugyanigy, a jó tulajdonságok is a személytől függnnek és nem attól, fiuról vagy lányról van-e szó."/Szebenyi Péter, 1981./

A család örömei és gondjai címmel a következőket idézem:

A családi szeretetről. A szeretet érzését kimutatni nem szégyen. A nagyszülők iránti szeretet és tisztelet. A családi élet örömeinek és gondjainak megosztása. Örömszerzés és kötelességek a családban. Mit tehetnek a gyerekek a család problémáinak megkönnyítése, a napi gondok megoldása érdekében ? A kisebb testvérek segítése több gyermekes családban. A takarékoság jelentősége a család gazdálkodásában. A takarékoság lehetőségei. A család anyagi helyzetéhez mért igények és lehetőségek. A takarékoság és a zsugoriság különbségének tisztázása. Takarékbélyeg-gyűjtés meghatározott céllal./Szebenyi Péter/

Nyomtatott taneszköz az osztályfőnöki munka segítésére: "Osztályfőnöki kézikönyv az általános iskola 1-4 osztálya számára".

Az osztályfőnöki kézikönyv a családi életre neveléshez a következő témaegységek kiemelésével nyújt segítséget:

"Szeretet és megbecsülés a családban."

"Feladatok: Erkölcsi tudatformálás

- szülői gondoskodás; a szülői szeretet kifejezése, a szülő gondot visel a gyermekekre, biztosítja létfenntartásukat.
- megbecsülés a családban: a gyermek észreveszi mennyit fáradoznak szülei és figyelmességgel, gyengédséggel viszonyozni igyekszik fáradozásukat, törődésüket.
- segítőkészség: a gyermek úgy könnyíti szülein, hogy ahol tud segít a munkában.
- gyengéd: törődik mások érzékenységgel, meggondoltan, okosan mond véleményt, nem használ sértő szavakat.
- szeretet a családban: az okos szeretet és a kényeztetés, a kettő közötti különbség.

Erkölcsi magatartás formálás:

- a szeretet és megbecsülés megnyilvánulásai a családtagok egymásközti viselkedésében.

- az örömszerzés lehetőségeinek és módjainak kiszélesítése.

Munkamegosztás a családban:

Feladatok: Erkölcsi tudatformálás

- a családi közösségben nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekeknek is vannak kötelességeik.
- rendszeresen végzett házimunka komoly segítséget jelent a család számára.
- a könnyebb és nehezebb házimunkát arányosan kell megosztani.

Erkölcsi magatartás formálás:

- rendszeresen és alkalmi munkavállalás a családban.

Szabad idő a családban:

Feladatok: tudatformálás

- a családi együttlét örömei, közös élmények az egészségesen, hasznosan és változatosan eltöltött szabad időben.
- az alkalmazkodás és a tapintat feltételei a zavartalan együttlétnek.
- a helyes napirend, a jól szervezett szabad idő biztosítja a szellemi és fizikai kikapcsolódást.

Magatartásformálás:

- a szabad idő helyes felhasználásának

lehetőségei és módjai a helyi körülményeknek, a tanulók szabadidő-szokásainak megfelelően.

- a szabad idő egészséges és hasznos eltöltésének lehetősége a családban.
- a tapintat megnyilvánul az egymás iránti alkalmazkodásban.
- ennek formái
- utmutatás egyéni kedvtelésre."Szebenyi

Péter/

Negyedik osztály számára külön a családi életre neveléssel kapcsolatban nincs semmi megjegyzés az Osztályfőnöki kézikönyvben.

A fentiek feldolgozása a tenév során indokolt, nagy mértékben elősegíti a családi életre nevelést. Felmérések tapasztalatai igazolják, hogy nagy különbségek vannak a gyermekek kérdéseire adott válaszokban, amikor a 10 éves kislányok sem kaptak még helyes választ a kisbaba születéséről, s a vizsgált mintából a gyerekek 34 %-a soha senkitől semmit nem hallott a kisbaba születéséről.

Milyen kérdések foglalkoztatják a kisiskolás gyerekeket ?

- Például:
- Miért kell a fiuknak udvariasnak lenni a lányokkal ?
  - Miért van szükség az apára ?
  - Miért csókolóznak a felnőttek ?
  - Miért vagyok fiu és nem lány ?

- Hogyan jön ki a baba az anyukája hasából ?
- Hogyan kerül be a kisbaba az anyukája hasába ?

Az általános iskola alsótagozatában megvalósítandó családi életer nevelés célkitűzéseinek és programjának összeállításában támaszkodni kell az óvoda és a szülők addigi munkájára. Mindenekelőtt helyzetfelmérés szükséges. Az első osztályos tanítónő egyéni és csoportos beszélgetések útján tájékozódhat a tanulók "felvilágosultsági fokáról". Ugyanez feladata a szülők vonatkozásában is. Az eredmények alapján elkészítheti a szülők és tanulók családi életre nevelésének tervét. Mindkét terv tartalmazhat egyéni és csoportos beszélgetéseket, előirányozhatja a szakember /orvos, pszichológus/ bevonását stb. Fontos, hogy a konkrét célokat, programokat és módszereket csak helyileg határozzák meg a nevelők. A szülők vonatkozásában az esetleges tapasztalható helytelen attitűdök megváltoztatása és az együttműködés megszervezése a fő cél, ami a vizsgált mintában nagy százalék arányban indokolt.

Szilágyi Vilmos: Bevezetés a szexualpedagógiában című főiskolai jegyzetben a svéd, amerikai és nyugatnémet tapasztalatokra támaszkodva javaslatot tesz a program összeállítására. Hangsúlyozza, hogy

egyik témánál sem kell anatómiai, biológiai részletkérdésekbe menni, fiuk és lányok külön választására törekedni. Minél több témát javasol beépíteni a környezetismeretbe, a napközi és kisdobos foglalkozásokba, a testnevelés órákba, stb.

Véleménye szerint a felsorolt feladatok megvalósításához az osztályfőnöki órák is nagyszerű lehetőséget kínálnak, annál inkább, mivel sok olyan téma kerül osztályfőnöki órán feldolgozásra, amely például olvasás órákon is feladat, s az osztályfőnöki órákon már kevésbé tud újat nyújtani a nevelő.

Szilágyi Vilmos javasolt programja:

1. TÉMA: Milyen az élet a családban ?

Cél: A családi élet jelentőségének és jellemzőinek megismertetése.

Tananyag: Minden gyermek családban él. Legalább is kezdetben minden gyermeknek van anyja és apja. A család védelmét és szeretetet nyújt a családtagoknak. A családtagok segítik egymást. Mindenkinek meg van a feladata a családban: apának, anyának, gyermekeknek stb. A családi állapot fogalma /nőtlen, nős, elvált stb./ A családtagok napirendje. Közös családi programok.

Ajánlott tevékenységi formák:

a./ Különböző családi körülmények között élő gyermekekkel elmeséltetni, hogyan élnek

otthon.

b./ Szerepjátékokkal gyakoroltatni a szülőkkel és más családtagokkal való helyes viselkedést, az otthoni segítség formáit.

2. TÉMA: A gyermek és a szülők viszonya

Cél: Elősegíteni a szülők jobb megértését, munkájuk megbecsülését, a szülők iránti tiszteletet.

Tananyag: A gyermek függése szüleitől. A szülők szeretete és felelősségérzete a gyermekek iránt. A szülői gondoskodás formái. A gyermek jogai és kötelességei szüleivel szemben. A gyermeki szeretet megnyilvánulási formái. Féltékenység az azonos nemű szülőre. A szülő-gyermek viszony, gyakoribb nevelési hibák, tiszteletlenség, dacosság stb.

Ajánlott tevékenységi formák:

a./ Példák ismertetése /a gyakorlatból vagy elbeszélések, mesék segítségével/ szülők nélkül élő gyerekek nehéz sorsáról, illetve a szülőket nem becsülő gyerekek póruljárásáról.

b./ Szerepjátékokkal bemutatni az elkényeztetett illetve makacs gyermek viselkedését szüleivel.

3. TÉMA: A testvérem és én.

Cél: A testvérek iránti megértés és szeretet erősítése.

Tananyag: Miért előnyös, ha valakinek testvére van ?
A legnagyobb, a legkisebb és a középső gyermek helyzete a családban. Fiu és lány testvérek egymáshoz való viszonyai és feladatai a családon belüli munkamegosztásban. A testvérféltékenység.

Ajánlott tevékenységi formák:

- a./ irodalmi vagy gyakorlati példák ismertetése a testvérek közötti helyes és helytelen viszonyra.
- b./ A testvérekkel élő tanulók beszámoltatása a testvéreikhez való viszonyukról /hogyan segítenek egymásnak stb./.

4. TÉMA: Apa és anya szeretik egymást.

Cél: A szülők egymás iránti szeretetének tudatosítása, tiszteletben tartása.

Tananyag: A szülők nem voltak mindig együtt, hanem az anyai illetve apai nagyszülőkkel éltek, mint azok gyermekei. Amikor felnőttek, megismerték egymást és megszerették. Együtt akartak élni, ezért házasságot kötöttek. Később megszületett nekik te /meg a testvéred/, s most már nemcsak egymást, hanem a gyermekeiket is szeretik. De egy gyermek sem kívánhatja

hogy az anyja vagy az apja csak őt szeresse, csak vele foglalkozzon. A szülőknek is vannak saját igényeik a családban, ők egymás számára férj és feleség.

Ajánlott tevékenységi formák:

- a./ Tanulókkal elmeséltetni, miben nyilvánul meg a szüleik egymás iránti szeretete.
- b./ Szerepjátékokban bemutatni, hogyan lehet tiszteletben tartani a szülők igényeit az egymással való foglalkozásra.

Másik nagy témakör a reprodukció, az új élet születése. Célszerű a családi életből kiindulni és a reprodukciót, mint családi eseményt bemutatni. A tanulók fejlettségétől, érdeklődésétől, a rendelkezésre álló időtől stb. függ, hogy a témakör tárgyalását hányadik osztályban kezdjük. /leginkább 2.vagy 3. osztályban/ és hány témára bontjuk.

Javaslat:

1. TÉMA: Az élőlények ujratermelődése

Kialakítani a biológiai reprodukció fogalmát, felismertetni, hogy minden élő élőből lesz. Növényi és állati reprodukció bemutatása egyszerű példákon. A mag, a tojás és a pete jelentősége. A megtermékenyítés szerepe

és formái a növény- és állatvilágban. A magzat fejlődésének időtartama a különböző állatoknál. Az utódok száma.

2. TÉMA: Amikor még nem születtem meg.

Az állatok és az ember ujratermelődésének hasonlósága. Az emlősállatok, háziállatok példája. Minden egyes gyermek egy kis magból /tojásból/ keletkezik, amely az anya testében az un. petefészekben található. Négy hetenként egy-egy magocska, az un. petesejt kiugrik a petefészekből és egy vezetéken keresztül /petevezeték/ elindul a méh felé. Ha közben találkozik egy másik magocskával amely apja testéből származik, akkor a két magocska összeolvad és növekedni kezd. Ez a megtermékenyülés. A megtermékenyült petesejt bebujik az anyaméhbe, amely akkora, mint egy ökölnagyságu labda és növekszik tovább. A méh fala rugalmas és kitágul, ahogy a magzat, amely egyre jobban hasonlít a kisbabára, hogy kidudorodik tőle az anya hasa. Ez a terhesség. A szülők ilyenkor örülnek és készülődnek a kisbaba fogadására.

Ajánlott tevékenységi formák:

- a./ Ábrával vagy rajzzal mutassuk be a férfi és női nemi szerveket, és gyakoroltassuk

a helyes megnevezést.

- b./ Meséljünk és meséltessünk eseteket, amikor a fiuk ügyesek voltak a hagyományosan nőies tevékenységben, /takarítás, főzés/ és viszont.
- c./ Olvassunk fel szépirodalmi művekből részleteket a nők hagyományos, elnyomott helyzetének illusztrálására.
- d./ Szerepjátékban gyakoroltassuk a nemek egymás iránti helyes magatartását.

3. TÉMA: Nemi ösztön.

Cél: A nemiséggel kapcsolatos alapvető ismeretek közlése és a helyes attitűd kialakítása.

Tananyag: Az ösztön, mint velünk született, öröklött tevékenységi készség. Példák az ösztönös tevékenységre az állatok életéből. Az önfenntartási ösztön és fajfenntartási ösztön jelentősége. A nemi ösztön jellemzői az állatoknál /merev, élettani szabályozottság, párzási időszakok/ és az embernél /társadalmi szabályozás, tudatos akarat befolyásolhatóság/. Az emberi nemi megnyilvánulások sokfélesége és a tanulás, a nevelés szerepe. Egyéni különbségek a nemi ingerelhetőség szerint. A nemi izgalom állapota és a nemi kielégülés. A nemi vágy és a szerelem összefüggése. A szerelem szépsége, komolysága.

Ajánlott tevékenységi formák:

- a./ Figyeltessük meg különböző háziállatokon a nemi ösztön megnyilvánulásait.
- b./ Vitassuk meg a tanulók megfigyeléseit a szerelemmel kapcsolatban /szerelmespárok - film részletek stb./.

4. TÉMA: A csábítás veszélyeinek elkerülése.

Cél: Felkészíteni a tanulókat az idősebbek, felnőttek szexuális ösztöneinek, közeledési kísérleteinek felismerésére és elhárítására.

Tananyag: A nemi megnyilvánulások nem mindig olyan szépek és értékesek, mint a kölcsönös szerelem esetén. Nemi vágy és izgalom létrejötte szerelem nélkül is létezhet. Vannak emberek, akik ilyenkor kedveskedéssel, ajándékokkal vagy erőszakkal igyekeznek rávenni valakit, hogy hagyja magát eszközként felhasználni. Különösen a gyerekek vannak kitéve az ilyen csábításnak. A csábítók gyakran beteges hajlamuak, nemi vágyaikat különleges módon tudják csak kielégíteni. Például csak azonos neművel stb. A gyermek számára a csábítás nagy veszélyt jelent. Legyünk óvatosak az idegenekkel szemben.

Ajánlott tevékenységi formák:

- a./ Szerepjátékokban mutassuk be, mit kell tennie egy gyereknek, ha egy idegen felajánlja, hogy elviszi autózni stb.

b./ Ismertessünk egy megtörtént esetet és vitassuk meg, hogyan lett volna elkerülhető.

5. TÉMA: Közeledik a serdülőkor.

Cél: Előkészíteni a gyermekeket a serdüléssel bekövetkező testi és pszichés változásokra.

Tananyag: A gyermek fejlődésének szakaszai. A serdülés, mint a felnőttiséghez vezető ut legfontosabb állomása. A testi növekedés bizonyos mirigyek irányítása miatt történik. A nemi mirigyek megindult működésének következményei: a megtermékenyülés lehetővé válik, megkezdődnek a havi vérzések illetve a magömlések stb. /Elsődleges és másodlagos nemi jegyek/. Egyéni különbségek a serdülés kezdetét illetően. A nemi ingerelhetőség és a nemi élet korai megkezdésének veszélyei. A barátkozás jelentősége. A serdülésre való felkészülés.

Ajánlott tevékenységi formák:

a./ Meséltessük el a gyerekekkel mit tudnak a serdülésről.

b./ Olvassunk fel részleteket szépirodalmi művekből a serdülésre vonatkozóan.

A családi életre nevelés hatékonyságának egyik döntő tényezője a nevelők egységes fellépése, szemlélete és értékrendszere. Az iskolai oktató-nevelő munka gyakorlatában úgy valósulhat meg, hogy a családi életre nevelés bizonyos kérdéseit beépítjük a különböző tantárgyakba. /Tantárgykonzentráció/ Másrészt gondoskodunk a tanórán kívüli nevelési lehetőségek hasznosításáról a családi életre való felkészítésben is. A családi életre nevelés integrációja azt jelenti, hogy egész családi életre nevelési tevékenységünket - óvodától középiskoláig - egységes koncepció alapján tervezzük és valósítjuk meg. /Szilágyi, 1976./ Ez feltételezi, hogy az óvodától a középiskoláig minden pedagógus ismer és elfogad egy egységes családi életre nevelési koncepciót, tudja, hogy e koncepciónak megfelelően milyen feladat jut neki egy adott korosztállyal és saját szaktárgyával kapcsolatban. Végül tudja, hogy mire számíthat a többi pedagógus munkájának eredményeként.

Sajnos a gyakorlat még nem mutat ilyen egységes fellépést, hiszen a Szeged-Szörégi Általános Iskolában találkoztam olyan 1-4 osztályos nevelővel is, aki az 1978-ban megjelent 1-4 osztály számára előírt osztályfőnöki kézikönyv létezéséről sem hallott. Azt a minimális segítséget sem veszi igénybe, amit az nyújt a családi életre neveléshez. Ugyanakkor 4. osz-

tályt tanító nyugdíjas pedagógus beszámolt a gyerekek igényeiről, hogy a jelenlegi tananyagon kívül osztályfőnöki órán elbeszélget a egy-egy fontosnak tartott kérdésről a tanulókkal a családi életre nevelésre vonatkozólag, s a gyerekek fegyelmezetten, érdeklődve fogadnak minden szót, amit fejlettségük egyszerűen követel, kiprovokálják attól a nevelőtől, akivel valóban jó a kapcsolatuk. Véleményem Szilágyi Lajos által javasolt programot mindenképpen indokolt lenne az iskolai oktató-nevelő munka szerves részévé tenni. Változtatni kell a szülők beállítottságán, hogy ne forduljon elő olyan válasz a kisgyermek születésével kapcsolatban, hogy "Jó kérdés 9 éves korban !".

Férfi-női modellek az általános iskolai olvasókönyvekben

Az elmúlt években végzett családszociológiai kutatások leírták és értelmezték napjaink jellemző családtípusait, a társadalmi-gazdasági változások hatására változó családszerkezetet, a változó családi funkciókat, az együttélés jellemző formáit.

/Kulcsár Kálmán, Cseh-Szombathy László/

Az elemző munkák nyomán kiderült, hogy a mindennapi tapasztalatokon túl keveset tudunk arról, hogy milyen modellek alapján, mechanizmusokon keresztül alakulnak, illetve hagyományozódnak ma Magyarországon a családi értékek, a családi együttélési formák, a családtagok feladat- és szereprendszerével kapcsolatos társadalmi követelmények. Igen keveset tudunk arról is, hogy a társadalom teljes intézményrendszere, a család, a munkahely, a jog, a tömegközlekedés és nem utolsósorban az iskola hogyan, milyen tartalommal írja elő ma a női és férfi személyiségjegyeket, karaktert, viselkedést. Hogyan írja elő a férfi és női szerepköröket a családban és magában a társadalomban, ki milyen készségekkel, képességekkel rendelkeznek inkább? A megértés és a gyöngédség, a türelem és az engedelmesség, a bátorság, az erő és az erőszak az általános intellektus vagy a praktikusság, a praktikus okosság, a felelősségvállalás tartalma és foka kiket jellemezzenek inkább? /Háber Judit-H.Sas Judit/

Háber Judit és H.Sas Judit az 1972-73-ban megjelent általános iskolai tankönyveket vizsgálta abból a szempontból, hogy az iskola milyen női és férfi személyiséget, a magatartás milyen normáit, milyen típusu családot közvetít mint társadalmilag

értékesnek tartott és követendő modellt a 6-10 éves gyerekek számára. Azóta új tankönyvből tanulnak a gyerekek, s szeretném összehasonlítani a régi tankönyvet és az újat, hogy a megjelentetett új tankönyv mennyiben szolgálja a családi életre nevelést.

Háber Judit és H.Sas Judit utal arra, hogy a vizsgált tankönyvek a nemek viselkedésével, előírt szerepeik tartalmával kapcsolatban lényegében az eddigi társadalmak történetileg örökölt, hagyományos mintáit követik.

H.Barry és MKBacon 1957-ben számoltak be arról a kultur-antropológiai összehasonlító vizsgálatról, amely során 110 primitív kultúrában etnográfusok kutatták a nemek szerint eltérő szocializáció tartalmát. Megállapították, hogy a vizsgált kultúrák 82 %-ában a lányokat gondoskodóbb magatartásra, 61 %-ában nagyobb felelősségtudatra, míg a fiukat a kultúrák 87 %-ában nagyobb teljesítménykoncentrációra és nagyobb önbizalomra nevelték. Ezek az adatok két lényeges jelenségre hívják fel a figyelmet.

Az egyik a nemek szerint eltérő szocializációs orientáció nagy megegyezése, a másik a kultúrák közötti 20, helyenként 30 %-os eltérés.

A 80 % körüli megegyezés azok nézeteit látszik erősíteni, akik szerint a férfiak és nők eltérő szocializációja mindenekelőtt és alapvetően biológiai különbségeikből következik, abból magyarázható, arra

épül. A biológiai különbségekre épülő eltérő követelményrendszerrel kapcsolatos elméleteket támasztják alá az utóbbi évek azon biológiai kutatásai, amelyek a nemek közötti kromoszómális, hormonális eltérések viselkedési következményeivel foglalkoznak. Ezek biológiai kutatások magyarázatot kívánnak adni a nők nagyobb passzivitására, szorongására, a férfiak nagyobb agresszivitására, erőteljesebb analitikus gondolkodási készségeire stb./Hamburg report, idézi E.Maccoby/

A llo primitiv kultura összehasonlító kutatásában talált nagyarányu megegyezés és a modern társadalmakban történetileg napjainkig is megtalálható hasonlóság: a férfiak és nők számára előírt magatartások és szerepek amelyek történelmileg évezrede hagyományozódnak, abba az irányba orientálják a kutatót, hogy nem szabad elfeledkezni, azaz bizonyos értelemben figyelembe kell venni a nemek szerint társadalmilag eltérő szocializáció tartalmának megértésében a biológiai faktorokat is. /H.Sas Judit/

Ugyanakkor "a vizsgált kulturák jelentős eltérései a szocializáció tartalmában nagy nyomatékkal hívják fel a figyelmet arra, hogy ha a biológiai faktoroknak van is magyarázó, a nemek eltérő személyiségjegyeit kondicionáló szerepe, ez semmiféle ki-

zárólagossággal nem bír. A viselkedés nemek szerint eltérő normatíváit mindenekelőtt az adott társadalom viszonyaira épülő követelményrendszer határozza meg. /H.Sas Judit, Háber Judit/

H.Sas Judit rá mutat arra, hogy a tankönyvíró feladatában számos valóságos ellentmondás rejlik. Mindenekelőtt a jelen valósága és a között a követelményrendszer között, aminek gazdasági-társadalmi feltételei csak most vannak kibontakozóban, de ami szerint feltehetően a ma tanuló gyermekeknek élniük kell majd felnőttkorukban.

Felteszi a kérdést:

a./ A tankönyvben ábrázolt modellek megfelelnek-e a mai valóságnak, illetve mennyiben maradnak el attól,

b./ vagy mennyiben mutatnak túl a jelen valóságán ?

Az olvasmányok szereplői

Háber Judit és H.Sas Judit, amikor az olvasmányokat elemző módszert kidolgozták, figyelembe vették, hogy a viselkedés szocializációja általában nemcsak attól függ, hogy a szocializáció folyamatá-

ban a szocializáló személyek mennyire erősítenek meg bizonyos reakciókat, hanem hogy milyen teljes viselkedésmintát tudnak példaként mutatni. Ezt a megállapítást áttéve a tankönyv szocializáló szerepére, nyilvánvalónak látszik, hogy a gyerekek nemcsak az egyes részmintákat figyelik meg, hanem a tankönyv egyes szövegein, figuráin tuli belső összefüggésekből kisugárzó mondanivalót felerősítő egész ábrázolt világot.

Mindenekelőtt azt vizsgálták, hogy kik is a szereplők, milyen környezetben élnek, kikkel vannak emberi kapcsolataik. Milyen cselekvési formák között ábrázolja a tankönyv a dialektikus történetek "hőseit".

A családi életre nevelés elemzéséhez azokat a vizsgálataikat emelem ki, illetve hasonlítom össze tapasztalataimmal, amelyeknél az olvasmány a családban játszódik, és arról szól, hogy a családtagok között hogyan oszlanak meg nemek szerint a felnőttek egymás közötti, valamint a felnőttek és gyerekek közötti kapcsolatok, együttes cselekvések.

Az olvasmányokban szereplő családtagok együttes előfordulása a családban játszódó olvasmányok alapján.

családtagok előfordulása	tankönyv		tankönyv	
	régi	%	új	%
anya és apa együtt	1,3		1,2	
anya és fiu	13,2		9,7	
anya és lány	6,6		2,4	
anya, lány és fiu	3,9		2,4	
apa és fiu	14,5		4,8	
apa és lány	2,6		5,-	
mindkét szülő és fiu	10,5		2,4	
mindkét szülő és lány	3,9		1,2	
mindkét szülő fiu és lány	9,2		4,8	
apa, lány és fiu	2,4		--	
egyéb /gyerekek, rokonok, ismerősök/	34,3		62,5	
anya és apa fiukkal	51,3		1,2	
anya és apa lányokkal	26,2		--	

A régi és új tankönyveket összehasonlítva látható, hogy bizonyos százaléokban csökkenésről beszélhetünk a családtagok együttes előfordulását tekintve az olvasmányokban. Kiemelkedően magas a szűk családi környezetben illetve környezeten kívül élő ismerősök, rokonok, felnőttek együttes előfordulása az olvasmányokban. Reális élethelyzeteket tükröznek

az olvasmányok, a gyerekek mindennapi életével kapcsolatos tevékenységek kerültek feldolgozásra. Azt vizsgálva, hogy a felnőttek milyen nemű gyerekekkel szerepelnek együtt az olvasmányokban, megállapíthatjuk, hogy mindkét nembeli felnőtt sokkal nagyobb számban volt együtt, dicsért, szidott, szeretett fiút, mint lánygyermeket. Ha a nők - megkülönböztetett anyai szerepükénél fogva - valamelyest többször is szerepelnek mindkét nembeli gyerekekkel, mint a férfiak, mégis jellegzetesen többször jelennek meg fiúk társaságában. A tankönyvek ábrázolta család az új tankönyvekben jobban megközelíti a családot a maga működő formájában, de a házastársakat alig ábrázolják együtt /anya és apa együtt 1,2 %/, a történetek mintegy csonka rendszerként szinte kizárólag a felnőtt-gyerekek kapcsolatra korlátozzák a család világát.

A lányok már csak jelenlétüket tekintve is sokkal kisebb szerepet kapnak a fiuknál. A felnőtt társadalom a fiukra koncentrál, mintegy sugallva a lányokénál fontosabb szerepüket. Sokkal több dolog történik velük, sokkal több ember foglalkozik velük, számarányuknál fogva is megkülönböztetett jelentőségre tesznek szert, mintegy jelentéktelenebbé téve a lányok részvételüket, részvételének lehetőségét a világ fontos dolgaiban.

A számszerű adatok ellenőrzéseképpen az

uj elsős olvasókönyv egymást követő tíz olvasmányának címét és első sorait vizsgáltam meg. E tíz olvasmány címe és kezdő sorai megerősítik, alátámasztják az elmondottakat, sőt az általánosnál rosszabb képet mutatnak.

1. Főzelékes mese. "Kobak azt mondta: -Nem akarom megenni a főzeléket!"
2. Vasárnap reggel. "Ez a történet egy apukáról szól és a kisfiáról."
3. A pupos szörnyeteg. "Gyuszi fekszik a sötétben, és a kályha felé néz."
4. Jánoska egyedül fürdik. "Csak Jánoska életében számít ez a nap olyan nagynak."
5. Gyuszi gyölöcsfája. "Gyuszi nagyon szereti a cseresznyét."
6. Ór és kapitány. "Kisbence és Gáborka az udvaron játszott."
7. Az utca nem játszótér. "Kisbence fogd meg szépen a kezem."
8. Kobak igazi autót akar. "Kobak sirni kezdett. -Mama, én egy igazán autót akarok."
9. Nőni kezd a fiathatszáz. "Kobak maga elé tette az új játékautót:"
10. Ne zsugorodj, fiathatszáz ! "Egy nap Kobak összeverekedett Karcsival."

Az iskolában töltött első négy év alatt, ha leszámítjuk a természettudományos-egészségügyi ismereteket nyújtó olvasmányokat és azokat a népmeséket illetve Móricz, Gárdonyi, Tolsztoj, Fekete István, Móra stb. műveiből válogatott szemelvényeket, amelyeket mint nem didaktikus célra írottakat nem vontam az elemzés körébe, összesen 226 olvasmányt olvashatnak a gyerekek, amelyeknek témák szerinti megosztása az olvasmányok százalékában a következő:

olvasmányok téma megoszlása	tankönyvek	
	régi %	új %
iskola	14	8,2
munka és munkával kapcsolatos		
erkölcs	24	12,5
osztályharc, háboru és társadalmi		
ünnepek	20	28,4
család	12,5	15,2
általános /munkán kívüli/ erkölcs	5,2	9,7
urbanisztika, nagyváros	5	8,3
vásárlás	3,9	4,1
üdülés	3,9	3,4
játék	6,6	6,1
kultúra, szórakozás	3,8	4,1

A társadalom, az osztályharc, a háboru, a társadalmi ünnepek, a történelem témáinak súlyát növelik az elemzés tárgyát nem képező szövegek, ezek többségét ugyanis éppen e mondanivaló didaktikus céljából válogatták. Ha a szövegek témáit mint a cselekvési modell egyik lényeges elemét fogjuk fel, a gyerekek elé olyan világ tárul, ahol - ha az iskolát és a tanulást is munkának fogjuk fel, és annak kell felfognunk - a közölt szövegek 70 %-a munkával, munkaerőkölcssel, termeléssel, osztályharc-cal, háboruval, osztályharcos háborus ünnepekkel, a kötelességtudó élettel foglalkozik, és csak 15,2 %-a a családdal. Bár ez már nagyobb arány mint a régi tankönyvek olvasmányaimál, játékra, szöközöszre, pi-henésre, barátkozásra, világlátásra, kulturára, a munkán kívüli erkölcsi problémákra, a munkán és a családon kívüli felnőtt-gyerek kapcsolatokra ös-sze-sen 31,8 % marad.

Az olvasókönyvekben ábrázolt családképből csak a család felnőtt-gyerek viszonya bontakozik ki, és alig kapunk utmutatást arra, hogy a felnöttek, a férj és a feleség, az anyós és a vő, a testvérek egymással hogyan éljenek. Pedig a gyerekek szeme előtt zajlik a felnőtt családtagok egymás közötti harmonikus vagy köhfliktusokkal terhes élete, szemük előtt zajlanak le /vagy a közvetlen környezetükben, a rokonsággal, ikletve a szomszédoknál/ a válások.

A valóságban látott mintán nőnek fel, az otthon látott példákön sajátítják el a felnőtt családtag szerepeit.

Nagyon sok 6-10 éves gyermeknek születik kistestvére és tudjuk, hogy ez új helyzetet teremt, nehezen leküzdhető féltékenységet, válságot okoz sok esetben a gyerekeknek. A negyedik olvasókönyvben Eszter öccsei című olvasmány a kistestvér fogadására készíti fel nagyszerűen a gyerekeket, az életből vett beszélgetés alapján, amit valóban magukévá tehetnek a gyerekek, de e témához ez minden.

Környezetismeret szerepe a családi életre nevelésben

A családi életre nevelést segíti elő az első illetve a második osztály számára előírt tantervi követelmény.

Ennek fő témái:

1. osztály - Az otthon

a./ A családi közösség néhány jellemzője.

Név /családi és utónév/. Lakcim. Kik tartoznak a családi közösségbe ? Kik gondoskodnak a gyermekekről ? Melyek a gyermekek sajátos kötelességei ?

Munkamegosztás a családban. A gyermekek napirendje napszakok szerint. A családtagok tevékenysége egy időpontban.

b. A gyermekek és felnőttek kapcsolata a családban. Tiszteletadás a felnőttek iránt: helyátadás, köszönés, megszólítása válasz kérdéseikre, segítségük, szófogadás, figyelmesség, előzékenység. Helyes kapcsolat a testvérek között. A felnőttek és az idősek felelőssége a fiatalokért: türelem irántuk, részvétel gondozásukban. Családi szokások, hagyományok.

c./ Kapcsolat a rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel. Látogatás, vendégvárás, kinálás. A házigazda és a vendég magatartása. Ajándék adása /pl. virág/. A viszonzás. Levelezés, csomagok küldése.

2. osztály - Az otthon

a./ A családtagok közös és önálló tevékenységei, tervszerűség, időbeosztás. A gyermek otthoni feladatai. Játék és munkaidejének helyes beosztása. Olvasás és kézimunka, tanulás. A szülők időbeosztása munkanapokon és ünnepnapokon. A háztartási gépek könnyítik a munkát. Segítséget ad a mosoda, a köztetkeztetés. A szabadidő hasznos eltöltése. A gyermekek és a szülők közös programja.

Egymás kívánságaihoz alkalmazkodás.

A szülők és gyerekek napirendje.

Egyidejűség és időbeli egymásutániség. Az eltelt idő becslése. Pénzbeosztás a családban. Tervkészítés a zsebpénz beosztására. Takarékoság.

b./ A gyermek kapcsolata a rokonokkal, ismerősökkel. Rokonság: nagyszülők, nagynénik, nagybácsik, unokatestvérek. A gyerekek ismerősei. Hogyan kerültek velük kapcsolatba ?"

A családi életre nevelés érdekében az egyik legfontosabb tantervi követelmény csupán apró betűs megjegyzéssel található a 2. osztályra vonatkozóan:

"A gyermek születése. A terhesség és a szülés kérdéseinek tárgyalása a 7-8 éves gyermekek szintjének megfelelően. A születésnap megünneplése.

Szokások: gyertyás torta stb. Az ajándékozás, a felköszöntés módjának gyakorlása. Névadó ünnepség.

A szülők szerepe a gondozásban: - járni, beszélni tudás - a szülők tanítják a kisgyermeket. /Szebenyi P./

Harmadik és negyedik osztályban semmi nincs a családi életre nevelés témakörben.

Az 1-4 osztályos tanmenet a Szeged-Szőregi Általános Iskolában az Általános Iskola nevelési oktatási terve alapján, annak követelményrendszerét figyelembe véve kerül megvalósításra. Az 1-4 osztályban történt felmérésem is ezt tanúsítja, amikor a beszélgetések során Petőfi Sándor: Anyám tyukja valamint József Attila: Altató című verséről beszéltek a gyerekek.

Az édesanya iránti szeretet, a költő által megfogalmazott mondanivaló a gyerekek többségét érzelmileg megragadta, a családi életre nevelés érdekében is jól hasznosítható ismeretekkel gazdagodtak a tanulók. A következő szemléltető eszközöket kiemelve, melyek szintén jól segítik a nevelők munkáját a családi életre nevelés eredményesebbé tételében, s a vizsgált iskolában alkalmazzák az 1-2. osztályt tanító nevelők.

1. osztály: Derkovits Gyula: Az anya

Szónyi István Este

2. osztály: Téged is így vártak. "Kilenc hónap telik el, amig megérkezik." A gyermek születéséről látható egy kép, amely - környezetismereti tantárgyon belül - a szülők és gyermekek című téma feldolgozásánál hasznosítható.

Az említett olvasmányok, illetve a környezet-

ismeret tantárgyon kívül az egyéb tantárgyak nem térnek ki egyértelműen a családi életre nevelés problémakörére. A vizsgált iskolában az első és második osztályban a tantervi követelményeknek megfelelően érintették ugyan a gyermek születésének kérdését, de a gyermekekkel folytatott beszélgetés azt tükrözi, hogy mindez szükséztlenül történt, nem kapott elég hangsúlyt az "apró betűs rész", hiszen a tanulóknak alig 2 %-a vallotta azt, hogy tanártól hallott valamit a gyermek születéséről. Tehát a gyakorlat annak a minimumnak a megvalósítását sem igazolja, amit a nevelés és oktatás terve jelenleg is mint lehetőséget nyújt. A harmadik és negyedik osztályt tanító nevelők egyértelműen kijelentették, hogy ők még ezt az anyagot nem tanították, tehát gyakorlati munkájuk a gyermekek egyéni ismeretére, az egyéni elbeszélgetésekre szorítkozik.

AZ SZMK szerepe a családi életre nevelésben

Az iskolai és a családi nevelés összhangjának megteremtésében az iskolának a vezető szerepe, de úgy, hogy az iskola a szülők öntevékeny támogatására számít. Ennek az öntevékenységek szervezeti formája a szülői munkaközösség. /Ágoston György, 1973./

"A családi nevelés befolyásolására az iskola nyilvánvalóan csak akkor képes, ha jól ismeri a gyermekek családi környezetét, ha állandó kapcsolatot tart a szülőkkel./Dr. Ágoston György/

A fentieket alapul véve interjú kérdéseket tettem fel az 1-4 osztályban tanító nevelők családokkal kialakított kapcsolatainak megismerésére.

Az egyéni beszélgetések kérdései a következők voltak:

1. Mennyire ismeri a tanulók családi környezetét ? - az abban folyó nevelést
2. A fogadó óra mennyire látogatott ?
3. Szülői értekezleten milyen a szülők részvétele ?
4. A nevelési problémákkal küzdő szülőknek hogyan ad segítséget ?
5. Írásbeli értesítéskor - /például a tanuló magatartása, tanulmányi eredmény/ rendszerint mit jelez a szülőknek ?
6. Sikerült-e az SZMK képviselőiből aktivát kovácsolni ?
7. Hogyan készül fel a családlátogatásra ?
8. Iskola mennyire tudja irányítani a szülők közösségét ?
9. A szülőkkel való együttműködést hogyan tervezi meg ? hogyan beszéli meg a szü-

lőkkel ?

10. Szülői értekezleten beszéltek-e a hétvége programjáról ?

11. Beszéltek-e arról, hogy a televízióban mit nézzen meg a gyermek ?

12. Mit tesz az iskola a családi életre való felkészítés érdekében ?

12. Szülői értekezleten szóba került-e a gyermekkel való rendszeres beszélgetés fontossága, a gyermekek bevonása a különböző hasznos tevékenységekbe ?

14. Tájékoztatják-e a szülőket a szexuális felvilágosítás, a nemi nevelés életkori feladatairól, a biológiai érettség bekövetkezésével időszerűvé váló életmódbeli és egészségügyi szabályokról ?

A nevelőkkel folytatott beszélgetések alapján tapasztalataim a következők:

Az 1-4 osztályban tanító nevelők közül öt szőregi, s a gyerekek családját már az iskolába kerülés előtt ismerik, közeli kapcsolatot alakított ki nem egy családdal. Három nevelő ismerete a családlátogatásokra, a fogadóórák és a szülői értekezletek tapasztalataira korlátozódik. A nevelők elmondása szerint - a gyermekek környezetére jellemző, hogy

többségük jó anyagi körülmények között él. A pedagógusok lakásait felülmúló, jól berendezett lakások, otthonok képe tárul a családlátogatáson levő nevelő elé. Ebben az a szomorú, hogy a csodaszép lakásokat nem lakják, nincs helye a gyerekek a lakásban, s egyáltalán nincs szava a családon belül. A lakásért él a család, s nem a lakást használják a család mindennapi melegséget, otthont nyújtó eszközeként.

Első és második osztályban 10-20 %-os a fogadóórák látogatottsága, harmadik és negyedik osztályban már 30-40 %-os a szülők megjelenési aránya. Szülői értekezleten 90 %-os a megjelenési arány. Jellemző, hogy a gyerekek otthoni tanulásában az 1. osztályban még rendszeres segítséget nyújtanak a szülők, de harmadikban már magára hagyják a gyermeket, követelnek, de nem kísérik figyelemmel rendszeresen munkájukat.

Az osztályfőnökök írásbeli értesítéskor többnyire a negatívumokra hívják fel a figyelmet, elsősorban akkor, ha valamilyen felszerelés otthon maradt, vagy a magatartással probléma van. Súlyosabb esetekben hivatják fel a szülőket vagy személyesen keresik fel őket.

Az első osztályban a szülői munkaközösségek még nem végeznek jól szervezett, aktív munkát, később azonban jól irányítható a nevelők tapasztalata szerint.

A nevelőközösség irányító munkája érdekében az egész kollektívának át kell gondolni a családokkal való foglalkozás egész rendszerét és azt az iskola oktató-nevelő munkájának konkrét feladataival a legszorosabb kapcsolatba kell hozni.

/Komlósi Sándor/

Az 1981-82. tanévben iskolai szinten az SZMK a következő tervet tűzte maga elé:

- Munkatervünket az iskola munkaterve szabja meg, valamint a 2024-es számú Gábor Áron uttörőcsapat programja.
- Fő célunknak tartjuk a nevelők munkájának segítségét és biztosítjuk a gyermekek tanulásának jobb előmenetelét.
Patronáljuk a gyengébb tanulókat.
- A szülők segítségével biztosítjuk az eredményes tanuláshoz szükséges taneszközöket és vállaljuk az osztályban előforduló kisebb hibák kijavítását.
- A kisdobos élet megszervezésében, színvonalasabbá tételében segítséget nyújt az SZMK. Részt veszünk az őrsi foglalkozások szervezésében, mozi- és muzeumlátogatáshoz kíséretet biztosítunk.
- Az iskolában működő uttörőcsapat által meghirdetett gyűjtő akcióban /papír, vas/

segítünk.

- Decemberi fenyő unnepségen részt veszünk.
- Évi egy alkalommal teadélután rendezünk, melyre a gyerekek műsorral készülnek, ennek keretében vesznek részt és ezt a szülők kis ajándékkal díjazák.
- Társadalmi összefogással a szülők vállalják az iskola mellett levő terület rendbetételét.

Az osztály SZMK tervek az iskolaira épülnek, csaknem azonosak az említett éves tervvel. A szervező munkában részt vesznek a szülők, azonban az SZMK a szülők egész közösségét nem tudja összefogni. Egy egy osztályból mindig ugyanaz a 4-5 szülő vesz részt minden megmozduláson. Egy-egy társadalmi munka szervezésekor is a szülők alig 10 %-a jelenik meg.

Tervezték a szülők akadémiájának bevezetését, előadássorozatot szerettek volna a téli időszakban a szülők részére rendezni, színvonalas előadásokat is biztosítottak volna - az SZMK elnökének elmondása szerint - de a szülők megkérdezésekor kiderült, hogy mindössze a szülők tizen tartanak igényt az előadásokra.

A gyermekek önállóbbá válásával párhuzamosan válnak a szülők egyre érdektelenebbé, közömbösebbé. Minden szabad idejüket munkával töltik.

A szabad szombatos hétvégeken a szülők egy része elviszi gyermekét kirándulni, esetleg bábszínházba, de a nevelők többségének véleménye szerint a kertészkedés mindenre rányomja bélyegét. 6-7 éves korban, iskolásként kerül először a gyermek muzeumba, bábszínházba. Csak azt kapja a gyermek, amit az iskola nyújt. A televízióban mindent megnéznak a gyerekek, legtöbb helyen egy szobában van a televízió a családtagok fekhelyével, s a gyerekeket nem lehet korán lefektetni, ha lefekszik is, ágyból végig nézi a műsort.

A családi életre nevelés a környezetismeret és osztályfőnöki órákon kerül feldolgozásra - a már említett tartalommal - ezen kívül szinte semmit nem tesz az iskola a családi életre való felkészítés érdekében. Szülői értekezleten csak a legáltalánosabb nevelési kérdésekre hívják fel a szülők figyelmét: figyelembe kell venni a gyerek véleményét, fordítsanak gondot a közös tevékenységekre, beszélgetésekre stb. A szülőkkel való egyéni elbeszélgetésekre csak konkrét problémák esetén kerül sor.

Az 1-4 osztályos SZMK tervek is tükrözik, hogy nem kerül sor olyan tájékoztatóra, ahol a családi életre nevelés legfontosabb kérdéseiről: a gyer-

mekek fejlettségével együttjáró életmódbeli és egészségügyi szabályokról beszélgetnének el a szülőkkel. Mindent a felsőtagozatra hagynak.

Az osztályfőnökökkel folytatott elbeszélgetéseimből az a tapasztalat szűrhető le, hogy a nevelők egy része egyoldaluan, csak a szülőktől követeli meg az aktivitást, saját magától nem. Vannak akik úgy érzik, hogy az iskolával való kapcsolattartásban a szülőknek kell kezdeményezőkné lenniük, s ha ez elmarad, akkor megnyugtattják magukat és teljesen a szülőket hibáztatják az együttműködés elmaradásáért. Pedig sok családdal - különösen eleinte - a nevelőnek sokkal többet kellene foglalkoznia, hiszen az adott viszonyok között a pedagógus feladata lenne a szülői érdeklődésnek a felkeltése az iskolai munka iránt is.

A családokkal való foglalkozásban napjainkban az az általános gyakorlat, hogy csak az osztályfőnök foglalkozik /teremt kapcsolatot, ad segítséget, követel, áll szemben stb./ a családdal, ahelyett, hogy a pedagógusközösség mint kollektíva segítené és "irányítaná" egyik tagján keresztül a családot, a családi nevelést. Ha a tantestület egységes kollektívaként lép fel, akkor a család előbb-utóbb kénytelen az iskola követeléseit figyelembe venni és elfogadni.

/Komlósi Sándor/ A szülőkkel való kapcsolatban tapin-

tatosnak kell lenni: célszerű egy-egy probléma megoldásában javaslatukat kérni, s közösen megállapodni a követendő eljárásban, mert csak így lehet a nevelés terén aktivizálni őket.

Minden családdal differenciáltan kell foglalkozni. Az 1-4 osztályban a leglelkismeretesebb szülőkből egy olyan aktivát lehetne szervezni, amely segíthetné a problémás családok gondjainak, helytelen nevelési nézeteinek a megoldását.

A szülőkkel való kapcsolattartás legrendszerezesebb fórumai a szülői értekezletek, ahol ajánlatos lenne az osztály nevelésének munkatervébe kapcsolódó nevelési témákról is előadást tartani. Iskolai tapasztalat, hogy amikor a szülők saját problémáikra ráismernek, akkor készek a közös megoldás feladataiba bekapcsolódni, s ez már maga félsiker. Vannak szülők, akik igyekeznek magukat az SZMK képviselők közé kineveztetni - különösen 1. osztályban -, s ha a nevelő utólag rá is jön arra, hogy helytelen volt a kiválasztásuk, nehezen jutnak el a gyakorlatban addig, hogy újakat válasszanak, vagy segítőkészebb szülőket "is" bevonjanak az SZMK-ba. Előfordul, hogy a passzív SZMK tagot négy éven keresztül sem moditják ki megbízatásából - valamit ugyan tesz, de nem annyit, amennyit szükséges lenne. Sajnos ez az egész osztály szülői munkaközösségére negatív hatással van.

A családi életre való neveléssel kapcsolatos
iskolai és családi tapasztalatok összehasonlítása

1. Vizsgálatom tapasztalatai szerint a családok növekvő részének értékrendjében a teljesítményre való orientáltság vált uralkodóvá, egyszersmind meggyengültek az érzelmi kötőerők. A teljesítmény-orientáció tulsulya teljes mértékben összhangban van az iskola valóságos értékrendjével, az iskolában kialakuló tanulási versennyel, a még mindig tapasztalható érdemjegyközpontúsággal, de szöges ellentétben áll oktatási rendszerünk nevelési törekvésével, amely a teljesítményértéktől viszonylag független tevékenységöröm megbecsültetésére és az ember emocionális kiművelésére is irányul.

2. A vizsgálatok egyértelműen azt tanúsítják, hogy a szülők - objektív és szubjektív okok folytán - általában a szükségesnél kevesebb időt töltenek gyermekeikkel, s amikor egyazon helyen tartózkodnak is, kevés köztük az interakció, kevés a közös tevékenység. A valódi, kontaktusos együttlét megrövidüléséért mintegy

kárpótlásul az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan - de sokszor erőn felül is - a gyermekeket elárasztják anyagi javakkal.

3. A családi nevelés uralkodó iránya

még mindig - bár csökkenő mértékben - a tekintélyelvű nevelés, a feltétlen engedelmesség külön elvárása.

4. Vizsgálataim azt bizonyítják, hogy a

követelmények tudatosításának, a jutalmazásnak és kiváltképp a büntetésnek uralkodó eszköze a szó. A szülők sokat beszélnek, ugyanakkor alig hallgatják meg a gyermeket. Az adatok azt mutatják, hogy a szülőknek több mint fele mindent minden ellentmondást veréssel torol meg, legtöbbször a rosszul sikerült jegyet, vagy az ellenőrző könyvbe bekerült negatív bejegyzést is.

5. Ami az iskolát illeti, ott a hagyományos

tanár-diák viszony merevsége és a nevelők még mindig nagyfoku megterhelése állja utját a közös tevékenységben eltöltött idő növelésének. Az iskolai olvasókönyvekben csak a család felnőtt-gyerek viszonya bontakozik ki, alig van utmutatás arra, hogy a családtagok hogyan éljenek egymással. Hagyományos férfi-női szerep tapasztalható

minták tapasztalhatók a tankönyvekben.

6. Az iskolai nevelésben is a tekintélyelvű nevelés érvényesül, amely ellentétben áll nevelési elvünkkel az általános iskola nevelés és oktatás elvével is, ahol kiemelt helyet kap a követeléssel, meggyőzéssel, példamutatással való nevelés helyessége. Az iskolai nevelésben nagyobb a tudatosság és az ellenőrzöttség a demokratikus nevelői stílus terjedését segíti elő.

A családi és iskolai nevelés ellentmondásai azt eredményezik, hogy az iskolában megszokott bánásmód és a családon tapasztalt autokrácia közötti ellentét gyakran konfliktusokat vált ki. Előfordul, hogy a kényeztető, ráhagyó családi és a szilárd követelményeket támasztó iskolai nevelés közötti ellentétek a gyermekben csapódnak le, ő kénytelen elszenvedni az ellentéteket.

7. Tapasztalatom szerint a 6-10 éves korú gyermekek családi életre történő felkészítése a jelenleginél nagyobb figyelmet érdemelne mind az iskola, mind a szülők részéről. Az iskola ebből a feladatból elsősorban a már érvényben lévő nevelési dokumentumok maradéktalanabb megvalósításával, a tantárgyi oktatásban meglévő nevelési lehetőségek jobb hasznosításával, valamint

a család és az iskola között intézményesen biztosított együttműködés formák intenzívebb felhasználásával vehetné ki részét.

8. A családi életre nevelés az átlagosnál nagyobb önismeretet és emberismeretet követel, vagyis pszichológiai felkészültséget feltételez. Ez teszi lehetővé a tudatos és tervszerű önnevelést. A vizsgált iskolában a nevelők 90 %-a az idősebb korosztályhoz tartoznak /1-4 osztályban/, felkészültségüket a gyakorlati tapasztalat mellett - a családi életre nevelés megvalósítandó feladatai érdekében - emelni kellene.

A szülők pedagógiai műveltségének emelésével - előadássorozatokkal - a családi életre nevelés kedvezőbb feltételeit lehetne megteremteni a családban. A férfi-női szerepmagatartás valamilyen módon a személyiségnek szinte minden megnyilvánulását befolyásolja. Ezért nevelési szempontból sem hagyható figyelmen kívül.

A továbbiakban folytatni szeretném vizsgálataim a női-férfi szerepmagatartások vonatkozásában, szerepjátékok és más készségfejlesztő feladatok kidolgozásán munkálkodni korosztályok szerint.

1.számu melléklet

Tanuló neve:.....

osztálya:.....

Kedves Szülők !

Nevelési szokásaikat szeretnénk felmérni iskolánkban, ehhez kérjük az Önök segítségét. Kérjük, hogy az alábbi kérdésekkel kapcsolatos véleményüket az egyes kijelentések után a megfelelő szám beírásával jelezzék.

- ha a kijelentéssel teljesen egyet ért 1-es számot írjon be,
- ha a kijelentéssel nagyrészt egyet ért 2-es számot írjon be,
- ha esetenként ért egyet 3-as számot írjon be,
- ha egyáltalán nem ért egyet 4-es számot írjon be.

x x x

1. Mindenféle dologról tud gyermekével beszélni. ....
2. Vigasztalják, segítik gyermeküket ha bánata van. ....
3. Veréssel fenyegetik, ha rossz jegyet hoz haza. ....
4. Elverik, pofonokat adnak, ha későn jön haza. ....

5. Követelik, hogy gyermekük többet teljesítsen, mint más gyermek. ....
6. Ha megbüntetik megmagyarázzák méirt büntették meg. ....
7. Büntetésből megtiltják, hogy barátaival játszon. ....
8. Elvárják gyermeküktől, hogy odahaza segítsen. ....
9. Az édesanya végez minden házimunkát ....
10. Az édesapa segít a házimunkában. ....
11. Minden este megbeszélik, hogy másnap kinek mit kell megcsinálni. ....
12. A szülők közösen végeznek házimunkát gyermekükkel. ....
13. Gondterheltek, ha nem tud a gyermek magán segíteni. ....
14. Elvárják, hogy gyermekük a dolgait rendben tartsa. ....
15. Megtörlés nélkül elnézik, hogy gyermekük rosszkodik. ....

2.számú melléklet

Kedves Szülők !

Kérjük sziveskedjenek az Önök által helyesnek tartott választ a megfelelő rovatba X bejegyzéssel jelölni.

kijelentés	rendszeresen	néha	soha
1. Együtt kirándulunk gyermekünkkel.....			
2. Segitünk a gyermek tanulásában.....			
3. Eleget játszunk gyermekünkkel.....			
4. Együtt sétálunk gyermekünkkel.....			
5. Együtt megyünk színházba gyermekünkkel.....			
6. Együtt megyünk moziba gyermekünkkel.....			
7. Nincs időnk együtt játszásra.....			
8. Gyermeünk teljesen őszinte velünk.....			
9. Kevés időt töltünk gyermekünkkel.....			
10. Együtt vacsorázik a család területén asztalnál mindennap.....			
11. Hétvégén együtt reggelizik a család.....			
12. Vasárnap együtt ebédel a család.....			
13. Vasárnap együtt vacsorázik a család.....			

kijelentések

rendszeresen néha soha

kijelentések	rendszeresen	néha	soha
14. Gyermeünk teriti meg az asztalt étkezéshez.	.....	.....	.....
15. Gyermeünk segít megteríteni az asztalt étkezéshez.	.....	.....	.....
16. Hangversenyre megyünk gyermeünkkel.	.....	.....	.....
17. Édesanyával mindig mindent meg tud beszélni a gyermek.	.....	.....	.....
18. Édesapával mindent megbeszél a gyermek.	.....	.....	.....
19. Csak a tanulásban tartom szükségesnek a közös tevékenységet gyermeükkel.	.....	.....	.....
20. Minden szülői értekezleten részt veszünk.	.....	.....	.....
21. Tanulással kapcsolatos gondokkal felkeresem a gyermeket tanító tanárt.	.....	.....	.....
22. Évente egyszer családunkhoz el látogat az osztályfőnök.	.....	.....	.....
23. Osztály rendezvényei gyermeünk sikerélményéhez segítséget nyújtanak.	.....	.....	.....

kijelentések	rendszeresen néha soha		
24. Figyelemmel kísérjük az ellenőrző könyvben a bejegyzéseket.	.....	.....	.....
25. Magatartási és tanulmányi elmarasztalásokat megbeszéljük gyermekünkkel.	.....	.....	.....
26. A rossz jegyekért a tanárt hibáztatjuk.	.....	.....	.....
27. Gyermeink előtt mondunk kritikát az őt tanító tanárról.	.....	.....	.....
28. A kisgyermek születéséről mindig őszinte választ adtunk gyermekünknek.	.....	.....	.....
29. Örömmel fogadjuk a családban gyermekünk barátait.	.....	.....	.....
30. Örülünk, ha gyermekünk más nemű pajtásához őszintén ragaszkodik.	.....	.....	.....
31. Tanuláson kívül nem engedjük gyermekünket egyedül barátaihoz játszani.	.....	.....	.....

3.számú melléklet

B E S Z É L G E T É S I   T E R V

1. Sorold fel az otthoni tanuláson kívüli feladataid !
2. Ki kezeli a pénzt a te családotban ?
3. Sorold fel azokat a munkákat, amelyeket csak édesanyád végez otthon !
4. Melyek azok a munkák, amelyeket csak édesapád végez otthon ?
5. Családod tagjai mit csinálnak szabadidőben ?
6. Kinek a névnapját /születésnapját/ nem szokták megünnepelni ?
7. Kinek a névnapja /születésnapja/ a legnagyobb ünnep nálatok ?
8. Ismertesd utolsó órád követő /iskolai-otthoni/ időbeosztásod hétköznapi !
9. Ismertesd vasárnapi időbeosztásod !
10. Mit csinál otthon édesanyád hétköznapi ?
11. Mit csinál otthon édesapád hétköznapi ?
12. Mit csinál édesapád vasárnapi ?
13. Milyen munkát végzel közösen édesanyáddal ?
14. Milyen munkát végzel közösen édesapáddal ?
15. Melyek a legkedvesebb közös programok szüleiddel?
16. Mivel tudsz legnagyobb örömet szerezni szüleidnek?

17. Miért büntetnek leggyakrabban szüleid ?
18. Hogyan büntetnek szüleid ?
19. Kitől és mit hallottál a gyermek születéséről?
20. Őszintén tudsz-e mindenről beszélgetni szüleid-
iddel ?
21. Mi az, amit nem mersz elmondani ?
22. Méirt nem mered elmondani a rosszat ?
23. Hogyan segítenek a tanulásban szüleid ?
24. Sétálsz-e együtt szüleiddel ?
25. Hová kirándulsz szívesen szüleiddel ?
26. Mit szeretsz legjobban játszani szüleiddel ?
27. Mit játszol leggyakrabban édesanyáddal ?
28. Örülnek-e szüleid, ha barátaid családodhoz
ellátogatnak ?
29. Elengednek-e barátaidhoz játszani egyedül ?
30. Elég időt tudsz-e tölteni szüleiddel együtt ?
31. Osztály farsangi rendezvényére segítenek-e
jelmezt készíteni szüleid ?
32. Miben vársz tőlük még több segítséget ?
33. Mi a kedves neked a következő versben ?

1-2.osztály: Petőfi Sándor: Anyám tyukja

3-4.osztály: József Attila: Altató

4.számu melléklet

INTERJU KÉRDÉSEK AZ 1-4 OSZTÁLYT TANÍTÓ NEVELŐKHÖZ

1. Mennyire ismeri a tanulók családi környezetét és a az abban folyó nevelést ?
2. A fogadó óra mennyire látogatott ?
3. Szülői értekezleten milyen a szülők részvételi aránya ?
4. A nevelési problémákkal küzdő szülőknek hogyan ad segítséget ?
5. Írásbeli értesítéskor /például/ a tanuló magatartása, tanulmányi eredménye/ rendszerint mit jelez a szülőknek ? Jót, rosszat ?
6. Sikerült-e az SZMK képviselőiből aktivát kovácsozni ?
7. Hogyan készül fel a családlátogatásra ?
8. Iskola mennyire tudja irányítani a szülők közösségét ?
9. A szülőkkel való együttműködést hogyan tervezi meg?
10. Tervezetét hogyan beszéli meg a szülőkkel ?
11. Szülői értekezleten beszéltek-e a hétvége programjáról ?
12. Beszéltek-e arról, hogy a televízióban mi nézzen a gyermek ?

13. Mit tesz az iskola a családi életre való felkészítés érdekében ?
14. Szülői értekezleten szóba került-e a gyermekkel való rendszeres beszélgetés fontossága, a gyermekek bevonása a különböző hasznos tevékenységekbe ?
15. Tájékoztatják-e a szülőket a szexuális felvilágosítás, a nemi nevelés életkori feladatairól, a biológiai érettség bekövetkezésével járó életmódbeli és egészségügyi szabályokról ?

I R O D A L O M

Ágoston György: A nevelésügyi kongresszus tapasztalatai. A TIT Csongrád megyei szervezetének pedagógiai-pszichológiai szakosztálya beszélgetést tart dr. Ágoston György tanszékvezető egyetemi tanárral, az Ötödik Nevelésügyi Kongresszus elnökhelyettese vezetésével /Hir/=Délmagyarország, 1970. december 3. 8.p.

Ágoston György: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyv Kiadó, Budapest, 1962. II. Kiadás

Ágoston György: Együttműködés a gyermekért. Népszabadság 1970. május 14. 6.p.

Ágoston György: Neveléstudomány Tankönyvkiadó Budapest, 1973. 223-25. p.

Agh Attila: Az érték problémája és az emberi tevékenység. Kritika 12. 1968.

Bagdy Emőke: Családi szocializáció és személyiség zavarok. Tankönyvkiadó, 1977. 66.p.

Ballér Endre: Az iskolai és az iskolán kívüli nevelési Dunántúli Napló 1970. szept. 9. 3.p.

Bergmann Erzsébet-Blumenfeld Gyuláné: Pszichológia
az iskolában

Bäumel, Christa: Der Beitrag Familie zur Arbeitser-
ziehung der Kinder é,n. Kézirat

Buchwalder W.: Tanulmányozzuk a munkára nevelés tör-
ténétét Politechnische Bildung und
Erziehung 1962. 4. Dok.

Buda Béla-Hajnal Albert: A család természetéről. Egy
rendszerszemléletű modell körvona-
lai MRT Tömegkommunikációs Központ
Módszertan-sorozat 1973. 28.sz.

Buda-Béla-Szilágyi Vilmos: Párválasztás. A partner-
kapcsolatok pszichológiája. Buda-
pest, 1974.

Buda Béla: A serdülőkör szociálpszichológiája. In:
Serdülőkör. Szerk.: Havas Ottóné
Tankönyvkiadó. Budapest, 1970.

Buda Béla: A pszichiátriai szociológia. Problémate-
rületek, dilemmák, fejlődési pers-
pektívák az amerikai kutatások tük-
rében. Szociológia, 3:335. 1972.

Bálint Alice: Anya és gyermeke. 1941.

Balázsne Méhes Vera: A tanulók megismerése az osztály-
főnöki munkában. Pedagógiai Szemle
1964. 6.sz.

Bakonyi Pál: A tanulók személyiségének megismerése.
Pedagógiai Szemle 1964. 6.sz.

Bozóki Éva: Szülőkhöz szólunk. A pedagógia idő-
szerű kérdései hazánkban c. soro-
zat XXXIII. kötete. Tankönyvkiadó
1971.

Clauss, G.: Zur Psychologie der Einstellungsbil-
dung in pedagogische Feld - Habili-
tätas - Dissertation in der Philosophi-
sche Fakultät der Karl-Marx-Universi-
tät. Leipzig, 1961.

Clauss, Gunter-Hiebsch, Hans: Gyermekpszichológia.
Budapest, 1967.

Cenciper, M.B.: Az önkiszolgálás mint a munkára neve-
lés egyik eszköze. Szovjetszkaja Peda-
gógika. 1959. 6.sz. Dok.

Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák
és módszerek. Gondolat, Budapest 1979.
404. p.

Cseh-Szombathy László:/szerk./ A változó család.
Kossuth Könyvkiadó 1978. 357.p.

Csiki Ottó: A modern házasság problémái Budapest,
1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
224.p.

Demográfiai évkönyv, 1974. Budapest, Központi Sta-
tisztikai Hivatal 1975.

Dubov, A.G.: O trudovom voszpitanii v voszmlenyej
skole Politechniceszkaja Obucsennyije
1959. 2. 15-19. p.

- Dressler, R.: A munka megszerettetése során szerzett tapasztalataim. Politechnische Bildung und Erziehung 1963. 1. Dokumentáció.
- Dobos László: Tantervi fegyelem és szabadság az osztályfőnöki órákon. Köznevelés, 1966. 18.sz.
- Elkonyin, Danyiil Boriszovics: Gyermeklélektan Budapest, 1964.
- Eröss László-Hans Löwe: Az iskolai kudarcokról.
- Erika Landau: A kreativitás pszichológiája
- Engels: A család a magántulajdon és az állam eredete. Kossuth Könyvkiadó 1975.
- Ferge Zsuzsa: Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Akadémiai Kiadó Budapest, 1976.
- Ferge Sándorné: Munkanapok és pihenőnapok. Valóság 1965. 9. 58-65. p.
- Ferge Sándorné: A gyermekkel kapcsolatos néhány kérdés a statisztika tükrében. Statisztikai Szemle, 1962. 10.967-992.p.
- Füle Sándor: A nevelés gyakorlata Tankönyvkiadó Budapest, 1977. 374.p.
- Füle Sándor: Tapasztalatok és feladatok a budapesti iskolák osztályfőnöki munkájában. Pedagógiai Szemle, 1960. 5.sz.

- Füle Sándor: Az osztályfőnöki óra módszertani kérdései. Pedagógiai Szemle, 1961. 4.sz.
- Füzéki B.: A család pszichoterápiáról. Orvosi Hetilap 114.évfolyam 40:2416, 1973.
- Fukász György.: Érték és társadalom. Világosság, 1976. 3.sz. .
- Graskova, M.: Pszichologija otnosenyija skolnyikov k trudu. Kandidátusi disszertáció, Leningrád, 1963. Kézirat.
- Gordon W.Allport-J.M.Gillespie: Youth ontlook on the future. A cross national study. New York, 1951.
- Gordon W.Allport: A személyiség alakulása. Gondolat 1980. 600. p.
- Buda Béla: A szexualitás modern elmélete. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.
- György Julia: A nehezen nevelhető gyermek. Medicina 1965.
- Harsányi István: A tanulók megismerése. 2. kiadás
- H.Sas Judit: A nő és a férfi a családban és a társadalomban. Társadalmi Szemle 1976. /XXXI. évfolyam/ 8-9-szám 121-131.p.
- H.Sas Judit: Milyen legyen a férfi, a nő, a család ?
- H.Sas Judit-Háber Judit: Tankönyvszagu világ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.129 p.

- H.Sas Judit: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Budapest, 1973.
260 p.
- Harsányi István: Az iskolai nevelés pszichológus szemmel. Tankönyvkiadó 1972.
- Berelson-Steiner: Human Behavior. An inventory of scientific findings. New York, 1964.
63-85 p.
- H.Barry-M.K.Bacon-El Child: A cross cultural survey of some sex differences in socialization. Journal Abnormal Soc. Psychology, 1957. 327-332 p.
- Horváth Ádám: Társadalomkép az általános iskolai olvasókönyvekben. Szociológia, 1974. 4.sz.
- Hermann A.: Emberré nevelés Budapest, Sz. főv.Irod. és Műv. Intézete, 1946.
- Hermann I.: Az ember ősi ösztönei. Pantheon, Budapest, 1943.
- Hermann Imre és Hermann Alice: Az első tíz év. A gyermek lelki élete magyar írók, művészek, tudósok önéletrajzában. Tankönyvkiadó 1959.
- Harsányi István: Osztályfőnöki hospitálások. Köznevelés, 1967. 17.sz.
- Harsányi István: Pszichológiai módszerek a személyiség feltárására. Köznevelés, 1969. 7.sz.

- Hermann Alice dr.-Varga Éva dr.: Adatok a "derék rék" gyermekek családi háttéréhez. Pedagógiai Szemle, 1971. 11.sz. 979-997.p.
- Hamburger report, idézi E.Maccoby, The Development of sexdifferences. Stanford University. Press Stanford, 1966. 25-55.p.
- Hermann Alice: Amig a gyermek elérkezik a serdülőkorhoz. In: Havas Ottóné/szerk./ Serdülőkről. Tankönyvkiadó Budapest 1970.
- Hermann Alice: Kisgyermek a nagyvilágban. Szülők Könyvtára Kossuth Kiadó, 1964.
- Hannkiss Elemér: Megismerés és értékelés Valóság 1.sz. 25-36 p.
- Hannkiss Elemér: Változások a társadalom érték tudatában. Kultura és közösség 4. 19-31. p. 1974.
- Hannkiss Elemér: Az igazságosságról. Magyar Filozófiai Szemle 4. 535-573 p. 1976.
- Hannkiss Elemér: /kézirat/ b: Quality of life models 1976.
- Hannkiss Elemér-Mauchin Győző: Szempontok az élet minőségének szociológiai vizsgálatához Valóság 1976. 6.sz. 20-34 p.
- Juhász Ferenc: Tervezhető-e a nevelés ? Pedagógiai Szemle, 1962. 11.sz-

Jankovits Miklós dr.: A 6-10 éves gyermek nevelése
/A népiskolai növendék otthoni
foglalkoztatása/ Budapest, Studi-
um, é.n.

Kelemen László: Fejlődéslélektan Budapest, 1964.

Kiss Árpád:/szerk./ Ötödik Nevelésügyi Kongresszus
Budapest, 1971. I-II. kötet
67-94.p.

Katona Katalin: Munka, erkölcs, nevelés Valóság,
1963. 1.sz.

Komlósi Sándor: Munkára nevelés a családban. Tankönyv-
kiadó, Budapest, 1974. 167.p.

Komlósi Sándor: Az osztályfőnök munkája a családdal.
Pedagógiai Szemle 1957. 6.sz. 4-16 p.

Komlósi Sándor: A család pedagógiai légkörének és a
tanulók munkához való viszonyának
összefüggése. Pécsi Tanárképző Főisko-
la Tudományos Közleményei. Tom.10.I.
Pécs, 1966. 21-45 p.

Komlósi Sándor: A család nevelőmunkájának megismerése.
Pedagógiai Szemle, 1956. 3.sz.

Korein Andor: Szülőknek a családról. Gondolat, 1969.

Kon I.Sz.: Az én a társadalomban Kosstuh Kiadó,
Budapest, 1967.

Koroknai Zsuzsa: Életmód, hagyományok, körülmények.
Világosság 11. 1976.

Köpeczi Béla: Életmód és tudat. Társadalmi Szemle
4. sz. 76-83 p. 1976.

- Kulcsár Kálmán: A család helye és funkciója a modern társadalomban. Család és házasság a mai magyar társadalomban kötetben Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom. Kossuth Könyvkiadó 1980. 329 p.
- Kulcsár Kálmán: A család ma - Új írás, 1970. X.évfolyam 6.sz.
- Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Budapest, 1969.
- Kovalev, A.G.: Pszichologija licznosztyi. Leningrád 1963.
- Kozma Tamás: A nevelésszociológia alapjai. Tankönyvkiadó Budapest, 1977. 84-104p
- Levandovszkij, N.G.: Otnosenyije kak faktor pszichiceszkoj reguljacii dyejsztvii. Voproszú filiszofii 1965. 5.sz.
- Leontyev, A.N.: A pszichikum fejlődésének problémái Budapest, 1964. Kossuth Könyvkiadó
- Lewin, K.: A mezőelmélet a társadalomban. Budapest, 1972. Gondolat Kiadó 543 p.
- Losonczi Ágnes: Az életmódról MTA Szociológiai Kutató Intézet Budapest, 1973.
- Landau, E.A.: A kreativitás pszichológiája. Tankönyvkiadó, 1974.

- Lócsei Pál:/szerk./ Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 310 p.
- Makarenko, A.Sz.: Válogatott pedagógiai tanulmányok Budapest, 1950. Új Magyar Könyvkiadó 323 p.
- Makarenko, A.Sz.: Szülők könyve. Új Magyar Könyvkiadó
- Marton L.M.: Korai társ megvonás /szociális depriváció/ hatására fellépő kóros viselkedés élettani közvetítő folyamatai. Magyar Pszichológiai Szemle. XXIX. k. 2:275 1972.
- Margaret Mead: Sex and temperament in three primitive societies New York Morrow 1934.
- Margaret Mead: Férfi és nő Budapest, 1970. Gondolat Kiadó 338 p.
- Marx-Engels-Lenin: A nő-kérdésről és a családról. Budapest, 1967. Kossuth Könyvkiadó 226.p.
- Megyeri Ferenc: A tanuló 24 órája. Köznevelés, 1964. 21.sz. 812. p.
- Marx, Karl: A gothai program kritikája. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó Moszkva, 1947.
- Mjasziscsev, V.N.: Osznovnie problemü i szovremennoe szosztójanyie psziologii cseloveka Pszihologicseszkaja Nauka v.SZSZSZR. II. kötetben. Moszkva, 1960. APN 110-125p.

morjenko, I.Sz.: K voproszu o processze nravsztvennigo
voszpitanija. Szovjetszkaja Pedagogika
1967. 7. 91-97 p.

Majzik Lászlóné:/szerk./ Osztályfőnöki kézikönyv az
általános iskola 1-4 osztálya számára.
Tankönyvkiadó Budapest, 1978. 222.p.

Murányi-Kovács Endréné: A család strukturájának és
funkciójának változásából fakadó ellent-
mondások. Pedagógiai Szemle 1966. 1.sz.

Nemes Livia: Pszichogén tunetképződés kisiskolás-
korban. Pszichológia a gyakorlatban.
25.sz. Akadémiai Kiadó Budapest, 1975.

Ogburn, W.F.: The Changing Family. Publications of
the American Sociological Society 23.
/1929/ 124-133 p.

Olvasókönyv az általános iskola 1. osztálya számára.
2. rész Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
70-105 p.

Olvasókönyv az általános iskola 4. osztálya számára
Tankönyvkiadó Budapest, 1979. 357-361 p.

Palcok, Z.: Munkaszokások nevelése. Nasa Ojeca, Zagreb,
1960.

Pecsernyikova, I.A.: Trudovoje voszpitanija v szovjet-
szkoj szemje. Moszkva, 1946. 125 p,

Piaget, Jean: Válogatott tanulmányok Budapest, 1970.

- Schaefer, E.: A hypothetical Circumplex of Maternal Behavior Concepts. J. Abnorm Psych. 59 1959.
- Sorokin, P.: The Crisis of Our Age. New York, Dutton, 1941. Carl. C. Zimmermann: Family and civilization. New York, Horper.
- Stöpel, U.: Über die erzieherische Wirkung der Tagesschule auf die Pflichterfüllung bei häuslichen Arbeiten. Pädagogik. 1964. 3. Beiheft 23.p.
- Sullerot: A női munka története. Gondolat Kiadó, 1971. 235 p.
- Szebenyi Péter/szerk/: Az általános iskola nevelési és oktatási terve. II. kiadás 1981. 872 p.
- Szilágyi Vilmos: A hagyományos és a korszerű házasság. Élet és tudomány 1977. 9.sz.-.
- Szilágyi Vilmos: Bevezetés a szexuálpedagógiába. Tankönyvkiadó, 1976. 186 p. 89-162 p.
- Szilágyi Vilmos: /szerk./ A családi élet mai problémái - ahogyan hazai szakértőink látják. Tankönyvkiadó Budapest, 1980. 151 p.
- Szilágyi Vilmos: Nemi nevelés a családban. Medicina 1976. 31-181 p.
- Szilágyi Vilmos: Pszichoszexuális fejlődés - párválasztási szocializáció. Budapest, 1976.

- Szlávina, L.I.: K pszihologicseszkaja harakterisztike truda skolnyika v szemje.
Szerk.: L.I Bozsovecs-L.V Blagodanezsivoj: Voproszi pszihologii skolnyika - Moszkva, 1961. 76-77 p.
- Zimmermann, C.: Family and civilization. New York, Horper 1941.
- Tugarinov, V.P.: Über die Werte des Lebens und der Kultur. Berlin, 1962.
- Wurzbacher, G./ed/: Die Familie als Sozialisationsfaktor. Stuttgart, 1968.
- Wallon, H.: A gyermek lelki fejlődése. Gondolat Kiadó, Budapest 1958.
- Veckó József: Vizsgálati szempontok az iskolaérettség megállapításához.
- Szabó G.Mária-Koncz János: Közoktatás és közművelődés politika /kézirat/ Dokumentum gyűjtemény Szeged, 1978. 360-394 p.
/MSZMP 1973. évi kormányhatározat/